

GAB AKADEMİ

GENÇ AKADEMİSYENLER BİRLİĞİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
YOUNG ACADEMICS UNION JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Hakemli Bilimsel Dergi
Journal of Social Sciences

Cilt/Vol: 3 Sayı/Num: 5
Aralık / December 2023
ISSN 2792-0194

GAB AKADEMİ

Genç Akademisyenler Birliği Adına İmtiyaz Sahibi

Dr. Yunus Kocabıyık

Editörler

Dr. Mustafa Murat Batman

Dr. Yunus Kocabıyık

Editör Yardımcısı

Volkan Kutluca

Alan Editörleri

İlahiyat

Doç.Dr. Muhammed Yamaç

Arş.Gör. Ayşe Aytekin

Eğitim Bilimleri-Psikoloji

Şeyma Nur Bal

Çocuk Gelişimi

Ayşegül Yılmaz

Hukuk

Arş. Gör. Ali Koç

Ayşenur İnanç Atalan

Tarih-Coğrafya

Dr. Necmettin AYAN

Fatma Nur Eribol

İktisat

Arş. Gör. Sevim Nur Şahbalı Karabulut

İşletme

Dr. Öğr. Ömer Faruk Acar

Mehmet Erkan Döner

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Dr. Ömer Faruk Karaman

İnsan Hakları,Göç ve Güvenlik Çalışmaları

Dr.Ertuğrul Yazar

Dil Editörleri

Almanca Dil Editörü

Öğr. Gör. Ayşe Adıyaman

Kitap – Vaka Deđerlendirmesi

Öğr. Gör. Meltem Nazlı

Redaktörler

Öğr. Gör. Nurşen Çađlak

Hatice Tuncer Uçar

İnternet Sayfası Sorumlusu

Ahsen Tuba Satılmış

Tasarım ve Dizin

Öğr. Gör. Emine Türkarıslan

Havva Eker

Gülsüm Merve Arazlı

İndekslenme Sorumluları

Feride Esra Muslu

Sekreteryaya

Fatma Nur Eribol

Aykut Karataş

Bilim Kurulu / Science Board

Prof. Dr. Eyüp BAŞ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr.Selçuk COŞKUN	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Zihni TUNCA	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Almic FATİC	University of Sarajevo
Prof. Dr. Arshi KHAN	Aligarh Muslim University
Prof.Dr. Azra ZAIMOVIC	University of Sarajevo
Prof.Dr. Benelmouffok Shahnez SOUMAYA	E.Abdülkadir İslami İ.Üniversitesi
Prof. Dr. Elman QULİEV	Azerbaycan Pedogoji Üniversitesi
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV	Silk Road International University
Prof. Dr.Rodziah Binti ATAN	Putra University
Prof. Dr. Jusup PİRİMBAEV	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Ejder Okumuş	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Damira Japarova	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Asım YAPICI	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Zakir ÇOTAYEV	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa KOCAOĞLU	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Mederbek OROLBAYEV	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Doç.Dr.FatihKOCA	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Ertuğrul GÜREŞÇİ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr.Vahdettin ŞİMŞEK	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Şuay Nilhan AÇIKALIN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selim BİÇEN	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Samed SAKMAN	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsa GÜCEYÜZ	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hikmet SALAHADDİN	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan SÖZEN	Bayburt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Zamira ÖSKÖNBAYEVA	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Seyil NAJİMUDİNOVA	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Raziya ABDİYEVA	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Dr. Mustafa Murat BATMAN	Amasya Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammed YAMAÇ	Bartın Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Mustafa Murat Batman	Amasya Üniversitesi
Dr. Yunus Kocabıyık	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Hasan Sözen	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dr. Alper Ener	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. İsa Güceyüz	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dr. Vahdettin Şimşek	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Şuay Nilhan Açıkalın	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Öğr. Gör.Samet Tengiz	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Öğr. Gör. Zeyid Korkmaz	Uşak Üniversitesi
Arş. Gör. Ali Koç	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Necmettin Ayan	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Hakem Kurulu / Referee Board

GAB AKADEMİ Genç Akademisyenler Birliği Sosyal Bilimler Dergisi, en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayınlanmamaktadır.
GAB AKADEMİ Young Academics Union Journal of Social Sciences uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential.

İçindekiler

Contents

- 9 **Editörden / Editorial**
Araştırma Makaleleri/Research Articles
- 11-27 **Türk Devletleri Teşkilatı ve Üyelerin Katılım Süreçleri: KKTC ve Türkmenistan Gözlemci Üyeleri**
Organization of Turkish States and Its Members Participation Processes: TRNC and Turkmenistan Observer Members
Naciye Solmaz KEŞİKÇİ
Dr. Ömer Faruk KARAMAN
- 28 - 53 **VUCA Faktörlerinden Etkileniyor Musunuz? “Algılanan VUCA Maruziyeti” Ölçeği Geliştirme**
Being Affected By VUCA Factors? Developing The “Perceived VUCA Exposure” Scale
Dr. Erkan DÖNER
Prof. Dr. Efe EFEOĞLU
- 54 - 75 **Aristoteles Epistemolojisinde Ruh ve Özellikleri**
Soul and Its Characteristics in Aristotle’s Epistemology
Hmdad Mohammed MUSTAFA
- 76 - 94 **Beliren Yetişkinlik Dönemindeki Bireylerin Algıladıkları Anne-Baba Tutumlarının ve Anne-Babaya Bağlanma Biçiminin Kişilik Özellikleri İle İlişkisi**
The Relationship Between Personality Characteristics of Parental Attitudes and Attachment Style to Parents Perceived by Individuals in Emerging Adulthood
Mehmet UTUŞ
Prof. Dr. Nuray TAŞTAN
- 95-106 **Namık Kemal’in İntibah Romanında “Toplumsal Etkileşim” Biçimleri**
Forms Of Social Interaction In The Novel İntibah By Namık Kemal
Sevgi ÇAMUR
- 107-117 **COVID-19 Pandemisinde Online Alışverişle Birlikte Değişen Tüketici Satın Alma Davranışları**
Changing Consumer Purchasing Behaviors with Online Shopping in the COVID-19 Process
İlknur ŞAHİN
Prof. Dr. Mustafa MENEKAY

EDİTÖRDEN / EDITORIAL

Kıymetli okurlarımız,

GAB AKADEMİ - Genç Akademisyenler Birliği Sosyal Bilimler Dergisi - olarak 2023 yılının Aralık ayında beşinci sayımızla karşınızdayız. 2021 yılında yayımlanan ilk sayımızda siz değerli okurlarımızla buluşmanın heyecanını ve mutluluğunu yaşamıştık. Şimdi ise iki yıllık tecrübemizden hareketle daha nitelikli yayım politikası geliştirmeye çalışıyoruz.

Bu sayımızda sosyal bilimlerin farklı alanlarından oluşan 6 araştırma makalesi ile karşınızdayız. Yoğun bir şekilde ve fedakârca yürütölen çalışmaların karşılığı hiç şüphesiz siz değerli okurlarımızın takdir ve beğenileri olacaktır. Bu doğrultuda sizlere arz edilen bu sayımızla ilgili değerlendirmeleriniz ve gelecek sayılardaki katkılarınız bizler için çok önemlidir. Dergimiz, yayın hayatına gelecekte de ilk günkü heyecan ve azimle devam etmeyi hedeflemektedir.

Bu vesileyle beşinci sayımızın paydaşları olan tüm yazarlarımıza, değerlendirme süresince eleştiri ve önerileriyle katkı sağlayan tüm hakemlerimize ve yayın kurulumuza katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

Editörler

Dr. Mustafa Murat BATMAN

Dr. Yunus KOCABIYIK

GAB AKADEMİ

Cilt/Vol: 3 Sayı/Num: 5
Aralık / December 2023
ISSN 2792-0194

Türk Devletleri Teşkilatı ve Üyelerin Katılım Süreçleri:

KKTC ve Türkmenistan Gözlemci Üyeleri

Organization of Turkish States and Its Members Participation Processes:

TRNC and Turkmenistan Observer Members

Naciye Solmaz KEŞİKÇİ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

anakkale / Trkiye

nsolmazkesikci@gmail.com / orcid: 0009-0000-6559-7707

Dr. Ömer Faruk KARAMAN

anakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi

Çanakkale / Türkiye

omerfaruk.karaman@comu.edu.tr / orcid: 0000-0003-0353-9805

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 20.12.2023

Accepted / Kabul Tarihi: 29.12.2023

Published / Yayın Tarihi: 31.12.2023

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume/ Cilt: 3 Issue/ Sayı: 5 Pages/ Sayfa: 11 - 27

Öz

Türk Devletleri Teşkilatı, üye ülkeler arasındaki birlik ve beraberliğin yanı sıra bölgesel işbirliği ve ortak çıkarlar doğrultusunda ülkelerin birlikte hareket etmelerini sağlayan bir oluşumdur. Konsey kurucuları Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye olmak üzere dört ülkeyle toplantılarına başladı; ilerleyen süreçte sırasıyla Özbekistan'ı tam üye, Macaristan, Türkmenistan ve KKTC'yi ise gözlemci üye olarak bünyesine kattı. Bu makalede Teşkilat'ın tarihçesine, kurumsallaşma öncesi ve sonrası gerçekleştirilen zirve toplantılarına ve teşkilatın işbirliği alanlarına değinilmiştir. Makalenin esas konusunu oluşturan 'gözlemci üye' statüsü bulunan KKTC ve Türkmenistan'ın üyelik süreçleri ele alınmış, bu statünün KKTC ve Türkmenistan açısından önemine ve bu ülkelerin katılımlarının teşkilatın büyüme ve gelişmesi açısından önemine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Devletleri Teşkilatı, Türk Konseyi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Türkmenistan

Abstract

The Organization of Turkish States is an organization that ensures unity and solidarity among member countries, as well as regional cooperation and cooperation of countries in line with common interests. The Council started its meetings with four countries, the founders of which are Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Turkey; In the following process, it included Uzbekistan as a full member and Hungary, Turkmenistan and TRNC as observer members, respectively. In this article, the history of the Organization, the summit meetings held before and after institutionalization, and the cooperation areas of the organization are mentioned. The membership processes of the TRNC and Turkmenistan, which have the status of 'observer member', which is the main topic of the article, were discussed, the importance of this status for the TRNC and Turkmenistan and the importance of the participation of these countries in terms of the growth and development of the organization were mentioned.

Keywords: Organization of Turkic States, Turkic Council, Turkish Republic of Northern Cyprus, Turkmenistan

Giriş

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından uluslararası ilişkilerde radikal değişimler meydana gelmiştir. SSCB'nin dağılması, Orta Asya coğrafyasını bu değişimden en çok etkilenen bölge haline getirmiştir. Eski Sovyet topraklarında yaşayan Türk Cumhuriyetleri birer birer bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.¹Bağımsızlıklarını kazanan devletler tek başlarına egemenliklerini alarak, ulusal ve uluslararası ilişkilerine yönelmişlerdir.² SSCB'nin dağılmasıyla birlikte coğrafyada yaşanan güç eksikliğini fırsat bilerek bölgeye hâkim olmak isteyen devletlere karşı Türkiye Cumhuriyeti önemli rol oynamıştır.³

Yirminci yüzyıla doğru geldiğimizde Türk Dünyasının baskı ve esaret altında olduğunu söylemek mümkündür. Bir taraftan Avrupa Devletlerinin baskısı altında sürekli güç kaybeden Osmanlı Devleti diğer tarafta ise yüzyıllardır Çarlık Rusya eliyle ezilen Türkler bulunmaktaydı. Yıkılma sürecine girmiş 'hasta adam' olan Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'nin doğması Türk dünyası adına olumlu bir gelişme olsa da Rusya esareti altında olan diğer Türklerin geleceği Ekim İhtilali sonrası yerini bağımsızlığa bırakacak gibi olsa da yeni Rus idaresi bu ihtimalleri belli bir süre daha ortadan kaldırmıştır.⁴ İlerleyen süreçte Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte birer birer bağımsızlıklarını kazanan Türk devletlerinin tanınması için ilk adımı kendilerine göre daha yaşlı ve tecrübeli olan soydaşları Türkiye Cumhuriyeti yapmıştır.⁵ Zira devletler düzeyinde uluslararası hukukun en önemli konularından biri tanıma ve tanınmadır. Devletler bu çerçevede birbirleriyle ilişkiler kurar.⁶

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması ile bağımsızlıklarını ilan eden Türk Devletleri aynı etnik kökenden gelmeleri ve ortak kültürel bağlarıyla, ülkelerin uluslararası bir yapılanma içerisinde bütünleşme isteği ve ortak çıkarları doğrultusunda işbirliğinde bulunma tercihleri Türk devletlerini birbirine yakınlaştırmakla kalmayıp, uluslararası sistemde bir teşkilat kurulmasına yol açmıştır.⁷ Dış politikada ortak tutumun belirlenmesi ve karar sürecinde Türk Devletlerinin ortak çıkarlarının gözetilmesini sağlamak en önemli amaçlar arasında yer almaktadır. Türk dünyasının ortak çıkarlarının ve iş birliklerin somut bir nitelik kazanması amacıyla TDT çatısı altında kurumsallaşmaya gidilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda 1992 yılında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ev sahipliğinde, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan devlet başkanlarının katılımlarıyla gerçekleştirilen 1992 zirvesinin sonunda Ankara Bildirisi imzalanmıştır. Daha sonrasında Ekim 2009'da Nahçıvan Zirvesi sonunda imzalanan Nahçıvan Anlaşması ile Türk Konseyi olarak yapılandırılmıştır. 12 Kasım 2021 tarihinde ise sekizincisi gerçekleştirilen zirve sonucunda

1 Akçapa, M. (2023). "Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi: Dünü, Bugünü ve Yarını". *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, 11 (34), 475.

2 Akgün, S. (2023). "Uluslararası Hukukta Tanınma Kavramı Çerçevesinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türk Devletleri Teşkilatı İlişkisi". *Sakarya Üniversitesi Türk Akademisi Dergisi*, 2 (1), 52.

3 Kocatepe, Ö. F. (2022). *Türk Devletleri Teşkilatı, Politik ve Askeri İşbirliği*. Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara. s.2.

4 Kocatepe, Ö. F. (2020). Neoklasik Realist Çerçevde Politik ve Askeri İş Birliği'nin İncelenmesi: Türk Devletleri Teşkilatı. Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara. s.63.

5 Amirbek, A. ve Anuarbekuly, A. (2017). "Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmiş ve Kurumsallaşması". *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1 (3), 165.

6 Akgün, S. (2023). "Uluslararası Hukukta Tanınma Kavramı Çerçevesinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türk Devletleri Teşkilatı İlişkisi". *Sakarya Üniversitesi Türk Akademisi Dergisi*, 2 (1), 50.

7 Aydılek, E. (2022). "Türk Devletleri Teşkilatı'nın Siyasi ve Ekonomik Potansiyeli". *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5 (3), 720.

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi kurumsallaşarak Türk Devletleri Teşkilatı olarak yapılandırılmıştır.⁸

1.Konseyden Teşkilata: Türk Devletleri Teşkilatı

Türk Devletleri Teşkilatı ilk olarak Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (TDKÜİK) – Türk Konseyi ismiyle 3 Ekim 2009 yılında imzalanan Nahçıvan Anlaşması ile kurulmuştur. Teşkilat, Türk Devletleri arasında her türlü işbirliğini teşvik etme amacıyla oluşturulmuş uluslararası bir örgüt statüsündedir. Nahçıvan Anlaşması'nın 2. maddesi TDT'nin amaç ve görevlerini belirlemiştir:⁹

- Taraflar arasında karşılıklı güvenin, dostluk ve iyi komşuluğun güçlendirilmesi,
- Bölgede ve dünya genelinde barışın sağlanması, güvenlik ve emniyetin güçlendirilmesi,
- Uluslararası örgütler ve uluslararası forumlar çerçevesindekiler de dahil olmak üzere, ortak çıkarların söz konusu olduğu dış politika meselelerinde ortak tutum belirlemeye çalışılması,
- Uluslararası terörizm ve ayrılıkçılık, aşırı akımlar, insan kaçakçılığı, yasa dışı uyuşturucu ticareti ile narkotik ve psikotropik maddelerle uluslararası mücadelede eş güdümün sağlanması,
- Siyasi, ticari ve ekonomik konular ile kanunu uygulama, çevre, kültür, bilimsel teknik, askeri teknik, eğitim, enerji, ulaştırma, kredi ve finans alanları ve ortak çıkarları ilgilendiren diğer alanlardaki etkin bölgesel ve ikili iş birliğinin teşvik edilmesi,
- Ticaret ve yatırım açısından elverişli koşulların yaratılması, gümrük ve mallar ile hizmetlerin ve sermayenin dolaşımına imkân sağlayan düzenlemelerin basitleştirilmesi ve mali sistem ve bankacılık işlemlerinin kolaylaştırılması,
- Tarafların halklarının yaşam koşullarının hızla iyileştirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla, eşit ortaklığa dayalı müşterek icraatlar ile bölgede kapsamlı ve dengeli bir ekonomik büyüme, sosyal ve kültürel gelişimin sağlanması,
- Uluslararası hukuk tarafından umumiyetle tanınan ilke ve normlara uygun olarak, hukukun üstünlüğü, iyi yönetim, insan hakları ve temel özgürlüklerin güvence altına alınması,
- Bilim ve teknoloji, eğitim, sağlık, kültür, spor ve turizm alanlarında etkileşimin genişletilmesi,
- Türk halklarının sahip oldukları zengin kültür ve tarihi mirasın değerlendirilmesi, kitlelere tanıtılması ve yayılmasında tarafların basın ve iletişim araçları arasındaki etkileşimin özendirilmesi,
- Karşılıklı hukuki yardımlaşmanın ve hukukun muhtelif alanlardaki iş birliğinin geliştirilmesi amacıyla hukuki bilgi değişimi hususlarının ele alınmasıdır.

Ayrıca Türk Dünyasının tarihi ve kültürel miraslarının korunması, Nahçıvan Anlaşmasının ikinci maddesinin onuncu bendinde belirtildiği üzere teşkilatın amaçları arasındadır. Bu bağlamda 1993 yılında Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSÖY) kurulmuştur.¹⁰ TÜRKSÖY, Türk ülkeleri ile Türk diliyle konuşan halkların birbirlerini daha iyi anlamalarını sağlamayı, tüm insan uygarlığının temellerinin atılmasında Türk kültürünün önemli bir yere sahip olduğunu gelecek nesillere göstermeyi, Türk dili konuşulan ülke ve halkların kültür, sanat ve değerlerinin korunup geliştirilmesi gerekliliğini insanlara hissettirmeyi ve bu doğrultuda üye ülkelerin

8 Çınar Y. ve Uzun, Y.U. (2023). “Köklü Geçmişten Güçlü Geleceğe Türk Devletleri Teşkilatı: Küresel Ekonomik – Siyasal Potansiyeli ve Teşkilatın Geleceğine Dair Öngörüler”. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (Özel Sayı), 142-145.

9 TDKÜİK (2009). Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin Kurulmasına Dair Nahçıvan Anlaşması. https://www.turki-cstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf (Erişim Tarihi: 27.10.2023).

10 Akıllı, E. (2019). “Turksöy, Organization of Turkic States and Cultural Diplomacy: Transactionalism Revisited.” *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* (Bilig), 91 (Türk Konseyi'nin 10. Yılı Özel Sayısı), 2-3.

genç nesillerine milli kültürün temellerini öğretmek ve karşılıklı dostça ilişkiler kurmayı hedeflemektedir.¹¹ Bu çerçevede gerçekleştirdiği faaliyetlere bakıldığında, üye ülkeler arasındaki kültürel ortaklığın güçlendirilmesi konusunda etkili çalışmalar yürütülmesinden söz edilebilir. Türk kültürünü tanıtmaya yönelik faaliyetleriyle kültürlerarası yakınlaşma sürecine katkı sağlayan kültürel işbirliği kuruluşudur. Türk dünyasının UNESCO'su olarak görev yapmaktadır.¹²

TDT'nin kurucu üyeleri Türkiye, Azerbaycan Kırgızistan ve Kazakistan'dır. Örgütün Ekim 2019'da Bakü'de gerçekleştirdiği 7. zirvesinde Özbekistan tam üye statüsüyle katılmıştır. Türk Devletleri Teşkilatı'nın Eylül 2018'de Kırgızistan'ın Çolpon – Ata şehrindeki 6. Zirvesi'nde Macaristan, Kasım 2021'de İstanbul'da düzenlenen 8. Zirvesi'nde Türkmenistan, Kasım 2022'de Semerkant'ta düzenlenen 9. Zirvede ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti gözlemci üye statüsü kazanmıştır.¹³

Şekil – I

Şekil – II

22 Ağustos 2012 tarihinde gerçekleştirilen Bişkek zirvesinde TDT'nin kurumsallaşması adına bir adım daha atılarak şekil I ve II'de görülen Türk Konseyi'nin resmi bayrağı ve logosu kabul edilmiştir.¹⁴ Bayrak ve logo, Türk Konseyi'ne üye olan ülkelere ait ulusal bayrakların unsurlarını içermektedir:

- Azerbaycan Cumhuriyeti ulusal bayrağının yıldızı,
- Kazakistan Cumhuriyeti ulusal bayrağının mavi rengi,
- Kırgız Cumhuriyeti ulusal bayrağının güneşi,
- Türkiye Cumhuriyeti ulusal bayrağının hilali,

Bu unsurlar ile Türk Cumhuriyetlerinin ulusal bayraklarının sembollerinden oluşturulan bayrak ve logo, Türk Devletleri arasındaki birliğe önemli ölçüde vurgu yapmıştır.¹⁵

2. Türk Devletleri Teşkilatı Zirveleri

Zirveler sürecini, Konsey'in kurumsallaşması sebebiyle, kurumsallaşma öncesi gerçekleştirilen zirveler ve kurumsallaşma sonrası zirveler dönemi olarak ikiye ayırmamız gerekmektedir. Nahçıvan Anlaşması'nın 3 Ekim 2009 tarihinde imzalanmasının ve Konseyden Teşkilata geçişin ardından zirveler süreci yeniden başlamıştır.

11 TÜRKSOY (2022). <https://www.turksoy.org/> (Erişim Tarihi: 28.12.2023).

12 Buyar, C. (2022). "Contribution of Organization of Turkic States Members to World Heritage at a Time of Cultural Convergence from the Past to the Future". *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi (Bilig)*, 100 (1), 3-4.

13 TDT (2023). <https://www.turkicstates.org/tr/turk-konseyi-hakkinda> (Erişim Tarihi: 28.10.2023).

14 TDT (2012). Logo ve Bayrak. <https://www.turkicstates.org/tr/logo-ve-bayrak> (Erişim Tarihi: 28.10.2023).

15 Akçapa, M. (2023). "Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi: Dünü, Bugünü ve Yarını". *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, 11 (34), 478.

2.1 Kurumsallaşma Öncesi Zirveler Dönemi

Türk Konseyi Sekreterya'sının kurulmasından önce ilk zirve 1992 yılında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ev sahipliğinde gerçekleştirilmiştir. 1992 Ankara Zirvesi'ne; Azerbaycan Cumhuriyeti Başkanı Ebulfezl Elçibey, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov ve Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov'un katılımlarıyla uluslararası arenada Türk Dünyası'nın temsiliyeti adına ilk kez toplanılmış ve bu zirvenin sonunda Ankara Bildirisi tüm katılımcılar tarafından imzalanmıştır. Ankara Bildirisi konu ve kapsam açısından, Orta Asya'da güvenliğin artırılması, düşünce ayrılıklarının barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması, petrol ve doğal gaz üretiminde işbirliği yapılması gibi söylemlerle sınırlandırılmıştır.¹⁶

Türk Devlet Başkanları bünyesinde Bakü'de 1993 yılında düzenlenmesi planlanan ikinci zirve, Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorunları sebebiyle, zirvenin 18-19 Ekim 1994 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilmesi konusunda karar aldılar. Dönemin Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü gerçekleştirilecek olan zirveden endişelendiklerini ve kalıtmacı ülkelerin devlet başkanlarına pan-Türkizm gibi birleştirici duygulara yönelmemeleri konusunda söylemlerde bulunmuştur. Gerçekleştirilen zirve sonunda İstanbul Bildirisi imzalanmıştır. Bildiride; bağımsızlık, toprak bütünlüğüne saygı ve ülkelerin iç işlerine karışılmaması gibi konular üzerinde durulmuştur.¹⁷

Üçüncü zirve 27-29 Ağustos 1995 tarihlerinde Kırgız Cumhuriyeti Devlet Başkanı Akayev'in ev sahipliğinde gerçekleştirilmiştir ve zirvenin sonunda Bişkek Bildirisi imzalanmıştır.¹⁸ Bu zirvede daha önce gerçekleştirilen zirvelerden farklı olarak doğrudan ve transit ulaşımının sağlanması, sermaye ve hizmet dolaşımının kolay bir şekilde gerçekleştirilmesi, iş insanlarının çalışma şartlarının iyileştirilmesi ve karşılıklı bankacılık ve ticaret faaliyetlerini zorlaştıran engellerin ortadan kaldırılması gibi konulara vurgu yapılmıştır.¹⁹

Dördüncü zirve 21 Ekim 1996 tarihinde Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te yapılmış, bu zirveye üye ülkelerin Devlet Başkanları katılım sağlamıştır. Zirve sonucunda Taşkent Bildirisi imzalanmış ve zirvede "Daimî Sekreterya Tesisi" kurulması ve tüzüğü'nün hazırlanması karara bağlanmıştır. Alınan bu kararın uygulanması için Dışişleri Bakanlıklarına görev verilmiş ve Sekreteryanın görevleri konusunda bir mutabakat imzalanmıştır:

- Dışişleri Bakanlıkları yöneticilerine ve Devlet Başkanları'na sunulacak evrakların koordinasyonunu gerçekleştirmek ve hazırlıklarını yapmak,
- Türk uluslarının geçmişteki ve günümüzdeki yaşamları hakkında tarihi kaynakların araştırılması ve yayına hazır hale getirilmesi,
- Türk dili konuşan devletlerin kültürleri, dili ve başarılarının tanıtılmasına yönelik semineri ve konferanslar düzenlemektir.

9 Haziran 1998 tarihinde gerçekleştirilen beşinci zirve Astana'da gerçekleştirilmiştir. Türkmenistan'ı temsilen Meclis Başkanı zirveye katılım sağlamıştır. Zirvenin sonunda Astana Bildirisi imzalanmış ve şu maddeler karara bağlanmıştır:

- Türk Dili Konuşan Ülkelerin Devlet Başkanları Sekreteryası tüzüğü kabul edilerek, ülkelerin Dışişleri Ba-

16 Kocatepe, Ö. F. (2020). Neoklasik Realist Çerçeve'de Politik ve Askeri İş Birliği'nin İncelenmesi: Türk Devletleri Teşkilatı. Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara. s.73-74.

17 Amirbek, A. ve Anuarbekuly, A. (2017). "Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmiş ve Kurumsallaşması". *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1 (3), 166-169.

18 TDKÜİK (1995). Zirveler. <https://www.turkicstates.org/tr/zirveler> (Erişim Tarihi: 26.10.2023).

19 Kocatepe, Ö. F. (2022). *Türk Devletleri Teşkilatı, Politik ve Askeri İşbirliği*. Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara. s.93.

kanlıkları Sekreteryaya faaliyetlerinin denetimiyle sorumlu kılınmıştır,

- Ekonomik ve ticari ilişkileri artırmak ve ilerletmek, İpek Yolu'nun canlanması programını ortaklaşa bir şekilde uygulamak,
- “Avrupa-Kafkasya-Asya” ulaştırma koridorunun geliştirilmesi hususundaki milletlerarası konferansın desteklenmesi,
- Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'ın girişimleriyle başlatılan bölgesel bütünleşme süreçlerinin ilerletilmesine ve genişletilmesine yönelik çabaları desteklemek ve Kazakistan'ın Asya'da İşbirliği ile Güven Artırıcı Önlemler Konferansı'nı desteklemek,
- Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki anlaşmazlığın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararları ve AGİT Lizbon Zirvesi'nin ilkeleri bağlamında barışçıl yollarla çözümünü destekleme konularında karar kılınmıştır.²⁰

Altıncı Zirve, Azerbaycan'ın Bakü şehrinde 8 Nisan 2000 tarihinde toplanmış, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev toplantıya ev sahipliği yapmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev ve Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev'in katıldıkları zirvede Özbekistan ve Türkmenistan Meclis Başkanları'nca temsil edilmişlerdir.²¹ Bu Zirvede 21. yüzyıla ortak ve karşılıklı çıkarlar doğrultusunda işbirliklerinin geliştirilmesi ve genişletilmesi hususuna vurgu yapılmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ve Türkmenistan-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye-Avrupa güzergahı ile Hazar üzerinden doğal gaz hattının geliştirilmesi konusunda konuşulmuştur.²² Zirve diğerlerinden farklı olarak “Türk Dili Konuşan Ülkeler” olarak yeniden isimlendirilmiştir. Uyuşturucu kaçakçılığı konusundaki suç fiilleriyle ilgili bilgilerin ivedi bir biçimde aktarılması için müşterek bir bilgi bankası kurulması fikri ilk kez gündeme gelmiştir. Aynı zamanda bu Zirvede ‘gezici sekreteryaya’ yerini ‘daimî sekreteryaya’ bıraktı.²³ Yedinci Zirve, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in ev sahipliğinde 26-27 Nisan 2001 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Zirvede Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan Devlet Başkanları hazır bulunmuşlardır. Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev tarafından ortaya atılan fikirden yola çıkılarak zirveler süreci çerçevesinde “Aksakalılar Konseyi” ve “Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenterler Asamblesi” kurulması teklif edilmiştir²⁴ Sekizinci Zirve 5,5 yıl aradan sonra Türkiye'nin teşvik ve öncülüğünde dönemin Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Ahmet Necdet Sezer'in ev sahipliğinde Antalya'da gerçekleştirilmiştir. Zirveye Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın Devlet Başkanları katılım sağlamış olup, Türkmenistan Ankara Büyükelçisi tarafından temsil edilmiş, Özbekistan ise zirvede yer almamıştır.²⁵ İstanbul'da toplanılan yedinci zirvede bir sonraki toplantının 2002 yılında Aşkabat'ta yapılması kararlaştırılmıştı ancak zirveler sürecinin kesintiye uğraması sebebiyle toplantı 17 Kasım 2006 tarihinde yine Türkiye'nin ev sahipliğinde yapılmıştır.²⁶ Zirvede, Avrasya'da terörizm başta olmak

20 Amirbek, A. ve Anuarbekuly, A. (2017). “Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi ve Kurumsallaşması”. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1 (3), 175–177.

21 Kocatepe, Ö. F. (2022). *Türk Devletleri Teşkilatı, Politik ve Askeri İşbirliği*. Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara. s.95.

22 Bıyıklı, M. (2018). *25 Yıllık Tecrübenin Ardından Türk Keneşi Bünyesindeki Ülkelerde Ortak Kuruluşlar İlişkiler ve İşbirlikleri*. ORASAM Yayınları: Bışkek. s.13.

23 Baki. P. M. (2014). “Avrasya'da Bölgesel İşbirliği Sürecinden İşbirliği Mekanizmasına: Türk Konseyi”. *Bilge Strateji*, 6 (11), 145.

24 Amirbek, A. ve Anuarbekuly, A. (2017). “Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi ve Kurumsallaşması”. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1 (3), 180.

25 TDKÜİK (2006). Zirveler. <https://www.turkicstates.org/tr/zirveler> (Erişim Tarihi: 26.10.2023).

26 Kocatepe, Ö. F. (2022). *Türk Devletleri Teşkilatı, Politik ve Askeri İşbirliği*. Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara. s.95-96.

üzere birçok suçun tehditleri sebebiyle müşterek mücadelenin önemine vurgu yapılmıştır.²⁷ Dokuzuncu Zirve, 2-3 Ekim 2009 tarihinde Nahçıvan (Azerbaycan) kentinde gerçekleştirilmiştir. Türkmenistan, Cumhurbaşkanı Yardımcısı tarafından temsil edilirken Özbekistan bir önceki zirvede olduğu gibi yine katılım sağlamamıştır. Zirve adına alınan en önemli karar kurumsallaşma adına “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi’nin” kurulmasına karar verildiği Nahçıvan Anlaşması kurucu üyeler (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye) tarafından imzalanmıştır.²⁸

Kurumsallaşma öncesindeki son zirve 16 Eylül 2010 tarihinde İstanbul’da gerçekleştirilen Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün başkanlığını yaptığı toplantıdır. Azerbaycan adına İlham Aliyev, Kazakistan adına Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan adına Roza Otunbayeva ve Türkmenistan adına Gurbanguli Berdimuhamedov zirveye katılım göstermiş, Özbekistan ise zirveye katılmamıştır. Zirvede Türk Konseyi’nin üye ülkeleri arasındaki ilişki ve işbirliklerine kurumsallık kazandıracağına vurgu yapılmıştır. Konsey üyelerinin ortak istekleri doğrultusunda uluslararası kuruluşların gündeminde daha sık yer almaları için müşterek tutumların sergilenmesi hususuna değinilmiştir.²⁹

2.2 Kurumsallaşma Sonrası Zirveler Dönemi

3 Ekim 2009 tarihinde imzalanan Nahçıvan Anlaşması’nın sonucunda Türk Konseyi Sekreteryanının kurulmasıyla birlikte zirveler süreci yeniden başlamıştır. Sekreteryanın resmi olarak kuruluşundan sonra 8 zirve gerçekleştirilmiştir. Bu zirveler sırasıyla; 2011 – Almatı, 2012 – Bişkek, 2013 – Gebele, 2014 – Bodrum, 2015 – Astana, 2018 – Çolpon – Ata, 2019 – Bakü, 2020 yılında gerçekleştirilen 8. Zirve, “Covid-19 Salgınıyla Mücadelede İş Birliği ve Dayanışma” temasıyla internet üzerinden video konferans şeklinde yapılmıştır.³⁰

Almatı’da düzenlenen ilk zirve, 20-21 Ekim 2011 tarihlerinde belirli coğrafyadaki ülkelerin katılımıyla bölgesel bir uluslararası örgüt olan Türk Konseyi’nin 1. Zirve’si gerçekleştirildi.³¹ Zirve sonunda imzalanan Almatı Bildirisi, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye tarafından imzalanarak kabul edilmiştir. Almatı’da toplanan zirve, Konsey’in kurumsallaşmasına ilişkin anlaşma ve tüzüklerin belirlenmesine; “Ekonomik ve Ticari İşbirliği” temasıyla, üye ülkelerin iş çevrelerini bir araya getirecek Türk İş Konseyi yapılanması kurulmuştur.³² Türk Devletleri Teşkilatı’nın 2. Zirve’si 23 Ağustos 2012 tarihinde “Eğitim, Bilim ve Kültürel İşbirliği” temasıyla Kırgızistan’ın Bişkek şehrinde gerçekleştirilmiştir. Zirve; kültürel, eğitim ve bilim, dış politika ve güvenlik, ekonomi ve diğer alanlarda Türk Devletlerinin işbirliğini sağlamak amacıyla toplanmıştır. Zirve sonunda alınan kararlar neticesinde Türk Akademisi (Astana) ve Türk Kültür ve Miras Vakfı kurulmuştur.³³

Türk Devletleri Teşkilatı’nın 3. Zirve’si 16 Ağustos 2013 tarihinde Gebele’de (Azerbaycan) toplanmıştır.

27 Baki. P. M. (2014). “Avrasya’da Bölgesel İşbirliği Sürecinden İşbirliği Mekanizmasına: Türk Konseyi”. *Bilge Strateji*, 6 (11), 145-146.

28 Amirbek, A. ve Anuarbekuly, A. (2017). “Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi ve Kurumsallaşması”. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1 (3), 185.

29 Baki. P. M. (2014). “Avrasya’da Bölgesel İşbirliği Sürecinden İşbirliği Mekanizmasına: Türk Konseyi”. *Bilge Strateji*, 6 (11), 147.

30 Kocatepe, Ö. F. (2022). *Türk Devletleri Teşkilatı, Politik ve Askeri İşbirliği*. Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara. s.105-106.

31 Amirbek, A. ve Anuarbekuly, A. (2017). “Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi ve Kurumsallaşması”. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1 (3), 188.

32 Kırath, M. (2022). *Türk Devletleri Teşkilatı: Türk Dünyası 2040 Vizyonu, Hukuk Birliği ve Ticaret Hukuku Çalışmaları*. Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara. s.15

33 TDKÜİK (2012). 2. Zirve (Bişkek) Bildirisi. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/2-zirve-bildirisi-9-tr.pdf (Erişim Tarihi: 27.10.2023).

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in başkanlık ettiği toplantıya Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Almazbek Atambaev, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Türkmenistan Başbakan Yardımcısı Sapardurdu Toylyev katılım sağlamışlardır.³⁴ “Ulaştırma” temasıyla gerçekleştirilen üçüncü zirvenin sonucunda Konsey Dışişleri Bakanlıkları arasında İşbirliği Protokolü imzalanmıştır.³⁵

Türk Devletleri Teşkilatı’nın 4. Zirve’si 5 Haziran 2014 tarihinde Bodrum’da gerçekleştirilmiştir. Zirveye, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ev sahipliği yapmış, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan devlet başkanları katılım sağlamışlardır. Türk Konseyi, ekonomi ve turizm alanlarındaki işbirliğinin geliştirilmesi ve güvenlik konuları üzerinde durmuş ve bu yönde kararlar almıştır:

- Türk Konseyi korumasında “Ortak Turizm İş Birliği Kurulması” kararını memnuniyetle karşıladıklarını (md.5),
- Türk Konseyi – Modern İpek Yolu” adında ortak bir tur programı düzenlenmesini (md.6),
- Kazakistan’ın Astana EXPO-2017’de “Geleceğin Enerjisi” temalı bir uluslararası ihtisas sergisi düzenlemesi konusunda destek verileceğini (md.11),
- Ulaştırma işletmecilerinin sahada karşılaştıkları sorunlara çözüm üretmek için “Ulaştırma Alanında Koordinasyon Konseyi” kurulmasını (md.15),
- Azerbaycan’ın Ekim 2014’te “Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı/İpek Yolu Koridorunun Gelişimine Yönelik Yeni Olanaklar” isimli uluslararası konferansını gerçekleştirme girişimini desteklediklerini (md.16),
- Konseye üye ülkeler arasında uygun düzeylerde Güvenlik İstişarelerinin devam ettirilmesini teşvik ettiklerini (md.20),
- “Bölgesel Diaspora Merkezleri” kurulması yönünde ve diaspora konusundaki işbirliğini bu merkezler aracılığıyla uygulamak üzere harekete geçilmesini (md.37), kabul etmişlerdir.³⁶

Konsey’in 11 Eylül 2015 tarihinde gerçekleştirilen 5. Zirvesi Astana’da toplanmıştır. Zirveye Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev başkanlık etmiş ve üye ülkeleri temsilen; Azerbaycan Cumhuriyeti adına Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Kırgız Cumhuriyeti adına Cumhurbaşkanı Almazbek Atambaev, Türkiye Cumhuriyeti Adına Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı İsmet Yılmaz ve ev sahibi devletin daveti üzerine Türkmenistan Bakanlar Kurulu Başbakan Yardımcısı Sapardurdy Toylyev katılım sağlamışlardır. Zirve sonunda imzalanan Astana Bildirisi; ekonomi, dış politika ve güvenlik, sosyal ve kültürel, eğitim ve bilim ve kurumsal işbirliği konularına vurgu yapmıştır.³⁷

Türk Konseyi’nin 6. Zirve’si Kırgızistan’ın Çolpon-Ata şehrinde 3 Eylül 2018 tarihinde “Gençlik ve Ulusal Spor İşbirliği” temasıyla toplanmıştır. Kırgızistan Devlet Başkanı Jeenbekov’un ev sahipliğini yaptığı zirveye İlham Aliyev (Azerbaycan adına), Nursultan Nazarbayev (Kazakistan adına), Recep Tayyip Erdoğan (Türkiye

34 TDKÜİK (2013). 3. Zirve (Gebele) Bildirisi. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/3-zirve-bildirisi-10-tr.pdf (Erişim Tarihi: 27.10.2023).

35 Kıratlı, M. (2022). *Türk Devletleri Teşkilatı: Türk Dünyası 2040 Vizyonu, Hukuk Birliği ve Ticaret Hukuku Çalışmaları*. Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara. s.16

36 TDKÜİK (2014). 4. Zirve (Bodrum) Bildirisi. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/4-zirve-bidirisi-11-tr.pdf (Erişim Tarihi: 27.10.2023).

37 TDKÜİK (2015). 5. Zirve (Astana) Bildirisi. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/fifth-zirve-bildirisi-12-tr.pdf (Erişim Tarihi: 27.10.2023).

adına) Şevket Mirziyoyev (Özbekistan adına- onur konuğu) ve Viktor Orban (Macaristan adına) katılım sağlamışlardır. Zirve’de Macaristan’a gözlemci üye statüsü verilmesi öne çıkan gündem maddelerinden birisi olmuştur.³⁸

Konsey’in 7. Zirve’si 15 Ekim 2019’da Bakü’de “Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Desteklenmesi” temasıyla toplanmıştır. İlham Aliyev başkanlığındaki zirveye Kazakistan adına Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan adına Sooronbay Ceenbekov, Türkiye adına Recep Tayyip Erdoğan, Özbekistan adına Şevket Mirziyoyev ve Macaristan adına Viktor Orban katılım sağlamışlardır. Zirve sonucu imzalanan bildiriye; ekonomi, sosyal ve kültürel, eğitim ve bilim, dış politika ve güvenlik ve Türk Dünyası’nda kurumsal konularda işbirliği yapılması hususuna vurgu yapılmıştır.³⁹ Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Özbekistan’ın “tam üye”, Macaristan’ın ise “gözlemci üye” olmasını memnun karşıladıklarını ifade ederken cümlelerine şöyle devam etmiştir:

“Yeni bir tarih sayfası açılıyor. Türk Konseyi, küresel anlamda önemli siyasi ve ekonomik popülerlik kazandı. Aynı zamanda Türk dünyasında entegrasyonumuzu da artırmış bulunuyoruz. Türk ülkeleri arasındaki etkileşim yeni bir seviyeye çıkmaktadır.”

Nazarbayev, Türklerin çok derin köklere sahip olduğunu vurgulayarak, *“Türk dünyasının birliği, benim için güven sözüyle net bir şekilde ifade edilebilir. Ben birlikteliğimizi tasvir etmek için ‘yeniden doğuş’ ve ‘güven’ sözlerini seçiyorum. Aynı zamanda da ‘kardeşlik’ kelimesi benim için çok şey ifade ediyor.”* sözleriyle Türk Konseyi’nin başarısını vurgulayarak konuşmasını bitirdi.⁴⁰

Türk Konseyi’nin 8. Zirvesi 12 Kasım 2021’de “Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler” temasıyla İstanbul’da toplanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan toplantıya başkanlık ederken, Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, Kazakistan Devlet Başkanı Kasım Cömert Tokayev, Kırgızistan Devlet Başkanı Sadır Caparov, Özbekistan Devlet Başkanı Şevket Mirziyoyev, Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbangulu Berdimuhamedov, Macaristan Başbakanı Viktor Orban ve Türk Devletleri Teşkilatı Genel Sekreteri Bağdat Amreyev katılım sağlamışlardır. Teşkilatın Onursal Başkanı Nursultan Nazarbayev toplantıya video-mesaj ile katılmıştır. Zirve süresince birçok işbirliği konularına vurgu yapılmıştır. Zirve adına alınan önemli kararlardan bazıları şöyledir:

- Ticaret, ulaşım, yatırım ve bölgesel bağlantı ile ilgili girişimlerin teşvik edilmesi yoluyla COVID-19 sonrası ekonomik toparlanmayı amaçlayan tüm üye ve Gözlemci Devletlerin ortak çabalarının sürdürülmesini,
- Üye Devletlerin ilgili Bakanlıklarını, Türk Yatırım Fonu’nun Kuruluş Anlaşmasını en geç 01.09.2022 tarihine kadar eşit sermaye katkısı ile nihayete erdirme ile görevlendirdiklerini,
- Türk Akademisi’nin “Türk Dünyası Tarih ve Coğrafya Atlası”nın oluşturulmasına ilişkin projesinin tamamlanmasını desteklediklerini ve bu bağlamda, “Türk Dünyasının Kutsal Mekanları” ve “Türk Dünyasının Seçkin Kişilikleri” projelerinin de tamamlanması talimatını verdiklerini,
- TÜRKPA, TÜRKSOY, Türk Akademisi ve Türk Kültür Miras Vakfı (TKMV) faaliyetlerini övgüyle karşıladıklarını ve Dışişleri Bakanlığı Konseyi’ne sunulan raporların önemine,
- Türk Cumhuriyetleri’nin bağımsızlığının 30. yıl dönümünde hazırlıklarına başlanan 2022’de “Tuna Nehri’nden Orhun Vadisi’ne İpek Yolu Rallisi” düzenlenmesi için TÜRKSOY’u desteklediklerini vurgulamış-

38 TCCB (2018). Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türk konseyi 6. Devlet Başkanları Zirvesi’ne Katıldı. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/96393/cumhurbaskani-erdogan-turk-konseyi-6-devlet-baskanlari-zirvesi-ne-katildi> (Erişim Tarihi: 25.10.2023).

39 TDKÜİK (2019). 7. Zirve (Bakü) Bildirisi. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/7-zirve-bildirisi-14-tr.pdf (Erişim Tarihi: 27.10.2023).

40 Anadolu Ajansı (2019). Türk Konseyi 7. Zirvesi’nde Liderlerden Önemli Mesajlar. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-konseyi-7-zirvesinde-liderlerden-onemli-mesajlar/1614655> (Erişim Tarihi: 25.10.2023).

lardır.⁴¹

Teşkilatın 9. Zirve'si Özbekistan'ın Semerkant şehrinde, 11 Kasım 2022 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu zirve “Türk Medeniyeti için Yeni Dönem: Ortak Kalkınma ve Refaha Doğru” temasıyla toplanmıştır. Zirve'nin önemli hususları şu şekildedir:

- Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ülkelerin Kıbrıs Türklerini Türk Dünyasının bir parçası olarak gördüklerini ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) Teşkilata ‘gözlemci üye’ olarak katılmasını memnuniyetle karşıladıklarını,
- Gözlemci üye olan Macaristan'ın Türk Devletleri Teşkilatı ile aktif işbirliğini ve tüm Türk Devletleri ile ilişkilerini üst düzeye çıkarmayı ve üye ülkeleri Macaristan'daki TDT Temsilciliği aracılığıyla Macaristan'daki faaliyetlerini artırmaya teşvik ettiklerini,
- Terörizmin ve bölücülüğün her türüne karşı mücadelenin yanı sıra ırkçılık, ayrımcılık, islam düşmanlığı ve dezenformasyonla mücadele konularında işbirliğini artırmaya ve bu konularda uluslararası çabaların koordinasyonunu sağlamaya karar verdiklerini,
- Göçmen kaçakçılığı ve insan kaçakçılığı da dahil olmak üzere düzensiz göçle mücadele için işbirliği yapma fırsatlarını araştırmaya karar verdiklerini vurgulamışlardır.⁴²

Türkiye Cumhuriyeti'nin 6 Şubat 2023 tarihinde binlerce kişinin hayatını kaybettiği Kahramanmaraş/Pazarcık merkezli depremin ağır tahribatı sebebiyle Azerbaycan Cumhuriyeti'nin girişimleriyle Türk Devletleri Teşkilatı'nın Olağanüstü Zirvesi, 16 Mart 2023 tarihinde Ankara'da “Afet-Acil Durum Yönetimi ve İnsani Yardım” temasıyla gerçekleştirilmiştir.⁴³

Türk Devletleri Teşkilatı'nın 10. Zirve'si 3 Kasım 2023 tarihinde Kazakistan'ın Astana şehrinde gerçekleştirilmiştir. Kazakistan Devlet Başkanı Kasım Cömert Tokayev'in başkanlık ettiği zirveye Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, Kırgızistan Devlet Başkanı Sadır Caparov, Türkiye Devlet Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, Özbekistan Devlet Başkanı Şevket Mirziyoyev, Türkmenistan Milli Halk Maslahatı Başkanı Gurbanguly Berdimuhamedov, Macaristan Başbakanı Viktor Orban ve TDT Genel Sekreteri Kubaniçbek Ömüraliyev katılım sağlamıştır. Üye ülkelerin katıldığı zirve “Türk Devri” sloganıyla başlatılmış olup ve bu zirvede birçok önemli konuya vurgu yapılmıştır. Türk Devletleri Teşkilatı üye ve gözlemci üyeleri;

- Özbekistan'ın girişimiyle 6 Şubat 2023 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nde meydana gelen deprem sebebiyle “Afet Mağdurlarını Anma ve Dayanışma Günü” olarak ilan edilmesini,
- 18 Mayıs 2023 tarihinde Bakü'de TDT'nin İkinci Politika Planlama İstişarelerinin düzenlenmesini takdirle karşıladıklarını,
- Göçmen ticareti ve insan ticareti de dahil olmak üzere düzensiz göçle mücadele ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini dikkate alarak düzenli göçten yararlanılması konusunda işbirliğini artırmaya karar verdiklerini,
- Türkiye'nin 11 Kasım gününün ormanları korunmasının önemine işaretlerle, “Türk Devletleri Milli Ağaçlandırma Günü” olarak kutlanması önerisini kabul ettiklerini,

41 TDT (2021). 8. Zirve (İstanbul) Bildirisi. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/8-zirve-bildirisi-15-tr.pdf (Erişim Tarihi: 27.10.2023).

42 TDT (2022). 9. Zirve (Semerkant) Bildirisi. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/9-zirve-bildirisi-16-tr.pdf (Erişim Tarihi: 28.10.2022).

43 TDT (2023). Türk Devletleri Teşkilatı Olağanüstü Zirvesi Ankara Bildirisi. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/2-olaganustu-zirve-ankara-bidirisi-2023-20-tr.pdf (Erişim Tarihi: 28.10.2023).

- TDT Sekreteryası'nın DTÖ, UNCTAD, OECD, UNIDO ve UNECE ile işbirliği alanları ve projeler oluşturma fırsatlarını araştırarak bu kurumların deneyimlerinden yararlanma ve üye devletler arasında ticaretin kolaylaştırılması, yatırımların teşviki, KOBİ desteği ve endüstriyel kalkınma konularında ortak bir gündem ve politika oluşturmayı,
- Şuşa'da düzenlenecek olan "Türk Dünyasında Ortak Kültürel Değerler – Ortak Miras: Göçebe ve Yarı Göçebe Kültürlerin Turizm Rotası" konulu uluslararası bilimsel konferansını desteklediklerini,
- İstanbul'un resmi olarak "2023 Türk Dünyası Gençlik Başkenti" ilan edilmesini memnuniyetle karşıladıklarını,
- Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (EİT) TDT'deki Gözlemci Statüsünü memnuniyetle karşıladıklarını beyan etmişlerdir.⁴⁴

3. Türk Devletleri Teşkilatı'nın İşbirliği Alanları

Türk Devletleri Teşkilatı, birçok alanda işbirliği kurulmasına, aynı etnik kökenden gelen ve ortak değerlere sahip olan Türk Devletlerinin bütünleşme tercihlerine, her türlü siyasi, sosyal ve ekonomik desteklere açık bir yapılanmadır.⁴⁵ Orta Asya'dan Orta Avrupa'ya kadar uzanan coğrafyada ilişkiler kurabilen bir uluslararası örgüt olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁶

Teşkilat, bölgesel barışa destek olma amacıyla ve üye ülkeler arasındaki işbirliğini artırmak alanında Türk Devletlerinin kurduğu bir oluşumdur.⁴⁷ Türk Devletleri, bir uluslararası örgüt statüsü bulunan teşkilat çatısı altında birçok alanda işbirliği yapmaktadır. İşbirliği alanlarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Siyasi İşbirliği, Ekonomik İşbirliği, Askeri İşbirliği, Turizm İşbirliği, Eğitim İşbirliği, Sağlık İşbirliği, Diaspora İşbirliği, Gümrük İşbirliği, Ulaştırma İşbirliği, Enformasyon ve Medya İşbirliği, Gençlik ve Spor İşbirliği, İnsani Konular ve Kalkınma Alanında İşbirliği, Uluslararası Kuruluşlarla İşbirliği vb. konularda Türk Devletleri Teşkilatı'nın faaliyetleri, üye ülkeler arasındaki geniş bir işbirliğini kapsamaktadır.⁴⁸

4. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)

1974 yılında Kıbrıs adasının kuzeyinde Türkiye Devleti'nin de ciddi destekleriyle bir federe devlet olarak varlığını koruma altına almaya çalışan Kıbrıslı Türkler 1983 yılında bağımsız bir devlet olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ismini almıştır.⁴⁹ Kuruluşundan günümüze kadar Türkiye Cumhuriyeti dışında herhangi bir devlet tarafından tanınmayan KKTC yirminci yüzyılın başlarında gelişen ve birliktelik mücadelesi veren Türk Devletleri ile ilerleme yolunda ciddi mesafeler kat etmektedir. Temelleri Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan tarafından atılan Türk Devletleri Teşkilatı kuruluşundan günümüze kadar başarılı gelişmeler kat edip önemli zir-

44 TDT (2023). 10. Zirve (Astana) Bildirisi. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/10-zirve-bildirisi-2023-21-tr.pdf (Erişim Tarihi: 28.10.2023).

45 Kırath, M. (2022). *Türk Devletleri Teşkilatı: Türk Dünyası 2040 Vizyonu, Hukuk Birliği ve Ticaret Hukuku Çalışmaları*. Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara. s.47

46 Erkiner, H. H. ve Eray, İ. (2022). "Uluslararası Hukuk Bakımından Bir Uluslararası Örgüt Olarak Türk Devletleri Teşkilatı". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, (TDT Özel Sayısı), 245.

47 TASAM (2023). Avrasya'da Küresel Güç Mücadelesinin Geleceği ve Türk Dünyası. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/70270/avrsayada_kuresel_guc_mucadelesinin_gelecegi_ve_turk_dunyasi (Erişim Tarihi: 01.11.2023).

48 TDT (2023). İşbirliği Alanları. <https://www.turkicstates.org/tr/isbirligi-alanlari> (Erişim Tarihi: 28.10.2023).

49 Yılmaz, R. (2014). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Devletleşme Süreci ve Türkiye (1974-2012). Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara. s.274-275.

veler gerçekleştirmiştir.

TDT, Türk devletlerinin ortak paydaları (ekonomik, askeri, siyasi, kültürel, dil vb.) etrafında birleşip teşkilatı genişletme yolunda emin adımlarla ilerlemektedir. Dört ülke ile oluşturulan teşkilat; sırasıyla 2018 yılında Macaristan'ı gözlemci üye, 2019 yılında Özbekistan'ı tam üye, 2021 yılında Türkmenistan'ı gözlemci devlet statüsüne getirmiştir. 11 Kasım 2022 yılında ise Özbekistan-Semerkant'ta gerçekleştirilen 9. zirvede Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne (KKTC) gözlemci devlet statüsü verilmiştir. KKTC'nin TDT devletleri dahil olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti dışında hiçbir ülke tarafından tanınmamasına rağmen TDT'ye gözlemci üye olması KKTC'nin başlangıçta TDT üye devletleri olmak üzere diğer devletler tarafından tanınması yolunda önemli bir adım olduğunu söylemek mümkündür. Ancak şöyle de bir gerçek var ki: atılan bu önemli ve büyük adımın kısa sürede olumlu sonuçlanması çok zor gözükmektedir. Zira TDT devletleri gerek dış politikada gerekse iç politika-da çeşitli bağlılıklar ve sıkıntılar içerisindedir. Bundan dolayı KKTC'nin üye veya gözlemci devletler tarafından tanınması için evvela bu devletlerin içeride ve dışarıda kendilerini bekleyen tehlikeleri bertaraf etmeleri gerekmektedir. Sonuç ne olursa olsun oluşumu henüz genç olarak nitelendirilebilecek TDT Türk Devletlerinin dünya sahnesinde varlığını göstermesi ve güçlenmesi açısından oldukça etkili olmaktadır.⁵⁰ Bunun yanı sıra TDT'ye üye ülkelerin işbirliği çerçevesinde dış politika, güvenlik vb. konularda birbirlerine destek sağlamasına önem verdiklerini de söylemek mümkündür. Bu anlamda Kuzey Kıbrıs'ın teşkilata dahil olması dış politikada Kıbrıs ve Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan diğer devletler açısından olumlu gelişmelerdendir.⁵¹

TDT'nin 11 Kasım 2022 tarihinde Semerkant'ta gerçekleştirilen 9. Zirvesi'nde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan KKTC konusundaki görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir:⁵²

“Kardeşlik hukukumuzun gereğini yerine getirerek, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Teşkilatımıza gözlemci üye olmasını kabul ettik. Türk dünyasının ayrılmaz bir parçası olan Kıbrıslı kardeşlerimizin yalnız olmadığını göstererek, çözüm sürecine de katkı sağladık. Teşkilatımızın gözlemci üyesi Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Sayın Ersin Tatar'ın da aramızda bulunmasından duyduğum memnuniyeti hassaten ifade etmek istiyorum.”

5. Türkmenistan “Daimî Tarafsız Devlet”

Günümüzde bağımsızlıkları elinde bulunan ve Birleşmiş Milletlerde (BM) temsil edilen altı Türk Devletinden yalnızca Türkiye Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce bağımsızlığını kazanmıştır. Diğer beş devlet ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanmış ve akabinde bunu korumak için öncelikle varlıklarını sürdürme politikalarını izlemişlerdir.⁵³ Türkmenistan, diğer Türk devletlerinin aksine Türkiye ve Azerbaycan ile Oğuz soyundan gelmektedir. Bu noktadan bakıldığında Türkmenistan'ın Türkiye ile iyi ilişkiler kurması beklendiği açıktır. Ancak gerek jeopolitik konumdan gerekse siyasi ve ideolojik faktörler sonucu beklenen durumun gerçekleşmediği de açıktır.⁵⁴

50 Soydan, M. Z. (2022). “KKTC'nin Türk Devletleri Teşkilatı Gözlemci Statüsü Ne Anlama Gelmektedir?”. *Sakarya Üniversitesi TÜRKMER*, 2022. s.2-4.

51 Tekir, G. (2023). “Türk Devletleri Teşkilatının Yeni-İşlevselcilik ve Devletlerarasıcılık Teorileri Bağlamında Değerlendirilmesi”. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23 (2), 1089.

52 Tatar, E. (2023). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi 2023-2024 Eğitim-Öğretim Akademik Açılışı.

53 Akengin, H. (2017). “Türk Dünyası ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme”. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 4.

54 Yılmaz, A. N. (2021). “Bağımsızlıklarının 30. Yılında Türkistan Coğrafyasındaki Türk Cumhuriyetlerinin Durumu ve Değerlendirilmesi”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 129 (255), 291.

Türkmenistan doksanlı yıllarda Türkiye ile aynı çizgide ilerlemeye çalışsa da 1999 yılından itibaren Türkiye'ye karşı mesafeli olmaya başlamıştır. Buradaki en büyük sebep ise Türkmenistan, Türkmen doğalgazının Hazar denizi üzerinden batıya satmak isterken Türkiye'nin, Rusya ile Mavi Akım Antlaşması'nı imzalamasıdır. Ancak 2006 yılında vefat eden Niyazov'un yerine devletin başına Gurbanguli Bedrimuhammedov'un geçmesiyle birlikte Türkmenistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler iyileşme aşamasına geçmiştir.⁵⁵ "Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler" temasıyla Sekizinci Zirvesini 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da düzenleyen Türk Konseyi bu zirveyle birlikte ismini Türk Devletleri Teşkilatı olarak değiştirmiş ve Türkmenistan bu zirvede 'gözlemci üye' olarak seçilmiştir.⁵⁶ 12 Kasım 2021 yılına kadar "tarafsız devlet statüsü" gereği Türk Devletleri Teşkilatı zirvelerinde 'onur üyesi' olarak katılan Türkmenistan bu tarihten itibaren Türk Devletleri Teşkilatı'nın gözlemci üyesi statüsüne kavuşmuştur. Türkmenistan tarafsız devlet statüsünden dolayı her ne kadar tartışılrsa da ülkenin Dünya Ticaret Örgütü'nün gözlemci statüsünü kullanması ve Nahçıvan Antlaşması'nın 16. maddesinin gereği gözlemci statü devletlere, formlara ve uluslararası örgütlere verilmiş bir haktır.⁵⁷ Tüm bunlarla birlikte elbette Türkmenistan'ın TDT'ye gözlemci üye olarak alınmasının önemli boyutları olmuştur. İlk olarak Türkmenistan'ın daimî tarafsızlık ilkesi sonucu diğer ülkelerle edindiği dostluklar sayesinde Türk Devletleri Teşkilatı'na önemli katkılar sunacağı beklenmektedir. Bunun yanında Afganistan ile içerisinde olduğu ilişkiler sayesinde Afganistan'a barış getirmeye çalışmasının yansımalarını da TDT içerisinde sirayet etmesi ve bir bütün olarak örgütün barışı desteklemesi beklenmektedir.⁵⁸ Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Türkmenistan her ne kadar teşkilatın bir parçası olmuş olsa da izlediği daimî tarafsızlık politikası sebebiyle teşkilata üye olan diğer devletlerin başlattığı projelere karşı mesafeli olmasına sebep olmuştur.⁵⁹

Dünya doğal gaz rezervinin önemli bir kısmına sahip olması ve Çin ve Rusya üzerinden bu enerji ticareti yerine Türkiye Cumhuriyeti üzerinden Batı'ya aktarılması Türkmenistan'ın sisteme entegre olması için fayda sağlayacaktır.⁶⁰ Türkmenistan, sahip olduğu yer altı kaynakları ve bulunduğu jeopolitik konum açısından oldukça önemlidir. Bütün bu sayılanların ise Türkmenistan'ın Türk Devletleri Teşkilatı'na tam üye olarak katılması sonrası daha da rahat bir şekilde gerçekleşebileceğini söylemek mümkündür.⁶¹ Zira gözlemci üyeler, üye ülkeler gibi teşkilatın karar alma aşamalarında oylamaya katılamazlar.⁶²

55 Yılmaz, A. N. (2021). "Bağımsızlıklarının 30. Yılında Türkistan Coğrafyasındaki Türk Cumhuriyetlerinin Durumu ve Değerlendirilmesi". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 129 (255), 294-295.

56 TDT (2021). 8. Zirve (İstanbul) Bildirisi. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/8-zirve-bildirisi-15-tr.pdf (Erişim Tarihi: 27.10.2023).

57 Gündoğdu, S. (2023). "Türkiye'nin Jeopolitik Açılımı: Bir Uluslararası Örgüt Olarak Türk Devletleri Teşkilatı". *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (3), 271.

58 ANKASAM (2022). Türkmenistan'ın Türk Devletleri Teşkilatı'na Tam Üyeliği. <https://www.ankasam.org/turkmenistan-turk-devletleri-teskilatina-tam-uyeligi/> (Erişim Tarihi: 25.10.2023).

59 Yüce, M. (2023). "Türk Devletleri Teşkilatına Üye Ülkeler Arasında İkili İlişkiler". *Türk Dünyası Akademik Bakış Dergisi*, 3 (5), 51-55.

60 Özsoy, B. (2023). " 'Türk Dünyası' Söylemi İçinde Türk Devletleri Teşkilatı'nın Rolü ve Önemi". *Anasay*, (25), 46.

61 ANKASAM (2022). Türkmenistan'ın Türk Devletleri Teşkilatı'na Tam Üyeliği. <https://www.ankasam.org/turkmenistan-turk-devletleri-teskilatina-tam-uyeligi/> (Erişim Tarihi: 25.10.2023).

62 Gündoğdu, S. (2023). «Türkiye'nin Jeopolitik Açılımı: Bir Uluslararası Örgüt Olarak Türk Devletleri Teşkilatı». *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (3), 271.

Sonuç

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını ilan eden Türk Devletlerinin girişimleriyle 1992 yılında temelleri atılan Türk Konseyi, Türk Devletlerini birbirlerine yakınlaştırmada etkili olmuştur. Konsey, zaman içerisinde kurumsallaşma yolunda büyük bir adım atarak 3 Ekim 2009'da Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan ve Türkiye tarafından imzalanan Nahçıvan Anlaşması'yla kurumsal bir yapı haline gelmiş ve 2021 yılında isim değişikliğine giderek Türk Devletleri Teşkilatı olarak yeniden adlandırılmıştır.

2021 yılında Türk Devletleri Teşkilatı'na gözlemci üye olarak katılan Türkmenistan önemli yer altı kaynaklarına sahiptir. Ancak henüz genç bir devlet olması ve uluslararası alanda yeteri kadar söz sahibi olamaması Türkmenistan'ın gelişimi açısından olumsuz bir durumdur. Ancak teşkilata gözlemci üye olarak katılmış olsa dahi içerisinde bulunduğu organizasyonla beraber yalnızlığından kurtulacak ve uluslararası alanda ticari, ekonomik, güvenlik vb. birçok alanda ortaklıklar, çalışmalar yürütebilecektir. Ayrıca içerisinde bulunduğu organizasyonda birçok noktadan benzer özelliklere ve ortak değerlere sahip olması da sürece uyum sağlaması açısından kolaylık sağlayacaktır. Bunların yanı sıra Türkmenistan da TDT ülkelerine ekonomik katkıları yanı sıra asıl hedef olan Türk kültürünün ve dilinin yaşatılması, Türk Devletlerinin dünyada söz sahibi olması noktalarından önemli katkıları olacaktır. Gözlemci üyelere bir diğeri olan KKTC için de teşkilat oldukça önemli bir yere sahiptir. KKTC, gözlemci üyelik süreci öncesi Türkiye Cumhuriyeti haricindeki Türk devletleri tarafından tanınmıyordu. Semerkant Zirvesi'nde gözlemci üye olarak teşkilata katılmasıyla diğer Türk devletleri tarafından da tanınması yolunda önemli bir adım atılmış oldu. KKTC'nin TDT'ye üye olması kendini hem Türk Dünyası içerisinde hem de Dünya devletleri içerisinde yalnız hissetmesi yollarını da kapatmıştır.

Türk Devletleri Teşkilatı, KKTC ve Türkmenistan'ı aralarına alarak ekonomik işbirliği alanlarını genişletmesinin yanı sıra asırlardır arzu edilen Türk Dünyasının birlikteliğini kurma yolunda emin ve güçlü bir şekilde ilerlediğini göstermiştir. Teşkilatın 2022 yılında yayınladığı Türk Dünyası 2040 Vizyonu belgesiyle, üye devletlerin halklarının arzu ve gereksinimlerine hizmet etmek için amaçladıkları her türlü iş birliği yapılabileceği belirtilmiştir. Gün geçtikçe birleştirici gücü ve hedefleri büyüyen Türk Devletleri Teşkilatı yaptıkları ikili ve çoklu anlaşmalar, 2040 vizyonu belgesi, ortak dil, ortak para birimi vb. hedefleriyle sadece Türk Devletlerinin değil dünyanın odağı haline gelmeyi hedeflemektedir.

KAYNAKÇA

- Akçapa, M. (2023). "Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi: Dünü, Bugünü ve Yarını". *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, 11 (34), 473-491. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1223099>.
- Akengin, H. (2017). "Türk Dünyası ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme". *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 1-11.
- Akgün, S. (2023). "Uluslararası Hukukta Tanınma Kavramı Çerçevesinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türk Devletleri Teşkilatı İlişkisi". *Sakarya Üniversitesi Türk Akademisi Dergisi*, 2 (1), 48-60.
- Akıllı, E. (2019). "Turksöy, Organization of Turkic States and Cultural Diplomacy: Transactionalism Revisited." *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi (Bilig)*, 91 (Türk Konseyi'nin 10. Yılı Özel Sayısı), 1-25. <https://doi.org/10.12995/bilig.9101>.
- Amirbek, A. ve Anuarbekuly, A. (2017). "Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi ve Kurumsallaşması". *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1 (3), 164 – 204.

- Aydilek, E. (2022). “Türk Devletleri Teşkilatı’nın Siyasi ve Ekonomik Potansiyeli”. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5 (3), 716-728. <https://doi.org/10.33712/mana.1192419>.
- Baki, P. M. (2014). “Avrasya’da Bölgesel İşbirliği Sürecinden İşbirliği Mekanizmasına: Türk Konseyi”. *Bilge Strateji*, 6 (11), 133-162.
- Bıyıklı, M. (2018). 25 Yıllık Tecrübenin Ardından Türk Keneşi Bünyesindeki Ülkelerde Ortak Kuruluşlar İlişkileri ve İşbirlikleri. ORASAM Yayınları: Bişkek.
- Buyar, C. (2022). “Contribution of Organization of Turkic States Members to World Heritage at a Time of Cultural Convergence from the Past to the Future”. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi (Bilig)*, 100 (1), 1-36. <https://doi.org/10.12995/bilig.10001>.
- Çınar Y. ve Uzun, Y. U. (2023). “Köklü Geçmişten Güçlü Geleceğe Türk Devletleri Teşkilatı: Küresel Ekonomik – Siyasal Potansiyeli ve Teşkilatın Geleceğine Dair Öngörüler”. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (Özel Sayı), 141-156. <https://doi.org/10.33206/mjss.1296831>.
- Erkiner, H. H. ve Eray, İ. (2022). “Uluslararası Hukuk Bakımından Bir Uluslararası Örgüt Olarak Türk Devletleri Teşkilatı”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi, (TDT Özel Sayısı)*, 217-250. <https://doi.org/10.17752/guvenlikstrjtj.1112918>.
- Gündoğdu, S. (2023). “Türkiye’nin Jeopolitik Açılımı: Bir Uluslararası Örgüt Olarak Türk Devletleri Teşkilatı”. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (3), 271. <https://doi.org/10.18026/cbayar-sos.1263177>.
- Kıratlı, M. (2022). *Türk Devletleri Teşkilatı: Türk Dünyası 2040 Vizyonu, Hukuk Birliği ve Ticaret Hukuku Çalışmaları*. Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara.
- Kocatepe, Ö. F. (2020). *Neoklasik Realist Çerçeve de Politik ve Askeri İş Birliği’nin İncelenmesi: Türk Devletleri Teşkilatı*. Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Kocatepe, Ö. F. (2022). *Türk Devletleri Teşkilatı, Politik ve Askeri İşbirliği*. Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara.
- Özsoy, B. (2023). “ ‘Türk Dünyası’ Söylemi İçinde Türk Devletleri Teşkilatı’nın Rolü ve Önemi”. *Anasay*, (25), 40-55. <https://doi.org/10.33404/anasay.1324953>.
- Soydan, M. Z. (2022). “KKTC’nin Türk Devletleri Teşkilatı Gözlemci Statüsü Ne Anlama Gelmektedir?”. *Sakarya Üniversitesi TÜRKMER*, 2022.
- Tatar, E. (2023). *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi 2023-2024 Eğitim-Öğretim Akademik Açılışı*.
- Tekir, G. (2023). “Türk Devletleri Teşkilatının Yeni-İşlevselcilik ve Devletlerarasıcılık Teorileri Bağlamında Değerlendirilmesi”. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23 (2), 1084-1097. <https://doi.org/10.11616/asbi.1267450>.
- Yılmaz, A. N. (2021). “Bağımsızlıklarının 30. Yılında Türkistan Coğrafyasındaki Türk Cumhuriyetlerinin Durumu ve Değerlendirilmesi”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 129 (255), 253-314.
- Yılmaz, R. (2014). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde Devletleşme Süreci ve Türkiye (1974-2012)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Yüce, M. (2023). “Türk Devletleri Teşkilatına Üye Ülkeler Arasında İkili İlişkiler”. *Türk Dünyası Akademik Bakış Dergisi*, 3 (5), 30-63.

İnternet Kaynakları

- Anadolu Ajansı (2019). *Türk Konseyi 7. Zirvesi’nde Liderlerden Önemli Mesajlar*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-konseyi-7-zirvesinde-liderlerden-onemli-mesajlar/1614655> (Erişim Tarihi: 25.10.2023).
- ANKASAM (2022). *Türkmenistan’ın Türk Devletleri Teşkilatı’na Tam Üyeliği*. <https://www.ankasam.org/turk->

menistanin-turk-devletleri-teskilatina-tam-uyeligi/ (Erişim Tarihi: 25.10.2023).

TASAM (2023). Avrasya'da Küresel Güç Mücadelesinin Geleceği ve Türk Dünyası. https://tasam.org/tr-TR/Ice-rik/70270/avrasyada_kuresel_guc_mucadelesinin_gelecegi_ve_turk_dunyasi (Erişim Tarihi: 01.11.2023).

TCCB (2018). Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türk konseyi 6. Devlet Başkanları Zirvesi'ne Katıldı. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/96393/cumhurbaskani-erdogan-turk-konseyi-6-devlet-baskanlari-zirvesi-ne-katildi> (Erişim Tarihi: 25.10.2023).

TDKÜİK (2009). Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin Kurulmasına Dair Nahcivan Anlaşması. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf (Erişim Tarihi: 27.10.2023).

TDKÜİK (2011). 1. Zirve (Almatı) Bildirisi. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/1-zirve-bildirisi-8-tr.pdf (Erişim Tarihi: 27.10.2023).

TDKÜİK (2012). 2. Zirve (Bişkek) Bildirisi. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/2-zirve-bildirisi-9-tr.pdf (Erişim Tarihi: 27.10.2023).

TDKÜİK (2013). 3. Zirve (Gebele) Bildirisi. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/3-zirve-bildirisi-10-tr.pdf (Erişim Tarihi: 27.10.2023).

TDKÜİK (2014). 4. Zirve (Bodrum) Bildirisi. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/4-zirve-bildirisi-11-tr.pdf (Erişim Tarihi: 27.10.2023).

TDKÜİK (2015). 5. Zirve (Astana) Bildirisi. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/fifth-zirve-bildirisi-12-tr.pdf (Erişim Tarihi: 27.10.2023).

TDKÜİK (2018). 6. Zirve (Çolpon-Ata) Bildirisi. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/6-zirve-bildirisi-13-tr.pdf (Erişim Tarihi: 27.10.2023).

TDKÜİK (2019). 7. Zirve (Bakü) Bildirisi. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/7-zirve-bildirisi-14-tr.pdf (Erişim Tarihi: 27.10.2023).

TDT (2012). Logo ve Bayrak. <https://www.turkicstates.org/tr/logo-ve-bayrak> (Erişim Tarihi: 28.10.2023).

TDT (2021). 8. Zirve (İstanbul) Bildirisi. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/8-zirve-bildirisi-15-tr.pdf (Erişim Tarihi: 27.10.2023).

TDT (2022). 9. Zirve (Semerkant) Bildirisi. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/9-zirve-bildirisi-16-tr.pdf (Erişim Tarihi: 28.10.2022).

TDT (2022). Türk Dünyası 2040 Vizyonu Belgesi. <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu-2396-98.pdf> (Erişim Tarihi: 28.10.2023).

TDT (2023). 10. Zirve (Astana) Bildirisi. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/10-zirve-bildirisi-2023-21-tr.pdf (Erişim Tarihi: 28.10.2023).

TDT (2023). İşbirliği Alanları. <https://www.turkicstates.org/tr/isbirligi-alanlari> (Erişim Tarihi: 28.10.2023).

TDT (2023). Türk Devletleri Teşkilatı Olağanüstü Zirvesi Ankara Bildirisi. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/2-olaganustu-zirve-ankara-bidirisi-2023-20-tr.pdf (Erişim Tarihi: 28.10.2023).

TÜRKSAM (2022). Türk Devletleri Teşkilatı (KKTC) ve Kıbrıs. <https://www.turksam.org/detay-turk-devletleri-teskilati-kktc-ve-kibris> (Erişim Tarihi: 30.10.2023).

GAB AKADEMİ

Cilt/Vol: 3 Sayı/Num: 5
Aralık / December 2023
ISSN 2792-0194

Being Affected By VUCA Factors? Developing The “Perceived VUCA Exposure” Scale

VUCA Faktörlerinden Etkileniyor Musunuz?
“Algılanan VUCA Maruziyeti” Ölçeği Geliştirme

Dr. Erkan DÖNER

Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi / İşletme Fakültesi
Adana Alparslan Turkes Science & Technology University / Business Faculty
Adana / Türkiye
erkandoner@outlook.com / orcid: 0000-0001-9999-6191

Prof. Dr. Efe EFEOĞLU

Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi / İşletme Fakültesi
Adana Alparslan Turkes Science & Technology University / Business Faculty
Adana / Türkiye
e.efeoglu@atu.edu.tr / orcid: 0000-0003-3928-4568

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 19.11.2023

Accepted / Kabul Tarihi: 16.12.2023

Published / Yayın Tarihi: 31.12.2023

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume/ Cilt: 3 Issue/ Sayı: 5 Pages/ Sayfa: 28 - 53

Öz

Çağdaş iş ortamlarının hızla gelişen ve sıklıkla öngörülemez doğası, Oynaklık, Belirsizlik, Karmaşıklık ve Muğlaklık (VUCA) ile nitelendirilerek, hem kuruluşlar hem de bireyler için önemli zorluklar oluşturmaktadır. Bu VUCA faktörlerinin nasıl algılandığı ve deneyimlendiğine dair detaylı bir anlayışın gerekliliğini fark eden bu çalışma, bireylerin profesyonel ortamlarındaki VUCA algılarını nicel olarak değerlendirmek için tasarlanmış yeni bir araç olan "Algılanan VUCA Maruziyeti" ölçeğini tanıtmaktadır. Madde oluşturma, uzman görüşleri pilot analizler, ve faktör yapısına yönelik gözlemler içeren titiz bir metodolojik yaklaşım aracılığıyla geliştirilen bu ölçek, çeşitli istatistiki doğrulayıcılar tarafından doğrulanmıştır. Ölçeğin yapısal geçerliliğini belirlemek için açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri kullanılırken, güvenilirlik iç tutarlık ve test-tekrar test yöntemleriyle sağlanmıştır. Yapılan analizler sonucu ölçek, literatürde aktarıldığı gibi VUCA'nın her bir yönüne karşılık gelen dört faktör içermektedir (Oynaklık, Belirsizlik, Karmaşıklık ve Muğlaklık). Bulgular, ölçeğin güçlü psikometrik özellikler sergilediğini, algılanan VUCA maruziyetini değerlendirmede güvenilir ve geçerli bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, çalışma birey ve organizasyon boyutunda deneyimlenen VUCA boyutlarının farklı ancak birbiriyle bağlantılı doğasına dair ampirik kanıtlar sağlamaktadır. “Algılanan VUCA Maruziyeti” ölçeği, organizasyon boyutunda araştırma ve uygulama için önemli sonuçlar taşımaktadır. VUCA faktörlerinin çalışanlar üzerindeki etkisini daha derinlemesine anlamayı sağlar, değişken ortamlarda direnç ve uyum yeteneğini artırmaya yönelik çözümleri yönlendirir. Ayrıca, kuruluşların iş gücü üzerinde en derin etkisi olan VUCA alanlarını belirlemeleri için bir gözlem aracı olarak hizmet eder, böylece olumsuz etkileri hafifletmek ve VUCA dünyasının sunduğu potansiyel fırsatlardan yararlanmak için hedeflenmiş stratejiler geliştirmelerini sağlar.

Anahtar Kelimeler: Algı, Algılanan VUCA, Bireysel, Çalışan, VUCA, VUCA Maruziyeti

Abstract

The rapidly evolving and often unpredictable nature of contemporary business environments, characterized by Volatility, Uncertainty, Complexity, and Ambiguity (VUCA), poses significant challenges for organizations and individuals alike. Recognizing the need for a nuanced understanding of how these VUCA factors are perceived and experienced, this study introduces the “Perceived VUCA Exposure” scale, a novel instrument designed to quantitatively assess individuals’ subjective perceptions of VUCA in their professional milieu. Through a rigorous methodological approach, involving item generation, expert reviews, and pilot-test, the scale was developed and subsequently validated across diverse samples. The study employed exploratory and confirmatory factor analyses to establish the scale’s structural validity, while reliability was ascertained through internal consistency and test-retest methods. The final scale comprises four subscales, each corresponding to one aspect of VUCA (Volatility, Uncertainty, Complexity, and Ambiguity). The findings reveal that the scale exhibits robust psychometric properties, making it a reliable and valid tool for assessing perceived VUCA exposure. Additionally, the study provides empirical evidence on the distinct yet interconnected nature of the VUCA dimensions as experienced by individuals in organizational settings. The “PVE” scale holds significant implications for organizational research and practice. It facilitates a deeper understanding of how VUCA factors impact employees, guiding interventions to enhance resilience and adaptability in fluctuating environments. Furthermore, it serves as a diagnostic tool for organizations to identify areas of VUCA that most profoundly affect their workforce, enabling targeted strategies to mitigate adverse effects and capitalize on potential opportunities presented by the VUCA world.

Keywords: Individual, Employee, Perception, Perceived VUCA, VUCA, VUCA Exposure

Introduction

The advancement of smart technologies today, the proliferation of digitalization, and the production of robotic devices that have their own communication networks, while present in manufacturing, healthcare, and service industries, do not replace the human factor but still necessitate the need for humans. This is because, in environments involving humans, there are no uniform, fixed systems; instead, we live in a VUCA world characterized by unpredictable events, variable conditions, multifaceted relationships, and dilemmas encountered while making correct decisions.¹ An employee's perception of VUCA effects can change depending on individual experiences, skills, resilience, and capacity to adapt. On the other hand, the dynamics of the company, the nature of the industry, market conditions, management structure, and corporate strategies shape this perception. Addressing the impact of VUCA at both individual and corporate levels is important.² Employees' perceptions can be improved through personal development and training, while companies must develop flexible and resilient strategies to manage VUCA effects, possess agile structures, and embrace continuous learning. Thus, the VUCA effect exists at both individual and corporate levels and is critical for the success of both employees and companies. The products/services, raw materials, and technological investments offered by corporations and organizations still emphasize the importance of humans and indicate that they have become a more valuable asset than ever before.³ Especially in the context of Industry 4.0 and Society 5.0, the emphasis on transformation suggests that higher efficiency and effectiveness are achieved through human-robot collaboration. Here, while the robot's task is to maintain the operation of fixed systems, the human's task is to introduce creative solutions against volatile, uncertain, complex, and ambiguous patterns, thereby ensuring continuity in the process.⁴ However, it is not expected that individuals will continuously exhibit high performance, productivity, motivation, and job satisfaction based on emotions and behaviors because individuals' perceptions of conditions are differentiated into behavioral, cognitive, and emotional aspects and are shaped by external stimuli.⁵ These external stimuli, which affect individuals' well-being, include health, economic freedom, happiness, and overall well-being, and have been negatively supported by recent factors such as the coronavirus pandemic, conflicts in the Middle East and Eastern Europe, global recession, and climate change. In such environmental conditions, it is natural to expect individuals to experience job burnout, fear of job loss, demotivation, toxic competitiveness, and task complexity. Although these negative environmental conditions may be seen as potential opportunities or ineffective for companies, employees' perceptions of change, uncertainty, complexity, and ambiguity can be affected negatively. Individuals typically feel the effects of VUCA in their daily workflows, career development, job engagement, motivation, job security, and well-being.⁶

1 Robinson, J., Sinclair, M., Tobias, J., & Choi, E. (2017). More dynamic than you think: Hidden aspects of decision-making. *Administrative Sciences*, 7(3), 23.

2 Baran, B. E., & Woznyj, H. M. (2020). Managing VUCA: The human dynamics of agility. *Organizational dynamics*.

3 Lepeley, M. T. (2021). *Management in the Global VUCA Environment. Soft Skills for Human Centered Management and Global Sustainability*; Routledge: New York, NY, USA.

4 Kopp, Tobias, Marco Baumgartner, and Steffen Kinkel. "Success factors for introducing industrial human-robot interaction in practice: an empirically driven framework." *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology* 112 (2021): 685-704.

5 Dasborough, M. T. (2006). Cognitive asymmetry in employee emotional reactions to leadership behaviors. *The Leadership Quarterly*, 17(2), 163-178.

6 Inceoglu, I., Thomas, G., Chu, C., Plans, D., & Gerbasi, A. (2018). Leadership behavior and employee well-being: An integrated review and a future research agenda. *The Leadership Quarterly*, 29(1), 179-202.

tility, uncertainty, complexity, and ambiguity can directly affect employees’ stress levels and job satisfaction.⁷ At the same time, individual characteristics such as education level, experience, and personal resilience influence their ability to perceive and cope with these effects.⁸ While change provides companies and organizations with an environment for innovation and improvement, employees may fear job loss and job engagement due to the change itself. In uncertain environments, leaders aim to adapt to current conditions through learning while reflecting the vision identity during unforeseen developments, and the reflection of the chaotic climate caused by uncertainty in employees’ perception can be seen as anxiety and fear effects.⁹ These negative perceptions shaped by employees can slow down or disrupt the new order and problem-solving process management planned to be activated by the leader in competitive market conditions. Incorporating lean products and services into more complex frameworks with multiple features, along with globalization bringing mutual benefits and digitalization enabling access to unlimited information and data, increases the effort related to decision-making processes in complex environments and solutions discovered for defined problems.¹⁰ Under these conditions, individuals may feel incompatibility in their tasks, burnout, loss of motivation, and fear of making mistakes.¹¹ In this context, individuals’ flexibility in cognition (flexible thinking) can more effectively transform the process of addressing problems from different perspectives, thinking multiply, and increasing awareness of the analytical cause-and-effect relationship, thereby facilitating the process of simplifying complexity.¹² In ambiguous environments reflecting VUCA effects, individuals may face dilemmas in decision-making processes regarding which decision would be more beneficial for the company or organization, and these conditions can restrain the agility of the company or organization’s action in a constantly changing industry-market environment.¹³ Under these circumstances, an individual’s ability to take risks and possess more tolerant qualities in ambiguous environments can positively impact the company’s or organization’s decision-making processes in terms of agility and quick adaptation to changing conditions.

Within the abovementioned dynamics, the Perceived VUCA Exposure (PVE) refers to the extent to which individuals or organizations perceive themselves to be exposed to conditions characterized by volatility, uncertainty, complexity, and ambiguity (VUCA). “PVE” is about how much volatility, uncertainty, complexity, and ambiguity an organization or individual perceives in their environment, influencing their strategic, leadership, and operational approaches. Understanding this perception is key to navigating modern organizational challenges effectively. The perceived effect of VUCA keeps a significant role in areas such as individual (e.g., employee) and

7 Dima, G., Meseşan Schmitz, L., & Şimon, M. C. (2021). Job stress and burnout among social workers in the VUCA world of the COVID-19 pandemic. *Sustainability*, 13(13), 7109.

8 Stankevičiūtė, Ž., Sanchez-Hernandez, M. I., & Staniškienė, E. (2021). The negative effect of job insecurity in the virtuous cycle between trust in the organization, subjective well-being, and task performance in the current volatility, uncertainty, complexity, and ambiguity context. *Frontiers in Psychology*, 12, 6037.

9 Canzittu, D. (2022). A framework to think of school and career guidance in a VUCA world. *British Journal of Guidance & Counselling*, 50(2), 248-259.

10 De Martino, B., Kumaran, D., Seymour, B., & Dolan, R. J. (2006). Frames, biases, and rational decision-making in the human brain. *science*, 313(5787), 684-687.

11 Stankevičiūtė, Ž., Sanchez-Hernandez, M. I., & Staniškienė, E. (2021). The negative effect of job insecurity in the virtuous cycle between trust in the organization, subjective well-being, and task performance in the current volatility, uncertainty, complexity, and ambiguity context. *Frontiers in Psychology*, 12, 6037.

12 Ionescu, T. (2012). Exploring the nature of cognitive flexibility. *New ideas in psychology*, 30(2), 190-200.

13 Arend, R. J. (2022). Strategy under Ambiguity, and a New Type of Decision Dilemma. *Administrative Sciences*, 12(2), 44.

corporate decision-making, strategy formulation, risk management, and leadership skills.¹⁴ This perception provides an understanding of how challenging the VUCA conditions are for the individual or organization and about their capacities to overcome or adapt to these situations. High-perceived VUCA exposure can lead to issues like increased stress, decision-making difficulty, and the necessity to adapt to change.¹⁵ The VUCA world encourages workers to continuously learn, adapt, and be flexible, but this can also lead to increased workload and stress levels. Leaders can turn these exposures into opportunities positively by creating a company culture that values concrete examples of VUCA without employees directly experiencing them, observing their perceptions towards potential VUCA exposures, and through internal or external training, developing different leadership styles, providing learning environments, fostering team collaboration, and supporting integrity with open communication. Leaders, individuals, and organizations tend to develop flexibility, resilience, learning, and innovative capabilities to manage this perception creating opportunities for personal development as well as organizational growth and sustainability. As a consequence, it becomes important to observe individuals' perceptions and reactions to their perceived VUCA effects by developing a "PVE" scale that aims to measure to what extent individuals are affected by VUCA effects and to what extent they are exposed to perceived VUCA effects. Hence, this research study has the purpose of developing the "PVE" scale through preliminary and final studies with the support of statistical analysis and a comprehensive literature review pointing out the "PVE".

Theoretical Background

The term VUCA was originally coined by the US Army War College to describe the volatile, uncertain, complex, and ambiguous nature of the global system in the aftermath of the Cold War.¹⁶ It was primarily used in military literature to understand the challenges of the battlefield and guide flexible leadership actions.¹⁷ Over time, the concept of VUCA has expanded to various fields, including state policies and everyday life.¹⁸ In today's world, characterized by an abundance of data, news, and global developments, the VUCA framework highlights the need for swift response to unforeseen and unknown circumstances, minimizing potential losses.¹⁹ However, the VUCA environment leaves little room for hesitancy, rigidity, and slow responsiveness when it comes to recognizing risks, addressing unforeseen issues, and dealing with the outcomes of challenges.²⁰ The VUCA factors, which are volatile, uncertain, complex, and ambiguous, cannot be accurately predicted or calculated using traditional forecasting techniques or mathematical models.²¹ It is an ongoing and ever-changing condition that presents constant challenges and limitations, testing the decision-making capabilities, problem-solving skills, and adaptability of indi-

14 Ruksana, S., & Ahmed, B. (2019). Developing leaders in VUCA: a case study. *International Journal of Advanced and Innovative Research*, 6(1), 16-18.

15 Bodenhausen, G. V., & Peery, D. (2009). Social categorization and stereotyping in vivo: The VUCA challenge. *Social and Personality Psychology Compass*, 3(2), 133-151.

16 Allen, C. D., & Coates, B. E. (2009). The engagement of military voice. *The US Army War College Quarterly: Parameters*, 39(4), 2.,

17 Stiehm, J. H. (2002). *US Army War College: Military education in a democracy*. Temple University Press.

18 Kinsinger, P., & Walch, K. (2012). *Living and leading in a VUCA world*. Thunderbird University, 9.

19 Das, K. K., & Ara, A. (2014). Leadership in VUCA world: A case of Lenovo. *International Journal of Current Research*, 6(4), 6410-6419.

20 Abidi, S., & Joshi, M. (2015). *The VUCA company*. Jaico Publishing House.

21 Bernstein, L. E. (2014). *The perceived importance of vuca-driven skills for 21st-century leader success and the extent of integration of those skills into leadership development programs* (Doctoral dissertation, Drake University).

viduals and organizations.²² Within the VUCA concept, it’s possible to identify the environment through three key dimensions: globalization, competition, and rapid technological change.²³ In this dynamic environment, transforming threats into opportunities becomes crucial for business leaders and managers, as the VUCA factors continue to shape market fluctuations, price volatilities, macroeconomic indicators, and supply chains.²⁴ To mitigate the negative effects of VUCA, organizations strive to cultivate comprehensive thinking, develop new business models (such as mergers and acquisitions and project partnerships), and drive innovation.²⁵ The aim is to navigate the VUCA environment by anticipating and adapting to change, rather than being overwhelmed by it. In the contemporary VUCA environment, change can be both invigorating and unsettling for individuals, depending on the nature and speed of transformation.²⁶ Volatility, as one of the VUCA factors, represents the rate of change, market fluctuations, and the instability of a continuous flow.²⁷ It is a critical factor that can disrupt daily routines and decision-making processes, as it occurs without a specific procedure, tool, or information to mitigate its effects.²⁸ Volatility manifests through dynamically changing decisions and outcomes, both internally and externally, within industries and organizations, often in undefined time intervals.²⁹ It influences personal decisions and can impact the goals and beliefs that individuals uphold within leadership in volatile environments.³⁰ Lerner et al., (2015) suggest that decisions and plans can be influenced by changes in people’s emotions and aspirations rather than strict rules.³¹ These fluctuations in employee satisfaction and efficiency can lead to adverse outcomes, such as increased stress and distrust levels, which ultimately impact psychological well-being.³² The uncertainty and volatility that businesses face can also contribute to higher employee turnover rates, as feelings of dissatisfaction may arise among employees.³³ The notion that individuals are inherently resistant to change impedes the ability of

22 Kumar, V., Lahiri, A., & Dogan, O. B. (2018). A strategic framework for a profitable business model in the sharing economy. *Industrial Marketing Management*, 69, 147-160.

23 Nandram, S. S., & Bindlish, P. K. (2017). Introduction to VUCA. *Managing VUCA through integrative self-management: How to cope with volatility, uncertainty, complexity and ambiguity in organizational behavior*, 3-14.

24 Bawany, S. (2016). Leading in a VUCA business environment. *Leadership Excellence Essentials*, 7, 39-40.

25 Bennett, N., & Lemoine, G. J. (2014). What a difference a word makes: Understanding threats to performance in a VUCA world. *Business Horizons*, 57(3), 311-317.

26 Krawczyńska-Zaucha, T. (2019). A new paradigm of management and leadership in the VUCA world. *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie/Politechnika Śląska*, (141), 221-230.

27 Krupp, S., & Schoemaker, P. J. (2014). *Winning the long game: How strategic leaders shape the future*. Hachette UK.

28 Sullivan, J. (2012). Talent strategies for a turbulent VUCA world—shifting to an adaptive approach. *Ere.net*, 22

29 Thomas, C. (2020). Decision-making during VUCA crises: Insights from the 2017 Northern California firestorm. *Journal of Business Continuity & Emergency Planning*, 14(1), 82-94.

30 Rodriguez, A., & Rodriguez, Y. (2015). Metaphors for today’s leadership: VUCA world, millennial, and “Cloud Leaders”. *Journal of Management Development*, 34(7), 854-866.

31 Lerner, J. S., Li, Y., Valdesolo, P., & Kassam, K. S. (2015). Emotion and decision making. *Annual review of psychology*, 66, 799-823.

32 Maio, G. R., & Haddock, G. (2010). *The psychology of attitudes and attitude change*. SAGE Publications Ltd.

33 Chiang, W. C., Sun, L., & Walkup, B. R. (2018). Business volatility and employee performance. *American Journal of Business*, 33(3), 96-119.

organizations to comprehend and address genuine organizational issues effectively.³⁴ Resistance can frequently encompass a state of ambivalence in which the emotions, actions, and cognitions of employees regarding the change are not unequivocally aligned or consistent.³⁵ It is anticipated that resistance will exhibit a relationship with a spectrum of occupational outcomes, including levels of job satisfaction and the degree of commitment to the organization.³⁶ The circumstances precipitating change were prognostic of employee opposition to such change, which subsequently was linked to diminished job engagement and an increased propensity to quit.³⁷ The concept of “uncertainty” arises when there are no clear answers to questions about future events and challenges, leading individuals to feel worried and confused.³⁸ The level of uncertainty intensifies when conditions are uncontrolled and produce chaotic outcomes.³⁹ Uncertain events make relationships, decision processes, and collaborations among employees more fragile due to decreased tolerance for uncertainty and the desire for quick information caused by rapid changes.⁴⁰ Uncertainty refers to situations where there is a lack of knowledge and unpredictable outcomes.⁴¹ In a changing environment, uncertainties can make employees feel insecure, fearful, and anxious, leading to poor performance, negative attitudes, and misperceptions.⁴² Scholars have observed anti-change perceptions and behaviors among employees by analyzing their responsiveness and adaptability during organizational change processes.⁴³ The perception of uncertainty among individuals creates stress when changes occur in the work environment.⁴⁴ To cope with uncertain situations, particularly in volatile, uncertain, complex, and ambiguous (VUCA) environments, organizations should emphasize the adoption of flexibility skills to enhance employee performance, motivation, and communication.⁴⁵ “Complexity” refers to the abundance of information and interconnectedness within today’s organizations.⁴⁶ Navigating complex business cycles requires a

34 Oreg, S. (2006). Personality, context, and resistance to organizational change. *European journal of work and organizational psychology*, 15(1), 73-101.

35 Piderit, S. K. (2000). Rethinking resistance and recognizing ambivalence: A multidimensional view of attitudes toward an organizational change. *Academy of Management Review*, 25(4), 783-794.

36 Rush, M. C., Schoel, W. A., & Barnard, S. M. (1995). Psychological resiliency in the public sector: “Hardiness” and pressure for change. *Journal of Vocational Behavior*, 46(1), 17-39.

37 Wanberg, C. R., & Banas, J. T. (2000). Predictors and outcomes of openness to changes in a reorganizing workplace. *Journal of applied psychology*, 85(1), 132.

38 Égré, P., & Bonnay, D. (2010). Vagueness, uncertainty, and degrees of clarity. *Synthese*, 174, 47-78.

39 Carleton, R. N., Norton, M. P. J., & Asmundson, G. J. (2007). Fearing the unknown: A short version of the Intolerance of Uncertainty Scale. *Journal of anxiety disorders*, 21(1), 105-117.

40 Cullen, K. L., Edwards, B. D., Casper, W. C., & Gue, K. R. (2014). Employees’ adaptability and perceptions of change-related uncertainty: Implications for perceived organizational support, job satisfaction, and performance. *Journal of business and psychology*, 29, 269-280.

41 Bennett, N., & Lemoine, G. J. (2014). What a difference a word makes: Understanding threats to performance in a VUCA world. *Business horizons*, 57(3), 311-317.

42 Saksvik, I. B., & Hetland, H. (2009). Exploring dispositional resistance to change. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 16(2), 175-183.

43 Ployhart, R. E., & Bliese, P. D. (2006). Individual adaptability (I-ADAPT) theory: Conceptualizing the antecedents, consequences, and measurement of individual differences in adaptability. In *Understanding adaptability: A prerequisite for effective performance within complex environments* (pp. 3-39). Emerald Group Publishing Limited.

44 Rafferty, A. E., & Griffin, M. A. (2006). Perceptions of organizational change: a stress and coping perspective. *Journal of Applied Psychology*, 91(5), 1154.

45 Eapen, G. (2009). *Flexibility: flexible companies for the uncertain world*. CRC Press.

46 Kraaijenbrink, J. (2018). What does VUCA really mean. Retrieved from Forbes: <https://www.forbes>.

comprehensive thinking approach and lean solutions to drive progress during challenging times.⁴⁷ Complexity increases significantly when organizations must handle interconnected variables in exhausting business processes within a chaotic environment.⁴⁸ When complexity combines with uncertainty in the business environment, employees may consider intrapreneurship as a means to develop collaborative solutions and improve business cycles.⁴⁹ Complexity influences the cognitive and emotional reactions of both managers and employees, which are influenced by values, perceptions, and motivations.⁵⁰ Managers should strive to eliminate task complexities to enhance business performance and minimize negative emotions among employees, thereby preventing unfavorable decisions resulting from mental overload, conflict, and time constraints in VUCA conditions.⁵¹ “Ambiguity” refers to dilemmas and instabilities that hinder decision-making due to a lack of similar past experiences and the inability to predict outcomes.⁵² Ambiguity creates challenges for individuals as they struggle to make informed decisions in unfamiliar situations. According to Thoren & Vendel (2018), the complexity, disagreement, and lack of knowledge associated with the VUCA structure contribute to the challenges associated with ambiguity.⁵³ Ambiguity refers to a situation where there is a lack of clarity and an increase in information and choices, leading to confusion during decision-making.⁵⁴ Unlike uncertainty, which is characterized by a lack of information, ambiguity also involves a lack of understanding of cause-effect relationships between variables and confusion about the appropriate action plans, strategies, and potential effects.⁵⁵ Ambiguity is influenced by psychological factors such as perception, creativity, critical thinking, job satisfaction, and attitudinal behaviors.⁵⁶ These drivers of perception are closely tied to emotions, which impact the brain’s decision-making processes in ambiguous situations under VUCA conditions.⁵⁷ By transforming VUCA conditions into vision, understanding, clarity, and agility, businesses

[com/sites/jeroenkraaijenbrink/2018/12/19/what-does-vuca-really-mean](https://www.com/sites/jeroenkraaijenbrink/2018/12/19/what-does-vuca-really-mean).

47 Potsangbam, C. (2017). Adaptive performance in the VUCA Era- Where is research going. *International Journal of Management (IJM)*, 8(6), 99-108.

48 Lowe, R. A., & Ziedonis, A. A. (2006). Overoptimism and the performance of entrepreneurial firms. *Management Science*, 52(2), 173-186.

49 Jarratt, D., & Ceric, A. (2015). The complexity of trust in business collaborations. *Australasian Marketing Journal (AMJ)*, 23(1), 2-12.

50 Jacko, J. A., & Ward, K. G. (1996). Toward establishing a link between psychomotor task complexity and human information processing. *Computers & industrial engineering*, 31(1-2), 533-536.

51 Liu, P., & Li, Z. (2012). Task complexity: A review and conceptualization framework. *International Journal of Industrial Ergonomics*, 42(6), 553-568.

52 Sinha, D., & Sinha, S. (2020). Managing in a VUCA world: Possibilities and pitfalls. *Journal of Technology Management for Growing Economies*, 11(1), 17-21.

53 Thorén, K., & Vendel, M. (2019). Backcasting as a strategic management tool for meeting VUCA challenges. *Journal of Strategy and Management*, 12(2), 298-312.

54 Horney, N., Pasmore, B., & O’Shea, T. (2010). Leadership agility: A business imperative for a VUCA world. *Human resource planning*, 33(4), 34.

55 Carson, S. J., Madhok, A., & Wu, T. (2006). Uncertainty, opportunism, and governance: The effects of volatility and ambiguity on formal and relational contracting. *Academy of Management Journal*, 49(5), 1058-1077.

56 Nicolaidis, C., & Katsaros, K. (2011). Tolerance of ambiguity and emotional attitudes in a changing business environment: A case of Greek IT CEOs. *Journal of Strategy and Management*, 4(1), 44-61

57 Kessler, V. (2019). How to Integrate Spirituality, Emotions and Rationality in (Group) Decision-Making. *Leading in a VUCA World: Integrating Leadership, Discernment and Spirituality*, 105-118.

can achieve sustainability and gain a competitive advantage by being innovative and market leaders.⁵⁸ Transformational leaders in organizations aspire to foster employee loyalty, self-determination, and productive corporate culture, motivating employees to generate new enhancements and innovations amidst the rapid changes brought about by VUCA.⁵⁹ For maintaining employee performance in turbulent and unpredictable VUCA situations, business leaders and decision-makers aim to develop an adaptive structure and solution environment as part of the corporate culture. Individual perception plays a crucial role in observing and understanding the VUCA factors, as it influences how individuals interpret and make sense of their environment.^{2,15} For example, two individuals may perceive a situation as uncertain, but one may see it as an opportunity for growth and innovation, while the other may see it as a threat.⁶⁰ Therefore, individual perception significantly impacts how individuals respond to and manage the VUCA factors. Moreover, perception also affects how individuals prioritize and address different mechanisms behind the perceived VUCA, thereby influencing decision-making and problem-solving effectiveness.⁶¹ Rapidly changing market conditions increase the need for continuous adaptation among employees. This can escalate stress levels and diminish their confidence in job security. In a volatile environment, employees may frequently need to learn new skills, enhancing their propensity for learning and flexibility. Situations that cause high “PVE” can lead to increased stress and anxiety among employees. Uncertainty and volatility can make it difficult for employees to predict the future, resulting in feelings of insecurity. Ambiguous and complex environments complicate decision-making processes, making them more arduous and risky. Employees may be forced to make decisions based on incomplete or ambiguous information, requiring heightened attention and careful consideration. Complex work processes and organizational structures can make it challenging for employees to understand their roles and responsibilities. Complexity also necessitates the development of problem-solving skills and can encourage creative thinking. In conditions of low “PVE”, employees are observed to work much more effectively within mechanisms of innovation and creativity. Ambiguous outcomes and information can lead employees to question their own decisions. This may drive a greater search for information and promote analytical thinking, but it can also increase anxiety and indecision.

Research Methodology

This study used a cross-sectional research design to develop a scale to measure perceived exposure levels to VUCA factors, in account of individuals’ behavioral and cognitive responses. The cross-sectional research design is an observational research method frequently employed across various fields such as psychology, sociology, public health, and market research. It involves analyzing data from a specific population or a representative subset at a particular point in time.⁶² When the literature on using scales in research is examined, it is seen that

58 Halamka, J. D. (2011). Facing down VUCA, and doing the right thing. *Computerworld*, 45(10), 30-30.

59 Chatterjee, M., & Mohanty, M. (2019). Relationship between Leadership Behavior and Perceived Leadership Effectiveness of Transformational, Transactional and Laissez-faire Corporate Leaders in Kolkata, India in VUCA World—A Comparative Study. *Pac. Bus. Rev. Int.*, 11, 14-28.

60 Minciu, M., Berar, F. A., & Dima, C. (2019, October). The opportunities and threats in the context of the VUCA World. In *Proceedings of the 13th International Management Conference on Management Strategies for High Performance (IMC)*, Bucharest, Romania (pp. 1142-1150).

61 van Dam, K. (2018). Feelings about change: The role of emotions and emotion regulation for employee adaptation to organizational change. In *Organizational Change* (pp. 67-77). Routledge.

62 Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2017). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage publications.

researchers either use existing scales or develop scales themselves within the scope of their research.⁶³ In both cases, the structure of the measured variable and the structures associated with this variable must first be defined.⁶⁴ In the scale development procedure aimed at observing individuals’ “PVE” levels, the steps outlined by DeVellis (2017) were followed.⁶⁵ These steps initially involved confirming the existence of studies pertinent to the causal rationale for the scale’s development and conducting a comprehensive literature review to generate a preliminary. The detailed literature review yielded a pool of items, which was then presented to experts for feedback on the items’ accuracy, appropriateness, and face validity. In this study, reviews were contributed by 7 white-collar employees (keeping managerial & non-managerial roles) in the manufacturing industry and 5 researchers active in the field of management & organization, serving as “experts.” The item pool was composed of various scales, such as resistance to change, intolerance of uncertainty, cognitive flexibility, and tolerance of ambiguity developed by Oreg (2006)⁶⁶, Carleton et al. (2007)⁶⁷, Martin & Rubin (1995)⁶⁸, and McLain (2009) respectively.⁶⁹ The resistance to change scale was developed to observe the level of individuals’ resistance to change by considering cognitive mechanisms behind the perceptions toward the change, a supporting tool for investigating the volatility dimension of “PVE”. The intolerance of uncertainty scale was developed to observe the level of individuals’ being intolerant of uncertainty by considering prospective anxiety (i.e., fear stimuli) behind the perceptions toward the change, a supporting tool for investigating the uncertainty dimension of “PVE”. The cognitive flexibility scale was developed to observe the level of individuals’ ability to deal with complicatedness by considering flexible thinking mechanisms behind the perceptions toward the more interrelated situations, a supporting tool for investigating the complexity dimension of “PVE”. The tolerance of ambiguity scale was developed to observe the level of individuals’ tolerance of dealing with ambiguities by considering behaviors and cognitive reactions behind the perceptions toward the more unfamiliar and insoluble situations, a supporting tool for investigating the ambiguity dimension of “PVE”. The form of reviewing items whether adequate for measuring the “PVE” was sent to present expert reviews and included a pool of 52 items, presenting options such as “appropriate,” “not appropriate,” or “appropriate following revision to...”. The analysis of the expert review form involved calculating a score (x : item, $x > 0.80$) for each item based on the experts’ review, which guided the researcher’s decision to embed the item to the “PVE” scale. Following expert reviews pointing out the content validation, the refined item pool was formatted into a survey and presented to a selected group of respondents in a pilot study. Statistical analyses, including reliability and appropriateness to conduct factor analysis, were implemented based on the data obtained from the pilot study. Exploratory Factor Analysis (EFA) was then performed to investigate via SPSS 26.0 soft-

63 Worthington, R. L., & Whittaker, T. A. (2006). Scale development research: A content analysis and recommendations for best practices. *The counseling psychologist*, 34(6), 806-838.

64 Cohen R.J., Swerdlik M.E. (2010). *Psychological testing and assessment*. Boston: McGraw-Hill Companies.

65 DeVellis, R. F. (2017). *Scale Development: Theory and Applications* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

66 Oreg, S. (2006). Personality, context, and resistance to organizational change. *European journal of work and organizational psychology*, 15(1), 73-101.

67 Carleton, R. N., Norton, M. P. J., & Asmundson, G. J. (2007). Fearing the unknown: A short version of the Intolerance of Uncertainty Scale. *Journal of anxiety disorders*, 21(1), 105-117.

68 Martin, M. M., & Rubin, R. B. (1995). A new measure of cognitive flexibility. *Psychological reports*, 76(2), 623-626.

69 McLain, D. L. (2009). Evidence of the properties of an ambiguity tolerance measure: The multiple stimulus types ambiguity tolerance scale-II (MSTAT-II). *Psychological reports*, 105(3), 975-988.

ware whether the preliminary study of the “PVE” scale’s factor structure can be in alignment with the VUCA itself, composed of four dimensions; volatility, uncertainty, complexity, and ambiguity. This EFA analysis involves exploring PVE’s factor dimensions, the factor loadings of “PVE” items, and item-correlation results, while also considering any necessary reduction in the number of items in which factor loadings are less than .40 and the overlapping difference between factors is less than .20, covering the same item. After all these observations, the final version of the questionnaire was distributed to the general sample of the study. Subsequent data were used to observe the scale’s construct validity (sample size >200) using CFA (Confirmatory Factor Analysis) through the AMOS 21 software. The scale’s structural validity was examined based on the CFA model fit indices, culminating in the successful completion of the scale development study. Meanwhile, the descriptive statistics of the questionnaire responses by the general sample were examined and compared with the sample of a pilot study to observe respondents’ mean responses to “PVE” items, whether reflect normal distribution and examine test-retest results. Afterward, observing the correlations among factors to validate the interconnected structure of the VUCA itself was asserted by Mack & Khare (2016) and Bennett & Lemoine (2014) who led a call for a research study to demonstrate these relationships through quantitative analysis.⁴¹

Sample

The scale development process is divided into two distinct groups: a pilot group (127 respondents) and the general sample (420 respondents). Researchers preferred to carry out a purposive sampling method which enables researchers to obtain more dedicated results validating questionnaire responses.⁷⁰ Within this regard, white-collar employees, minimum graduation of bachelor’s degree, and being natives of European countries and the USA are the main elements for conducting a research study aiming to investigate and develop the “PVE” scale. The pilot study comprised 127 participants who were white-collar workers in the automotive manufacturing industry, with 62% being male and 38% female. Likewise, These employees were categorized into positions of specialist, chief, manager, and top managers role. Likewise, the general sample group of the study consisted of 420 white-collar employees (61% male, and 39% female) from the automotive manufacturing industry, also divided into specialist, chief, manager, and top manager roles. All participants graduated from university keeping degrees ranging from bachelor’s to Ph.D., and are natives of European countries (i.e., France, Germany, UK) and the USA.

The PVE Scale Development Process

During the development of the “PVE” scale, all items from existing scales such as the 15-item “Resistance to Change” scale developed by Oreg (2006), the 12-item “Intolerance of Uncertainty” scale developed by Carleton et al. (2007), the 12-item “Cognitive Flexibility” scale developed by Martin & Rubin (1995), and the 13-item “Tolerance for Ambiguity” scale developed by McLain (2009) were incorporated into the study’s item pool by the researcher without any preliminary screening. Primarily, the initial phase in this process is to evaluate the content validity of the items that have been developed, as emphasized by MacKenzie et al. (2011)⁷¹ and Polites et al. (2012).⁷² This evaluation encompasses two key aspects: first, determining the representativeness of the

70 Tongco MDC. 2007. Purposive sampling as a tool for informant selection. *Ethnobotany Research & Applications* 5:147-158.

71 MacKenzie, S. B., Podsakoff, P. M., & Podsakoff, N. P. (2011). Construct measurement and validation procedures in MIS and behavioral research: Integrating new and existing techniques. *MIS Quarterly*, 293-334.

72 Polites, G. L., Roberts, N., & Thatcher, J. (2012). Conceptualizing models using multidimensional constructs: a review and guidelines for their use. *European Journal of Information Systems*, 21, 22-48.

items, which involves confirming whether the items adequately cover various facets of the constructs under study. Second, it involves examining the comprehensiveness of the item sets, ensuring that, when taken together, they provide a complete representation of the construct in question. This approach is also supported by the work of MacKenzie et al. (2011) and Straub et al. (2004).⁷³ To obtain expert reviews, a survey form comprising a total of 52 items was generated, including options for each item such as “appropriate,” “not appropriate,” or “appropriate if revised to ...” This form was then disseminated to a group of 7 lower-level (e.g., specialist role) to top-level managers (e.g., CEO) and 5 researchers active in the field of management for their input. Lower to upper-level managerial participants in the expert review phase were selected from European and US automotive manufacturers due to the scale being developed in English and aimed at employees possessing managerial roles in a competitive industry, thus reflecting the focus group. The other participating researchers, who conduct scientific activities in the field of management, publish only in English and continuously deliver courses and training in the English language as instructors. In the evaluation of responses, the content validity index (CVI), as suggested by sources such as Ayre & Scally (2014)⁷⁴ and Rubio et al. (2003),⁷⁵ was calculated for each item (initially) and then for each group of items (subsequently). Items that had a CVI lower than 0.80, following Ayre & Scally’s (2014) criteria, were earmarked for either elimination or revision, based on any relevant qualitative feedback. This procedure led to the exclusion of 19 items and the rephrasing of 3 items. Consequently, through this item generation and refinement process, the final set of 33 items was considered to possess face validity and was therefore advanced for additional evaluation. Following the expert review phase, the questionnaire pool was reduced from 52 to 33 items because of considering the presence of similar questions related to the variable of interest, and the removal of items that could negatively affect the face validity of the scale. Also, the appropriateness to the perspective of the company-leader-employee triangle, and the creation of more comprehensible items to observe the perceived VUCA exposure can have a supportive role in reducing the item for maintaining clearance of understanding by respondents. These approaches were preferred by researchers and academic reviewers since the “perceived” notion has emphasized the cognitive mechanism of individuals affected by external stimulus, compared to “perception”. Items accepted by experts have a range between 85-95% value, whereas items rejected by experts have a range of 25-35% value to ensure content validity.⁷⁵ These results indicate a significant degree of harmony in the reviews provided by the experts. After examining the content validity scores of expert review, Vol1 to Vol7 and Unc8 to Unc12 were decided by researchers to remove through both researcher and expert reviews. The developed “PVE” scale was organized by including a 6-point Likert-type scale. At this point, the primary factor in choosing the 6-point being considered by researchers is the perceptual and cognitive foundation of the subdimensions that constitute individuals’ “PVE” and the requirement of discriminability from an observational standpoint.

73 Straub, D., Boudreau, M. C., & Gefen, D. (2004). Validation guidelines for IS positivist research. *Communications of the Association for Information Systems*, 13(1), 24.

74 Ayre, C., & Scally, A. J. (2014). Critical values for Lawshe’s content validity ratio: revisiting the original methods of calculation. *Measurement and evaluation in counseling and development*, 47(1), 79-86.

75 Rubio, D. M., Berg-Weger, M., Tebb, S. S., Lee, E. S., & Rauch, S. (2003). Objectifying content validity: Conducting a content validity study in social work research. *Social work research*, 27(2), 94-104.

Results

The findings suggest that, generally, participants interpreted the items as they were meant to be understood. This lends credence to their face validity, a crucial aspect given the items' broad and abstract nature.⁷⁴ Additionally, by involving experts in the field during the preliminary testing phase, we also established content validity. Having developed the item pool, it is important to conduct a pre-test of a sample of the population to examine the psychometric properties of the proposed scale and conduct preliminary construct validity testing.⁷⁴ Thus, a questionnaire included the 33 items developed to measure the underlying dimensions of PVE, along with existing measures of conceptually similar constructs regarding; 5 items measuring volatility, 7 items measuring uncertainty, 11 items measuring complexity, and 11 items measuring ambiguity, was developed. All scale items were measured via a 6-point likert scale (ranging from 1=strongly disagree to 6=strongly agree). Following the expert review phase, the "PVE" scale was organized into 33 items and distributed to 127 white-collar employees (38% female, 62% male) who are managers continually serving in the automotive industry across European countries and the USA for its pilot study. The educational level of the participants was categorized as bachelor's degree (60%), master's degree (32%), and doctoral degree (8%). Moreover, when examining the generational groups of the participants, the majority were found to be from Generation Y (73%).

Table 1

The Demographic Structure of Pilot Study Respondents

Demographic Values	Frequency	Percentage (%)
Gender	127	100%
<i>Female</i>	48	38%
<i>Male</i>	79	62%
Education Degree	127	100%
<i>Bachelor's Degree</i>	76	60%
<i>Master's Degree</i>	40	31%
<i>Ph.D.</i>	11	9%
Age Interval	127	100%
18-28	19	16%
28-40	82	64%
40-55	26	20%
Job Position	127	100%
<i>Specialist</i>	64	50%
<i>Chief</i>	32	25%
<i>Manager</i>	21	17%
<i>Executive (C-Level)</i>	10	8%

According to Tabachnick & Fidel (2007), the results of the pilot study indicated that the preliminary scale had a normal distribution (within the range of -1.5 to +1.5)⁷⁶ and that the reliability of the scale was significant ($\alpha=0.847$), as seen in Table 1. The average response for items related to volatility & uncertainty ranging from 2.4 to 3.9 and items related to complexity & ambiguity ranging from 3.1 to 4.4 depicted a considerably high level of the PVE. The suitability of the scale for factor analysis, in preparation for conducting an EFA, was confirmed through significant Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) measure (.927) and Bartlett's Test of Sphericity ($\chi^2=7681.790$; $df=528$; $p\text{-value}<.05$).

76 Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). Experimental designs using ANOVA (Vol. 724). Belmont, CA: Thomson/Brooks/Cole.

Table 2

The Item Statistics of the Pilot Study

Item	Mean	Skewness	Kurtosis	Item	Mean	Skewness	Kurtosis
<i>VOL1</i>	2.51	-.203	-.587	<i>COM6</i>	4.14	-.515	-.082
<i>VOL2</i>	2.40	-.028	-.655	<i>COM7</i>	4.40	-.472	-.569
<i>VOL3</i>	2.97	-.309	-.073	<i>COM8</i>	3.85	-.396	-.529
<i>VOL4</i>	2.45	-.001	-.211	<i>COM9</i>	4.24	-.236	-.953
<i>VOL5</i>	2.64	-.066	-.443	<i>COM10</i>	4.33	-.369	-.909
<i>UNC1</i>	3.40	-.280	-.970	<i>COM11</i>	4.01	-.419	-.389
<i>UNC2</i>	3.52	.145	-.550	<i>AMB1</i>	3.49	-.262	-.671
<i>UNC3</i>	3.46	.114	-.539	<i>AMB2</i>	4.02	-.349	-.409
<i>UNC4</i>	2.85	.455	-.089	<i>AMB3</i>	3.37	-.165	-.792
<i>UNC5</i>	3.61	-.794	.521	<i>AMB4</i>	3.15	.039	-1.074
<i>UNC6</i>	2.73	-.632	.676	<i>AMB5</i>	3.90	-.366	.307
<i>UNC7</i>	3.95	-.558	1.569	<i>AMB6</i>	3.44	-.193	-.600
<i>COM1</i>	4.08	-.421	-.280	<i>AMB7</i>	3.58	-.306	-.301
<i>COM2</i>	4.02	-.798	.059	<i>AMB8</i>	3.81	-.482	.861
<i>COM3</i>	4.42	-1.032	.741	<i>AMB9</i>	3.44	-.207	-.500
<i>COM4</i>	4.00	-.530	.014	<i>AMB10</i>	3.29	-.114	-.986
<i>COM5</i>	3.95	-.244	-.708	<i>AMB11</i>	3.57	-.019	-1.010

The EFA technique was employed by researchers to observe the factor structure of the “PVE” scale. Within this method, decisions are made mostly based on factor loadings and eigenvalues. The obtained values are compared with the scree plot graph to provide insights into the final factor structure. Items exhibiting factor loadings below 0.50, as advised by Hair et al. (2017), and those with cross-loadings exceeding 0.40 were methodically eliminated.⁷⁷ This led to the emergence of a distinct 4-factor structure. Consequently, through the processes of data reduction and the identification of dimensions, a final solution was reached, comprising 25 items that effectively measured four distinct factors. According to Table 3, the “PVE” scale covered four factors—Volatility, Uncertainty, Complexity, and Ambiguity—accounting for 67.288% of the explained variance being compatible with the suggestion by Molina et al, (2007) (% of variance explained should greater than 50%).⁷⁸ In this EFA technique, maximum likelihood and direct oblimin techniques were utilized. After examining the “PVE” scale’s pattern matrix and item-total correlation values, items “Unc7”, “Com2”, “Com3”, “Com6”, “Com10”, “Amb4”, “Amb5”, “Amb8”, “Amb9”, and “Amb10” were removed from the scale due to their low factor loadings (< .50) and low item-total score correlations (> .60). Consequently, the “PVE” scale was presented to the general sample as 4 sub-dimensions with 25 items. Each factor’s percentage of variance explained more than 5% of variance, and cumulatively, the difference in variance between them was also over 5%. This result indicated no overlap between factors and that different items possessed explanatory qualities. Eigenvalues significantly greater than 1 express that each factor encompasses distinct explanatory items. Factor-item loadings greater than .70 indicate that the current items are appropriately aligned with the scale’s structure within a factor context. Following the pilot study, the scale’s factor structure was reassessed, and as indicated in Table 1, it is understood to have a normal distribution (<.05) and represents significantly valid reliability. Moreover, the correlation of the factors with the overall

77 Hair Jr, J. F., Matthews, L. M., Matthews, R. L., & Sarstedt, M. (2017). PLS-SEM or CB-SEM: updated guidelines on which method to use. *International Journal of Multivariate Data Analysis*, 1(2), 107-123.

78 Molina, A., Martín-Consuegra, D., & Esteban, A. (2007). Relational benefits and customer satisfaction in retail banking. *International journal of bank marketing*, 25(4), 253-271.

scale was found to be significant ($<.05$), and a positive significant relationship was observed between volatility and uncertainty ($r= .417$), as well as between complexity and ambiguity ($r= .451$)

Table 3

Exploring the Factor Structure

Perceived VUCA Exposure Scale (<i>Factor-Items</i>)	Factor Load	Eigenvalue	% of Variance
Volatility		8.741	34.965
<i>I believed that the change would harm the way things are done in the organization.</i>	.912		
<i>I thought that it's a negative thing that we were going through this change</i>	.870		
<i>I believed that the change would make my job harder</i>	.804		
<i>I believed that the change would benefit the organization*</i>	.832		
<i>I believed that I could personally benefit from the change*</i>	.854		
Uncertainty		3.810	15.241
Unforeseen events upset me greatly	.746		
It frustrates me not having all the information I need	.763		
One should always look ahead to avoid surprises	.746		
A small, unforeseen event can spoil everything, even with the best of planning	.804		
I always want to know what the future has in store for me.	.792		
I can't stand being taken by surprise.	.775		
Complexity		2.432	9.729
I can communicate an idea in many different ways.	.867		
In any given situation, I can act appropriately.	.838		
I can find workable solutions to seemingly unsolvable problems	.740		
I am willing to work at creative solutions to problems.	.726		
My behavior is a result of conscious decisions that I make	.766		
I have many possible ways of behaving in any given situation.	.778		
I am willing to listen and consider alternatives for handling a problem.	.772		
Ambiguity		1.838	7.354
I do not tolerate ambiguous situations well*	.907		
I would rather avoid solving a problem that must be viewed from several different perspectives*	.825		
I try to avoid ambiguous situations*	.737		
I avoid situations that are too complicated for me to easily understand*	.769		
I am tolerant of ambiguous situations	.838		
I dislike ambiguous situations*	.748		
I find it hard to make a choice when the outcome is uncertain*	.733		
<i>Total % of Variances Explained:</i>			67.288

*: The item has a reverse-coded style.

The “PVE” scale had reverse-coded items which provided accurate results in case of possible misunderstandings by respondents. Factor loadings were differentiated between .726 in minimum and .912 in maximum value depicting the appropriateness of factor structure, as seen in Table 3. The volatility dimension has five items, the uncertainty dimension has six items, and the complexity and ambiguity dimension has seven items.

Table 4

The Descriptive Statistics of the Final Study

Item	Mean	Skewness	Kurtosis	Item	Mean	Skewness	Kurtosis
<i>VOL1</i>	2.51	-.203	-.587	<i>COM3</i>	3.95	-.244	-.708
<i>VOL2</i>	2.40	-.028	-.655	<i>COM4</i>	4.14	-.515	-.082
<i>VOL3</i>	2.97	-.309	-.073	<i>COM5</i>	4.40	-.472	-.569
<i>VOL4</i>	2.45	-.001	-.211	<i>COM6</i>	3.85	-.396	-.529
<i>VOL5</i>	2.64	-.066	-.443	<i>COM7</i>	4.33	-.369	-.909
<i>UNC1</i>	3.40	-.280	-.970	<i>AMB1</i>	3.49	-.262	-.671
<i>UNC2</i>	3.52	.145	-.550	<i>AMB2</i>	4.02	-.349	-.409
<i>UNC3</i>	3.46	.114	-.539	<i>AMB3</i>	3.37	-.165	-.792
<i>UNC4</i>	2.85	.455	-.089	<i>AMB4</i>	3.90	-.366	.307
<i>UNC5</i>	3.61	-.794	.521	<i>AMB5</i>	3.44	-.193	-.600
<i>UNC6</i>	2.73	-.632	.676	<i>AMB6</i>	3.29	-.114	-.986
<i>COM1</i>	4.08	-.421	-.280	<i>AMB7</i>	3.57	-.019	-1.010
<i>COM2</i>	4.00	-.530	.014				

The final scale with a general sample (n: 420) had a normal distribution (skewness: $-.794$, kurtosis: $.676$) and the reliability of the scale was significant ($\alpha = .884$), as seen in Table 4. The average response for items related to volatility & uncertainty ranging from 2.40 to 3.61 and items related to complexity & ambiguity ranging from 3.29 to 4.40 depicted a considerably high level of the PVE.

Table 5

The Demographic Structure of Final Study Respondents

Demographic Values	Frequency	Percentage (%)
Gender	420	100%
	<i>Female</i> 164	39%
	<i>Male</i> 256	61%
Education Degree	420	100%
	<i>Bachelor's Degree</i> 223	53%
	<i>Master's Degree</i> 143	34%
	<i>Ph.D.</i> 54	12%
Age Interval	420	100%
	<i>18-28</i> 71	17%
	<i>28-40</i> 189	45%
	<i>40-55</i> 160	38%
Job Position	420	100%
	<i>Specialist</i> 235	56%
	<i>Chief</i> 101	24%
	<i>Manager</i> 67	16%
	<i>Executive (C-Level)</i> 17	4%

The “PVE” scale was organized into 25 items and distributed to 420 white-collar employees (39% female, 61% male) who are managers continually serving in the automotive industry across European countries and the USA for its final study. The educational level of the participants was categorized as bachelor’s degree (53%), master’s degree (34%), and doctoral degree (12%). Moreover, when examining the generational groups of the participants, the majority were found to be from Generation Y (45%).

Table 6

The Construct Validity with CFA Analysis

Scale	CMIN\df	CFI	GFI	NFI	RMSEA
<i>The Perceived VUCA Exposure (PVE)</i>	1.337	0.987	0.965	0.974	0.032

CFA enables researchers to evaluate the robustness and model fit. To validate the two-factor structure of the scale, a Confirmatory Factor Analysis (CFA) was conducted. Kline (2005) posited that a ratio of χ^2 to degrees of freedom (df) of 3 or less indicates excellent fit in large samples.⁷⁹ Additionally, Hu & Bentler (1998) suggested that values of Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA) at or below 0.06 and Standardized Root Mean Square Residual (SRMR) at or below 0.08 are indicative of a good fit.⁸⁰ Byrne (2013) articulated that values of 0.90 or higher for the Goodness of Fit Index (GFI), Adjusted Goodness of Fit Index (AGFI), Comparative Fit Index (CFI), and Normed Fit Index (NFI) represent an acceptable fit.⁸¹ The authors performed CFA through AMOS v.25. The chi-square (χ^2) to the degree of freedom indicated a value of 1.722 that meets Bagozzi and Yi's (1989) and Byrne's (2013) ideal values of less than 3 and 2, respectively.⁸² The RMSEA indicated a value of 0.032 and complied with Hair et al.'s (2010) maximum suggested value of 0.08.⁸³ Similarly, the calculated SRMR value of 0.0295 proposed the close fit of the model since it efficiently relates to Hu & Bentler's (1998) recommended value of less than 0.1. The other model fit indices values, such as GFI, NFI, and CFI were also found just close to the recommended value. The details of these indices are given in Table 6. Considering the results of these model-fit indices, it can be said that the studied model indicated an admirable fit to the data.

Table 7

The PVE's Descriptive Statistics and Factor Correlations

Sub-Factors	Mean	Skewness	Kurtosis	Cronbach's Alpha (α)	(1)	(2)	(3)	(4)
Volatility (1)	2.59	-.194	-.670	.918		.417**	-.376**	-.425**
Uncertainty (2)	3.36	-.134	.231	.856			-.394**	-.364**
Complexity (3)	4.88	-.623	-.467	.902				.451**
Ambiguity (4)	3.47	-.226	-.520	.884				

The reliability coefficient, which pertains to the extent to which a test accurately measures the characteristic it intends to measure, is generally considered sufficient for a psychological test if it is 0.70 or higher (Creswell & Creswell, 2017). To determine the reliability of the "PVE" scale, the internal consistency coefficient (cronbach's alpha) was calculated. In this study, the cronbach's alpha values were found to be 0.92 for volatility, 0.86 for uncertainty, .90 for complexity, 0.88 for ambiguity, and 0.884 for the overall "PVE" scale. These values indicate a high reliability of the items on the scale and their consistency in measuring the "PVE" scale developed by

79 Kline, T. J. (2005). *Psychological testing: A practical approach to design and evaluation*. Sage Publications.

80 Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1998). Fit indices in covariance structure modeling: Sensitivity to under parameterized model misspecification. *Psychological methods*, 3(4), 424.

81 Byrne, B. M. (2013). *Structural equation modeling with Mplus: Basic concepts, applications, and programming*. Routledge.

82 Bagozzi, R. P., & Yi, Y. (1988). On the evaluation of structural equation models. *Journal of the academy of marketing science*, 16, 74-94.

83 Hair Jr, J. F., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). *A global perspective*. Kennesaw: Kennesaw State University.

searchers.

According to Table 7, the correlations among VUCA dimensions (volatility, uncertainty, complexity, ambiguity) have a significantly moderate relationship. The volatility is significantly correlated with uncertainty ($r: 0.417$), complexity ($r: -0.376$), and ambiguity ($r: -0.425$) respectively. The uncertainty is significantly correlated with complexity ($r: -0.394$), and ambiguity (-0.364). The complexity is significantly correlated with ambiguity ($r: 0.451$).

Convergent validity assesses the degree to which elements within a measure have significant reliability ($\alpha=0.884$). This validity is reflected in the factor loadings of constructs. Gaskin & Happell (2014) suggest that an ideal average loading for each construct should exceed 0.70.⁸⁴ As presented in Table 3, the mean loading for all dimensions (volatility, uncertainty, complexity, ambiguity) surpasses this threshold, confirming the presence of convergent validity in this context. Therefore, convergent validity is established, with further details available in Table 3.

On the other hand, discriminant validity is determined by the extent to which variables are distinct from each other. This validity is based on the expectation that variables should be more strongly related to their respective factors than to others. As per guidelines by Khan & Jan (2019), correlations between variables should not exceed 0.70.⁸⁵ The factor correlation matrix in Table 8 clearly illustrates that none of the inter-construct correlation values exceed this limit, indicating a lack of strong correlation between the variables. This observation confirms that discriminant validity has been successfully achieved.

Lastly, to ensure the reliability of the scale independently from the sample, a test-retest analysis was conducted through data obtained by the pilot and general study respondents⁹³. The test-retest analysis indicated that the “PVE” scale is valid independently from the sample, with a significant correlation ($r: 0.894$).

The calculation of the “PVE” scale is the total sum of volatility and uncertainty, minus complexity and ambiguity, in mathematical wording (V+U-C-A). The result of high “PVE” represents that the employee or individual is remarkably affected by VUCA factors to a perceptual extent.

The “PVE” scale, developed within the scope of the above-mentioned analysis to carry out the scale development process, has been significantly validated for its application in subsequent research through examination and observations in line with the recommendations of DeVellis (2017).

Discussion

According to Bennett & Lemoine (2014), the VUCA structure has an observable relationship among its factors (volatility, uncertainty, complexity, and ambiguity), as the results of the “PVE” scale development process validated through content validity, internal consistency, construct investigation, and construct validity maintained by researchers. Since the VUCA structure is originally new and still being experienced by business environments

84 Gaskin, C. J., & Happell, B. (2014). On exploratory factor analysis: A review of recent evidence, an assessment of current practice, and recommendations for future use. *International journal of nursing studies*, 51(3), 511-521.

85 Khan, M. F., & Jan, A. (2019). A measure of social media marketing: Scale development and validation. *Jindal Journal of Business Research*, 8(2), 158-168.

and employees, its empirical study has not been investigated via quantitative research methods⁸⁶ by researchers suggesting to examination of VUCA factors through perception-basis instruments⁸⁷. To this end, each VUCA factor was explored by pointing out perception-based items nurtured by the cognitive mechanism of individuals in this research study, and the findings illustrate a significant moderate effect among the VUCA factors composing the individuals' "PVE" levels in general. Because change can cause uncertainty, volatility, and uncertainty have a significant correlation where the emergence of innovations often and the consequences are not predicted.⁸⁸

"Volatility" and "Uncertainty" exhibit a significant correlation, as fluctuations often engender uncertainties. This is particularly evident in the realm of innovations, where the ramifications of such developments are frequently unpredictable. Likewise, there is a notable correlation between "Uncertainty" and "Complexity". This relationship is primarily attributed to the phenomenon of 'intolerance of uncertainty', which reflects a form of cognitive inflexibility. This rigidity hinders employees' ability to adapt effectively to the outcomes of unforeseen events. Furthermore, "Complexity" and "Ambiguity" are interrelated. Ambiguity necessitates adaptable cognitive strategies for successfully navigating its impacts, which often involves considering various potential future scenarios. The interconnectedness of complexity with both uncertainty and ambiguity, as characterized by similar features, is highlighted by Mack & Khare (2016). They assert that complexity is a pivotal element that precipitates environments marked by both uncertainty and volatility, culminating in ambiguity. This is particularly relevant in the context of decision-making from a determined system perspective.

On the other hand, the VUCA factors can be delineated into two interconnected categories based on the temporal scope of their impact. The VUCA framework, as expounded by Bennett & Lemoine (2014), distinguishes two dimensions within the VUCA construct that pertain to prediction and knowledge. The factors of "Volatility" and "Uncertainty" primarily function as both the drivers and consequences of contemporary unforeseen events, influencing current practices, strategies, and characteristics of organizations or individuals. In contrast, "Complexity" and "Ambiguity" are chiefly agents that transition organizations or individuals into scenarios necessitating navigation through more profound VUCA impacts. These effects are inherently unpredictable and unknown due to their future-oriented nature.

Thus, these factors can be categorized as "the outcomes of today's actualized realities" and "the outcomes of tomorrow's potential realities." Kail (2010) illustrates this postulation through the aftermath of the 9/11 attacks. The repercussions of these attacks, which engendered uncertainties like ensuring security, sustaining international relations, and managing financial crises, were compounded by significant volatilities, such as structural and organizational shifts, political inconsistencies, and market fluctuations. These are indicative of "the outcomes of today's actualized realities,"⁸⁹ which foster a chaotic environment within the VUCA framework.

86 Saleh, A., & Watson, R. (2017). Business excellence in a volatile, uncertain, complex, and ambiguous environment (BEVUCA). *The TQM Journal*, 29 (5), 705–724.

87 Fridgerisson, T. V., Kristjansdottir, B. H., & Ingason, H. T. (2021). An Alternative Risk Assessment Routine for Decision Making; Towards a VUCA Meter to Assess the Volatility, Uncertainty, Complexity, and Ambiguity of Complex Projects. In *Research on Project, Programme and Portfolio Management* (pp. 41-54). Springer, Cham.

88 Codreanu, A. (2016). A VUCA action framework for a VUCA environment. Leadership challenges and solutions. *Journal of Defense Resources Management (JoDRM)*, 7(2), 31-38.

89 Doner, E. (2022). The "Vuca" Effects & Product Innovation Performance at Turkish Global Bus & Coach Industry. *Akademisyen Kitabevi*.

Conversely, as per Kail (2010), the group embodying “the outcomes of tomorrow’s potential realities”⁸⁹ is highlighted by the context of ambiguity, characterized as the inability to accurately conceptualize threats and opportunities before they become critical.⁹⁰ This is further complicated by complexities such as interconnectivity, the proliferation of variables, and unforeseen constraints. This category underscores the unpredictable and unknown facets of the future within the VUCA framework.

Conclusion

Consciously aware of employees’ perceived exposure to VUCA provides leaders with the opportunity to better assess the current state of the organization. This capability enables them to be more flexible and prepared in response to changing market conditions and unexpected situations. VUCA can make decision-making in uncertain and complex situations more challenging. By comprehending these employee perceptions, leaders can develop more effective decision-making processes. The perceptions of VUCA among employees play a critical role in the development of risk management strategies. Leaders can create more effective risk assessment and management processes by considering these perceptions. Being flexible and adaptable in a VUCA world is of vital importance. Leaders can make more informed decisions regarding the adaptation of organizational structures and processes in response to employee perceptions. Understanding and developing strategies to mitigate employees’ VUCA perceptions can enhance their engagement and motivation at work. Perceptions of VUCA can be a significant indicator in identifying training and development needs, aiding in the design of more effective training content and development programs. Employees’ perceptions of VUCA can impact their ability to adapt to change. Understanding employees’ VUCA perceptions can help in enhancing their engagement and retention. The VUCA environment can either stimulate or hinder engagement, depending on how it’s perceived and managed. Employees’ perceptions of VUCA can influence how they identify and manage risks. As per a study by Mack & Khare (2016), companies that effectively manage the challenges of a VUCA world can create a culture of innovation, as employees learn to work creatively within an unpredictable and complex environment.⁹¹ Understanding how employees perceive VUCA conditions can guide the development of leadership programs. Traditional leadership development methods are insufficient in a VUCA world and it could be suggested that new approaches that include understanding the workforce’s perception are necessary. Measuring and understanding employees’ perceived VUCA levels helps leaders and organizations to adapt, thrive, and maintain a competitive edge in an increasingly complex and unpredictable business world. Hence, Doner’s (2020) master’s thesis endeavored to propose a conceptual framework for understanding the perceptions of employees in the bus and coach manufacturing industry regarding VUCA (Volatility, Uncertainty, Complexity, and Ambiguity) factors.⁹² Moreover, this research study has served as a source of inspiration for researchers, prompting investigations into the observation of VUCA phenomena using quantitative research methodologies, as of the year 2020. Additionally, it forms the foundational impetus for the development of the “PVE” scale. Further studies should be implemented through replication of scale through different industries (e.g., health services, finance, tourism). Also, it can be more beneficial to explore

90 Kail, E. G. (2010). Leading in a VUCA environment: C is for complexity. *Harvard Business Review*, December, 3.

91 Mack, O., & Khare, A. (2016). Perspectives on a VUCA World. *Managing in a VUCA World*, 3-19.

92 Doner, E. (2020). Investigating the Effects of the “VUCA” Factors on Product Innovation Performance at Turkish Bus & Coach Industry, p.40. [Master Thesis, Alparslan Türkeş University] Eapen, G. (2009). *Flexibility: flexible companies for the uncertain world*. CRC Press.

individuals' and employees' responses toward VUCA by examining relationships between behavioral contexts, such as emotional intelligence, motivation, and psychological assessments.

REFERENCES

- Abidi, S., & Joshi, M. (2015). *The VUCA company*. Jaico Publishing House.
- Adler, T. R., Isaacs, G. D., & Steiner, R. L. (2006). Distrust and Dominance in Managing Alternative Work Arrangements: A Micro-Analytic Test of Transaction Cost Theory. *Journal of Applied Business Research (JABR)*, 22(3).
- Aldridge, V. K., Dovey, T. M., & Wade, A. (2017). Assessing test-retest reliability of psychological measures. *European Psychologist*.
- Allen, C. D., & Coates, B. E. (2009). The engagement of military voice. *The US Army War College Quarterly: Parameters*, 39(4), 2.,
- Ayre, C., & Scally, A. J. (2014). Critical values for Lawshe's content validity ratio: revisiting the original methods of calculation. *Measurement and evaluation in counseling and development*, 47(1), 79-86.
- Bagozzi, R. P., & Yi, Y. (1988). On the evaluation of structural equation models. *Journal of the academy of marketing science*, 16, 74-94.
- Baran, B. E., & Woznyj, H. M. (2020). Managing VUCA: The human dynamics of agility. *Organizational dynamics*.
- Bawany, S. (2016). Leading in a VUCA business environment. *Leadership Excellence Essentials*, 7, 39-40.
- Bennett, N., & Lemoine, G. J. (2014). What a difference a word makes: Understanding threats to performance in a VUCA world. *Business Horizons*, 57(3), 311-317.
- Bennett, N., & Lemoine, J. (2014). What VUCA really means for you. *Harvard business review*, 92(1/2).
- Bernstein, L. E. (2014). *The perceived importance of vuca-driven skills for 21st century leader success and the extent of integration of those skills into leadership development programs* (Doctoral dissertation, Drake University).
- Bodenhausen, G. V., & Peery, D. (2009). Social categorization and stereotyping in vivo: The VUCA challenge. *Social and Personality Psychology Compass*, 3(2), 133-151.
- Byrne, B. M. (2013). *Structural equation modeling with Mplus: Basic concepts, applications, and programming*. Routledge.
- Canzittu, D. (2022). A framework to think of school and career guidance in a VUCA world. *British Journal of Guidance & Counselling*, 50(2), 248-259.
- Carleton, R. N., Norton, M. P. J., & Asmundson, G. J. (2007). Fearing the unknown: A short version of the Intolerance of Uncertainty Scale. *Journal of anxiety disorders*, 21(1), 105-117.
- Carson, S. J., Madhok, A., & Wu, T. (2006). Uncertainty, opportunism, and governance: The effects of volatility and ambiguity on formal and relational contracting. *Academy of Management Journal*, 49(5), 1058-1077.
- Chakraborty, D. (2019). Versatile performance in Vuca world: A case study. *Ushus Journal of Business Management*, 18(4), 1-8.
- Chatterjee, M., & Mohanty, M. (2019). Relationship between Leadership Behavior and Perceived Leadership Effectiveness of Transformational, Transactional and Laissez-faire Corporate Leaders in Kolkata, India in VUCA World—A Comparative Study. *Pac. Bus. Rev. Int*, 11, 14-28.
- Chiang, W. C., Sun, L., & Walkup, B. R. (2018). Business volatility and employee performance. *American Jour-*

nal of Business, 33(3), 96-119.

- Codreanu, A. (2016). A VUCA action framework for a VUCA environment. Leadership challenges and solutions. *Journal of Defense Resources Management (JoDRM)*, 7(2), 31-38.
- Cohen R.J., Swerdlik M.E. (2010). Psychological testing and assessment. Boston: McGraw-Hill Companies.
- Cousins, B. (2018). Design thinking: Organizational learning in VUCA environments. *Academy of Strategic Management Journal*, 17(2), 1-18.
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2017). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage publications.
- Cullen, K. L., Edwards, B. D., Casper, W. C., & Gue, K. R. (2014). Employees’ adaptability and perceptions of change-related uncertainty: Implications for perceived organizational support, job satisfaction, and performance. *Journal of business and psychology*, 29, 269-280.
- Das, K. K., & Ara, A. (2014). Leadership in VUCA world: A case of Lenovo. *International Journal of Current Research*, 6(4), 6410-6419.
- Dasborough, M. T. (2006). Cognitive asymmetry in employee emotional reactions to leadership behaviors. *The Leadership Quarterly*, 17(2), 163-178.
- De Martino, B., Kumaran, D., Seymour, B., & Dolan, R. J. (2006). Frames, biases, and rational decision-making in the human brain. *science*, 313(5787), 684-687.
- DeVellis, R. F. (2017). *Scale Development: Theory and Applications* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Dima, G., Meseşan Schmitz, L., & Şimon, M. C. (2021). Job stress and burnout among social workers in the VUCA world of COVID-19 pandemic. *Sustainability*, 13(13), 7109.
- Doner, E. (2020). Investigating the Effects of the “VUCA” Factors on Product Innovation Performance at Turkish Bus & Coach Industry, p.40. [Master Thesis, Alparslan Türkeş University]
- Eapen, G. (2009). *Flexibility: flexible companies for the uncertain world*. CRC Press.
- Égré, P., & Bonnay, D. (2010). Vagueness, uncertainty, and degrees of clarity. *Synthese*, 174, 47-78.
- Fridgeirsson, T. V., Kristjansdottir, B. H., & Ingason, H. T. (2021). An Alternative Risk Assessment Routine for Decision Making; Towards a VUCA Meter to Assess the Volatility, Uncertainty, Complexity, and Ambiguity of Complex Projects. In *Research on Project, Programme and Portfolio Management* (pp. 41-54). Springer, Cham.
- Gaskin, C. J., & Happell, B. (2014). On exploratory factor analysis: A review of recent evidence, an assessment of current practice, and recommendations for future use. *International journal of nursing studies*, 51(3), 511-521.
- Hair Jr, J. F., Matthews, L. M., Matthews, R. L., & Sarstedt, M. (2017). PLS-SEM or CB-SEM: updated guidelines on which method to use. *International Journal of Multivariate Data Analysis*, 1(2), 107-123.
- Halamka, J. D. (2011). Facing down VUCA, and doing the right thing. *Computerworld*, 45(10), 30-30.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1998). Fit indices in covariance structure modeling: Sensitivity to under parameterized model misspecification. *Psychological methods*, 3(4), 424.
- Inceoglu, I., Thomas, G., Chu, C., Plans, D., & Gerbasi, A. (2018). Leadership behavior and employee well-being: An integrated review and a future research agenda. *The Leadership Quarterly*, 29(1), 179-202.
- Jacko, J. A., & Ward, K. G. (1996). Toward establishing a link between psychomotor task complexity and human information processing. *Computers & industrial engineering*, 31(1-2), 533-536.
- Jarratt, D., & Ceric, A. (2015). The complexity of trust in business collaborations. *Australasian Marketing Jour-*

- Kail, E. G. (2010). Leading in a VUCA environment: C is for complexity. *Harvard Business Review*, December, 3.
- Kessler, V. (2019). How to Integrate Spirituality, Emotions and Rationality in (Group) Decision-Making. Leading in a VUCA World: Integrating Leadership, Discernment and Spirituality, 105-118.
- Khan, M. F., & Jan, A. (2019). A measure of social media marketing: Scale development and validation. *Jindal Journal of Business Research*, 8(2), 158-168.
- Kinsinger, P., & Walch, K. (2012). Living and leading in a VUCA world. Thunderbird University, 9.
- Kline, T. J. (2005). *Psychological testing: A practical approach to design and evaluation*. Sage publications.
- Kopp, Tobias, Marco Baumgartner, and Steffen Kinkel. "Success factors for introducing industrial human-robot interaction in practice: an empirically driven framework." *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology* 112 (2021): 685-704.
- Kraaijenbrink, J. (2018). What does VUCA really mean. Retrieved from Forbes: <https://www.forbes.com/sites/jeroenkraaijenbrink/2018/12/19/what-does-vuca-really-mean>.
- Krawczyńska-Zaucha, T. (2019). A new paradigm of management and leadership in the VUCA world. *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie/Politechnika Śląska*, (141), 221-230.
- Krupp, S., & Schoemaker, P. J. (2014). *Winning the long game: How strategic leaders shape the future*. Hachette UK.
- Kumar, V., Lahiri, A., & Dogan, O. B. (2018). A strategic framework for a profitable business model in the sharing economy. *Industrial Marketing Management*, 69, 147-160.
- Lepeley, M. T. (2021). *Management in the Global VUCA Environment. Soft Skills for Human Centered Management and Global Sustainability*; Routledge: New York, NY, USA.
- Lerner, J. S., Li, Y., Valdesolo, P., & Kassam, K. S. (2015). Emotion and decision making. *Annual review of psychology*, 66, 799-823.
- Liu, P., & Li, Z. (2012). Task complexity: A review and conceptualization framework. *International Journal of Industrial Ergonomics*, 42(6), 553-568.
- Lowe, R. A., & Ziedonis, A. A. (2006). Overoptimism and the performance of entrepreneurial firms. *Management Science*, 52(2), 173-186.
- Mack, O., & Khare, A. (2016). Perspectives on a VUCA World. *Managing in a VUCA World*, 3-19.
- MacKenzie, S. B., Podsakoff, P. M., & Podsakoff, N. P. (2011). Construct measurement and validation procedures in MIS and behavioral research: Integrating new and existing techniques. *MIS Quarterly*, 293-334.
- Maio, G. R., & Haddock, G. (2010). *The psychology of attitudes and attitude change*. SAGE Publications Ltd, <https://doi.org/10.4135/9781446214299>.
- Martin, M. M., & Rubin, R. B. (1995). A new measure of cognitive flexibility. *Psychological Reports*, 76(2), 623-626.
- McLain, D. L. (2009). Evidence of the properties of an ambiguity tolerance measure: The multiple stimulus types ambiguity tolerance scale-II (MSTAT-II). *Psychological reports*, 105(3), 975-988.
- Millar, C. C., Groth, O., & Mahon, J. F. (2018). Management innovation in a VUCA world: Challenges and recommendations. *California Management Review*, 61(1), 5-14.
- Minciú, M., Berar, F. A., & Dima, C. (2019, October). The opportunities and threats in the context of the VUCA World. In *Proceedings of the 13th International Management Conference on Management Strategies for High Performance (IMC), Bucharest, Romania* (pp. 1142-1150).

- Molina, A., Martín-Consuegra, D., & Esteban, A. (2007). Relational benefits and customer satisfaction in retail banking. *International journal of bank marketing*, 25(4), 253-271.
- Nandram, S. S., & Bindlish, P. K. (2017). Introduction to VUCA. *Managing VUCA through integrative self-management: How to cope with volatility, uncertainty, complexity and ambiguity in organizational behavior*, 3-14.
- Nicolaidis, C., & Katsaros, K. (2011). Tolerance of ambiguity and emotional attitudes in a changing business environment: A case of Greek IT CEOs. *Journal of Strategy and Management*, 4(1), 44-61.
- Oreg, S. (2006). Personality, context, and resistance to organizational change. *European journal of work and organizational psychology*, 15(1), 73-101.
- Piderit, S. K. (2000). Rethinking resistance and recognizing ambivalence: A multidimensional view of attitudes toward an organizational change. *Academy of Management Review*, 25(4), 783-794.
- Ployhart, R. E., & Bliese, P. D. (2006). Individual adaptability (I-ADAPT) theory: Conceptualizing the antecedents, consequences, and measurement of individual differences in adaptability. In *Understanding adaptability: A prerequisite for effective performance within complex environments* (pp. 3-39). Emerald Group Publishing Limited.
- Polites, G. L., Roberts, N., & Thatcher, J. (2012). Conceptualizing models using multidimensional constructs: a review and guidelines for their use. *European Journal of Information Systems*, 21, 22-48.
- Potsangbam, C. (2017). Adaptive performance in VUCA Era-Where is research going. *International Journal of Management (IJM)*, 8(6), 99-108.
- Rafferty, A. E., & Griffin, M. A. (2006). Perceptions of organizational change: a stress and coping perspective. *Journal of Applied Psychology*, 91(5), 1154.
- Robinson, J., Sinclair, M., Tobias, J., & Choi, E. (2017). More dynamic than you think: Hidden aspects of decision-making. *Administrative Sciences*, 7(3), 23.
- Rodriguez, A., & Rodriguez, Y. (2015). Metaphors for today’s leadership: VUCA world, millennial and “Cloud Leaders”. *Journal of Management Development*, 34(7), 854-866.
- Rubio, D. M., Berg-Weger, M., Tebb, S. S., Lee, E. S., & Rauch, S. (2003). Objectifying content validity: Conducting a content validity study in social work research. *Social work research*, 27(2), 94-104.
- Ruksana, S., & Ahmed, B. (2019). Developing leaders in VUCA: a case study. *International Journal of Advanced and Innovative Research*, 6(1), 16-18.
- Rush, M. C., Schoel, W. A., & Barnard, S. M. (1995). Psychological resiliency in the public sector:” Hardiness” and pressure for change. *Journal of Vocational Behavior*, 46(1), 17-39.
- Saksvik, I. B., & Hetland, H. (2009). Exploring dispositional resistance to change. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 16(2), 175-183.
- Saleh, A., & Watson, R. (2017). Business excellence in a volatile, uncertain, complex, and ambiguous environment (BEVUCA). *The TQM Journal*, 29 (5), 705–724.
- Schick, A., Hobson, P. R., & Ibsch, P. L. (2017). Conservation and sustainable development in a VUCA world: the need for a systemic and ecosystem-based approach. *Ecosystem Health and Sustainability*, 3(4), e01267
- Shaffer, L. S., & Zalewski, J. M. (2011). Career advising in a VUCA environment. *NACADA Journal*, 31(1), 64-74.
- Sinha, D., & Sinha, S. (2020). Managing in a VUCA world: Possibilities and pitfalls. *Journal of Technology Management for Growing Economies*, 11(1), 17-21.
- Stankevičiūtė, Ž., Sanchez-Hernandez, M. I., & Staniškienė, E. (2021). The negative effect of job insecurity in

the virtuous cycle between trust in the organization, subjective well-being, and task performance in the current volatility, uncertainty, complexity, and ambiguity context. *Frontiers in Psychology*, 12, 6037.

- Stiehm, J. H. (2002). *US Army War College: Military education in a democracy*. Temple University Press.
- Straub, D., Boudreau, M. C., & Gefen, D. (2004). Validation guidelines for IS positivist research. *Communications of the Association for Information Systems*, 13(1), 24.
- Sullivan, J. (2012). Talent strategies for a turbulent VUCA world—shifting to an adaptive approach. *Ere. net*, 22
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Experimental designs using ANOVA* (Vol. 724). Belmont, CA: Thomson/Brooks/Cole.
- Taskan, B., Junça-Silva, A., & Caetano, A. (2022). Clarifying the conceptual map of VUCA: A systematic review. *International Journal of Organizational Analysis*, 30(7), 196-217.
- Thomas, C. (2020). Decision-making during VUCA crises: Insights from the 2017 Northern California firestorm. *Journal of Business Continuity & Emergency Planning*, 14(1), 82-94.
- Thorén, K., & Vendel, M. (2019). Backcasting as a strategic management tool for meeting VUCA challenges. *Journal of Strategy and Management*, 12(2), 298-312.
- Tongco MDC. 2007. Purposive sampling as a tool for informant selection. *Ethnobotany Research & Applications* 5:147-158.
- van Dam, K. (2018). Feelings about change: The role of emotions and emotion regulation for employee adaptation to organizational change. In *Organizational Change* (pp. 67-77). Routledge.
- Wanberg, C. R., & Banas, J. T. (2000). Predictors and outcomes of openness to changes in a reorganizing workplace. *Journal of Applied Psychology*, 85(1), 132.
- Watt, S. R., Javidi, M., & Normore, A. H. (2016). Increasing darkness: combining toxic leadership and volatility, uncertainty, complexity, and ambiguity (VUCA). In *The dark side of leadership: Identifying and overcoming unethical practice in organizations* (Vol. 26, pp. 195-206). Emerald Group Publishing Limited.
- Wilkinson, D. (2006). *The ambiguity advantage: What great leaders are great at*. Springer.
- Worthington, R. L., & Whittaker, T. A. (2006). Scale development research: A content analysis and recommendations for best practices. *The counseling psychologist*, 34(6), 806-838.

APPENDIX I: The “Perceived VUCA Exposure” Scale

Perceived VUCA Exposure Scale	1	2	3	4	5	6
	Strongly Disagree	Disagree	Slightly Disagree	Slightly Agree	Agree	Strongly Agree
<i>Volatility</i>						
<i>I believed that the change would harm the way things are done in the organization.</i>						
<i>I thought that it's a negative thing that we were going through this change</i>						
<i>I believed that the change would make my job harder</i>						
<i>I believed that the change would benefit the organization*</i>						
<i>I believed that I could personally benefit from the change*</i>						
<i>Uncertainty</i>						
Unforeseen events upset me greatly						
It frustrates me not having all the information I need						
One should always look ahead to avoid surprises						
A small, unforeseen event can spoil everything, even with the best of planning						
I always want to know what the future has in store for me.						
I can't stand being taken by surprise.						
<i>Complexity</i>						
I can communicate an idea in many different ways.						
In any given situation, I can act appropriately.						
I can find workable solutions to seemingly unsolvable problems						
I am willing to work at creative solutions to problems.						
My behavior is a result of conscious decisions that I make						
I have many possible ways of behaving in any given situation.						
I am willing to listen and consider alternatives for handling a problem.						
<i>Ambiguity</i>						
I do not tolerate ambiguous situations well*						
I would rather avoid solving a problem that must be viewed from several different perspectives*						
I try to avoid ambiguous situations*						
I avoid situations that are too complicated for me to easily understand*						
I am tolerant of ambiguous situations						
I dislike ambiguous situations*						
I find it hard to make a choice when the outcome is uncertain*						

**item is reverse coded.*

GAB AKADEMİ

Cilt/Vol: 3 Sayı/Num: 5
Aralık / December 2023
ISSN 2792-0194

Aristoteles Epistemolojisinde Ruh ve Özellikleri

Soul and Its Characteristics in Aristotle's Epistemology

Hmdad Mohammed MUSTAFA

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Felsefesi Bölümü

PhD Student, Ankara University, Institute of Social Sciences

Department of Islamic Philosophy,

Ankara/ Turkey.

hmdadmohammed@gmail.com / orcid: 0009-0007-3222-7137.

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 21.06.2023

Accepted / Kabul Tarihi: 27.12.2023

Published / Yayın Tarihi: 31.12.2023

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume/ Cilt: 3 Issue/ Sayı: 5 Pages/ Sayfa: 54 - 75

Öz

Aristoteles felsefesi çerçevesinde ruhun konumu ve önemi felsefe alanı için oldukça önemlidir. Biz de bu amaçla çalışmamızda öncelikle ruh-beden arasındaki ilişkiyi açıkladık Aristoteles ile Platon arasındaki görüş farklılıklarını dile getirdik. Farklılıkları dile getirdikten sonra ruhun farklı boyutlarına ve özelliklerine odaklandık. Bu konuda Aristoteles'in, ruhu birkaç farklı seviyeye ayırdığını gördük. Ruhun en düşük seviyesi bitki ruhudur. Ruhun bu seviyesi beslenme ve üreme yeteneğini ifade etmektedir. Aristoteles'in tasnifini yaptığı ruhun seviyeleri arasında bitki ruhu dışında bir de duyu ile sınırlı olan hayvani ruh ile ruhun en üst mertebesi olan, hayal ve aklın yüksek vasıflarının yansıtıldığı insan ruhu yer almaktadır. Ruhun birinci seviyesi bitkiler, hayvanlar ve insanlar için ortaktır ancak ikinci seviye sadece hayvanlar ve insanlar için ortaktır. Çünkü her ikisinin de duyumsamak yeteneği vardır. Üçüncü seviye sadece insanlar içindir. Bununla birlikte, tüm seviyeler birbirine bağlıdır. Birinci ve ikinci seviyeler olmadan üçüncü seviyenin var olması mümkün değildir. Her canlının yaşaması ve büyümesinin birinci şartı besindir. Ayrıca, ortak duyu oluşması için de gerekli duyu aracılığıyla veri ve bilgi elde edilmektedir. Bu basamaklardan sonra son olarak ortak duyunun soyut verileri, hayal gücü, tecrübe ve akıl faaliyetinin temelidir.

Anahtar Kelimeler: Ruh, Duyum, Akıl, Ortak Duyu, Hayal Gücü.

Abstract

The position and importance of the soul within the framework of Aristotle's philosophy is very important for the field of philosophy. For this purpose, in our study, we first explained the relationship between the soul and the body, and expressed the differences of opinion between Aristotle and Plato. After expressing the differences, we focused on the different dimensions and characteristics of the soul. We have seen in this regard that Aristotle divides the soul into several different levels. The lowest level of soul is plant soul. This level of the soul expresses the ability to feed and reproduce. Among the levels of the soul that Aristotle classified, there are the animal soul, which is limited to the senses, and the human soul, which is the highest level of the soul, in which the high qualities of imagination and mind are reflected, apart from the plant soul. The first level of the soul is common to plants, animals and humans, but the second level is common only to animals and humans, because both have the ability to sense. The third level is for humans only. However, all levels are interconnected. The third level cannot exist without the first and second levels. The first condition for the survival and growth of every living thing is food. In addition, data and information are obtained through the senses necessary for the formation of common senses. After these steps, the abstract data of the common sense is the basis of imagination, experience and reason activity.

Keywords: Soul, Sensation, Mind, Common Sense, Imagination.

Giriş

İnsanlık tarihinde ruh konusunun etkisi ve önemi, onu felsefi ve fikir akımlarının konusu hâline getirmiştir. Aristoteles (MÖ 322) felsefesinde de ruh konusuna büyük önem verilir. Aristoteles, ruh üzerine düşüncelerini yansıtan ve üç bölümden oluşan *Ruh Üzerine* adlı özel bir kitap yazmıştır. Aynı konuyu başka bir kitabı olan *Parva Naturalia*'da da ele alır. *Nikomakhos'a Etik* adlı kitabında ve diğer eserlerinde de birçok paragrafta ruh konusuna odaklanır. Aristoteles, her kitabında olduğu gibi *Ruh Üzerine*'nin de ilk bölümünde antik çağ filozoflarının görüşlerini tartışmaktadır. Bu tartışmalarda özellikle Demokritos (MÖ 370), Empedokles (MÖ 434) ve Pythagoras'ın (MÖ 495) görüşlerine yer vermektedir. Bununla birlikte Demokritos'un atomistik görüşünü, Empedokles'in materyalist çoğulcu görüşünü ve Pythagoras'ın ruhların reenkarnasyonu görüşünü reddetmektedir. Ayrıca, bu tartışmalarda Platon'un (MÖ 347) ruh ve beden biribirinden ayrıldığı görüşüne de karşı çıkar. Ancak, Platon'un düalizmi ile eski materyalizm arasında üçüncü bir orta bir yol bulmaya çalışmaktadır.¹

Platon'un ruh konusundaki görüşlerinin evrenselliği ve çok boyutluluğu göz ardı edilemez. Bu nedenle Aristoteles de açıkça üstadının görüşlerinden yararlanmışır. Ancak bununla birlikte, Aristoteles'in ruh üzerine araştırmasının kökeni biyolojiye dayandığı için Platon'un düşüncesinden ayrılır ve onun düşünceleri Platon'un görüşlerinden daha çok benimsenmiştir. Ruhun yapısını, çeşitlerini ve yeteneklerini derinleştirmesi ile de iki bin yıldan fazla bir süredir sadece felsefeyi değil, bilimi de etkilemiştir.² Ruhun biyolojik bir bakış açısıyla değerlendirilmesi, ruhun bedenle ilgili olarak açıkça ifade edilebileceği anlamına gelmektedir. Çünkü ruhun ilkelerinin ve çeşitlerinin çoğu fiziksel organlar aracılığıyla tanımlanır. Yani, ruhun "maddeden bağımsız olmaması ruhun incelenmesinin de fiziki bilginin alanına ait olduğunu göstermektedir."³

Aristoteles, ruh konusunu, ruhun doğası ve ilkeleriyle incelemeye çalışır.⁴ Bununla birlikte, ruh konusunun karmaşık olması ve tartışılması kolay bir konu olmaması nedeniyle diğer konulardan daha farklı olduğunu kabul etmektedir.⁵ Bu farklılık ruhun çok boyutlu yapısından kaynaklanmaktadır. Aristoteles, ruhla ilgili çalışmalarını bitkiler, hayvanlar ve insanlarla ilişkilendirir. Bu bağlamda, ona göre, "zorunlu olarak ruh yaşama gücüne sahip doğal bir cismin biçimi anlamında bir varlıktır. Varlık ise bir yetkinliktir [entelekheia]. O hâlde ruh böyle bir cismin yetkinliğidir."⁶ Ayrıca, "Ruh canlı bedeninin nedeni ve ilkesidir. Bu "neden" ve "ilke" terimleri pek çok şeyi kabul eder fakat ruh belirlediğimiz üç kipe göre aynı biçimde nedendir. Ruh, gerçekte hareketin kaynağıdır, aynı zamanda amaçtır ve canlı cisimlerin biçimsel tözü olarak da nedendir."⁷ şeklinde de eklemektedir.

Buna göre Aristoteles ruh ve beden konularını birbirine bağlar ve birbirini tamamlayıcı olarak görür. Ona göre, "ruh ve beden bir birlik oluşturur ve bu birlik, devam ettiği sürece tamdır."⁸

1 Gareth Matthews, *Aristotle: Psychology*, (Christopher Shields, the Blackwell Guide to Ancient Philosophy) United Kingdom: Blackwell Publishing 3.edition 2006. P.211.

2 Anthony Kenny, *Ancient Philosophy a new history of western philosophy. Volume 1*. Oxford, Clarendon Press, 2006, P. 242.

3 Aristoteles, *Metafizik* 1026a5-6. Çev: Ahmet Arslan, İstanbul, Divan kitap, 3.Baskı. 2021.

4 Aristoteles, *Ruh Üzerine* 402a6-9, Çev: Ömer Aygün- Y. Gurur Sev. İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2.baskı, 2019.

5 Aristoteles, *Ruh Üzerine* 402a10-13.

6 Aristoteles, *Ruh Üzerine* 412a16-19, 25-26, 28-29, 412b24-26, 415b8-9, 17-20, 402a1, Jonathan Barnes, *Aristotle: A Very Short Introduction*, Oxford- New York, Oxford University Press, 2000, p.106, Karl vorlander, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: İZ Yayıncılık, 2004, S. 153. Ronald Polansky, *Aristotle's De Anima*, New York, Cambridge University Press, 2007, P. 155, 157.

7 Aristoteles, *Ruh Üzerine* 415b10-14. Çev: Zeki Özcan, Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi, 2011, S.84-85, Aristoteles, *Ruh Üzerine* 415b10-14. Çev: Ömer Aygün- Y. Gurur Sev, S. 109.

8 David Ross, *Aristoteles*, Çev: Ahmet Arslan, İstanbul, Kabalcık yayıncılık, 2.Baskı 2017, S.211.

Yani, formun maddeyle birleşmesi gibi, canlının ruhu da bedeniyle birleşmiştir⁹ ve bu durum bir varoluşa sebep olmuştur. Bu nedenle, herhangi bir varlığı tasvir etmek veya analiz etmek için üç boyuta ve ilkeye başvuramaz gerekir. Bunlardan ilki, bağımsız olmayan ve açık bir anlamı olmayan maddedir. İkincisi, bariz olan formdur. Üçüncüsü, ikisinin birleşiminden oluşan şeydir. Burada madde bir kuvvet ile potansiyel hâlidir fakat form varlığın realitesi ve potansiyelidir.¹⁰ Böylece, canlılarda madde ve form yerine ruh ve beden kavramları kullanılmaktadır. Ayrıca bir canlının ortaya çıkması ve varlığını sürdürmesi, ruh ve bedenin devamlılığına ve birbiriyle uyumuna bağlıdır. Çünkü ne bedensiz ruhun ne de ruhsuz bedenin bir anlamı vardır. Aksi hâlde ruh ve bedenin canlıların varlığının devamında rolü olamaz.

Ruhun kendisi, şevk, şefkat, korku, cesaret, acıma, öfke, neşe, sevmek ve nefret etmek gibi birtakım hâller ve özellikler taşır. Beden olmadan bunların gerçek, bağımsız bir varlıkları veya etkileri yoktur.¹¹ Çünkü bir bedende görünmeleri gerekir. Bu da bizi canlıların varoluşundaki en temel noktaya getirmektedir. Ruh ve beden birbirinden ayrı ve bağımsız iki varlık değil, birbiriyle bağlantılı varlıklardır. Ne ruh ne de sıfatları bedenden bağımsız değildir.¹² Dolayısıyla balmumu ile şeklin aynı mı yoksa farklı mı olduğunu araştırmak nasıl gereksizse ruh ve beden arasındaki farkı da araştırmak gereksizdir.¹³

Bir insan ya da herhangi bir hayvan kızdığında, mutlu olduğunda bunu vücut, organları aracılığıyla ifade eder ve mutluluk, öfke gibi duygular hissedilir. Modern tıp ve psikoloji de, depresyon, umutsuzluk, sürekli ajitasyon, öfke gibi ruhsal hastalıkların bedeni çok yüksek düzeyde ve hızlı bir şekilde etkilediğini açıklamıştır. Bu nedenle, bazı fiziksel hastalıkların kaynağı ruhsal hastalıklardır. Başka bir deyişle, ruhun hâlleri, maddi varoluştan veya bedenin etkilerinden ayrı bir hâl ile ilişkilendirilemez. Aksine her canlının bulunduğu ortam ve yaşam koşulları, onun varlığını etkilemekte, ruhun hâllerine ve özelliklerine yansımaktadır.

Aristoteles ruh ve beden konusunu balta ve kesmek ile göz ve görmek örnekleriyle de açıklamaya çalışır. Ruh kesme eylemiyle, bedeni de balta nesnesiyle özdeşleştirir. Ruh, faaliyette bulunan herhangi bir canlı bedenin temelidir ancak yalnızca faaliyet hâlindeyken canlı olarak kabul edilmez. Örneğin, uyku sırasında, duyular kapalı veya felçli olduğu için vücut uyanık değildir.¹⁴ Ancak bu, ruh ve beden arasındaki ilişkide herhangi bir soruna neden olmaz.

Ayrıca “göz” ile “görme” arasındaki ilişki de aynıdır, çünkü nasıl ki beden ruhun maddesi ise, “göz de görme maddesidir veya gerçeğidir.”¹⁵ O hâlde göz ile görme sürecini birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir ya da

9 Aristoteles, *Ruh Üzerine*412a15-17, David Ross, Aristoteles, s.210, Christopher Shields, Aristotle, London: Published by Routledge, 2007, p.104, R.A.H. King, Nutrition and Hylomorphism in Aristotle, (Herausgegeben von Ludger Jansen, Christoph Jedan, Christof Rapp, Topics in Ancient Philosophy volume9/ Giouli Korobili, Roberto Lo Presti, Nutrition and Nutritive Soul in Aristotle And Aristotelianism, de Gruyter, 2021), P.44, Erik Ostenfeld, Ancient Greek Psychology and the modern mind-body debate, Denmark: Aarhus University Press, 1987, p.39, Ronald Polansky, Aristotle's De Anima, p.162, Pavel Gregoric and Jakob Leth Fink, Introduction: Sense Perception in Aristotle and the Aristotelian Tradition,(Juhana Toivanen, Forms of Representation in the Aristotelian Tradition / Volume One: Sense Perception) Leiden: BRILL, 2013, P. 19, David Gallop, Aristotle: Aesthetics and philosophy of mind, (David Furley, Routledge History of Philosophy Volume II / From Aristotle to Augustine) London: Routledge 2005, p.92. Macit Fahri, *Aristoteles El-Mu* ‘alimü’l Evvel, cemi ‘aü’l HuKuK Mahfuzat Li’lmatba ‘at El-Kasolikiye, Beyrut, 1958, S.62.

10 Aristoteles, *Ruh Üzerine*412a6-11, 414a15-20.

11 Aristoteles, *Ruh Üzerine*403a3-8, 17-20.

12 Aristoteles, *Ruh Üzerine*413a4-8, R. D. Hicks, M.A. Aristotle De Anima with Translation, Introduction and Notes, Amsterdam: Adolf M.Hakkert Publisher, 1965, p. xxxvii, Jean Brun, Aristoteles ve Lise, Ankara: DOST Kitabevi Yayınları, 2008, s. 92.

13 Aristoteles, *Ruh Üzerine*412b6-8.

14 Aristoteles, *Parva Naturalia*455a9-10, çev: Furkan Akderin, Ankara: Say Yayınları, 2019.

15 Aristoteles, *Ruh Üzerine*412b20, T. K. Johansen, *Aristotle on the sense-organs*, (Cambridge classical

görme konusunu gözler olmadan düşünmek mümkün değildir. Gözler kapalıyken veya sahibi uykudayken bile görme yeteneği kaybolmaz veya gözden ayrılmaz. Aksine, sahibi onu her kullandığında etkin hâle gelmiş olur.

Aristoteles'in ruh ve beden konusundaki görüşlerine göre, ruhun özellikleri ile bunların bedeni etkileme ve bedenle ilişki kurma biçimleri arasında farklılık vardır. Bu nedenle, ruhun türü ne kadar fazlaysa bedenle ilişkisi o kadar karmaşık ve detaylıdır.¹⁶ Bu bağlamda Aristoteles'in akıl konusunu ruhun çeşit ve özelliklerinden farklı değerlendirdiğini belirtmek gerekir. Ona göre akıl bedenden bağımsız ve ayrıdır.¹⁷ Öte yandan Aristoteles'e göre ruh ve beden birbirinden ayrılamaz ancak buna rağmen "cisim ruh demek değildir"¹⁸ ruh bedenle ilgili bir şeydir, hatta bedendir.¹⁹ Dolayısıyla beden, doğal olarak bir ruh değerine sahip değildir, aksine ruh, bedene yaşam değerini veren ve onu potansiyel bir durumdan gerçek bir duruma dönüştüren bir formdur. Ruh, ısı enerjisi olarak bedene yayılır ve beden bu ısı sayesinde çalışır. O hâlde, ruh kaybolduğunda beden o enerjiyi kaybeder ve parçalanır.²⁰ Ruh formla aynı değere sahip olduğu için, Aristoteles ruhun değerini maddi ya da potansiyel boyutu olan bedenine üstüne yerleştirmektedir. Ona göre, "beden ruhun yetkinliği değil, ruh bedenine yetkinliğidir."²¹ Ancak bu, Aristoteles'in ruha ideal bir değer verdiği ve onu maddi gerçeklikten, manadan soyutladığı anlamına gelmez, aksine ruh ve beden "duyum, hafıza, iştah, arzu, zevk ve acı, uyumak-uyanmak, gençlik-yaşlılık, nefes almak-vermek, yaşam-ölüm"²² gibi ortak birtakım değerleri vardır.

Aristoteles, ruh konusunu bireysel canlı varlıklarla ilişkilendirir ve bu bireysel canlı varlıkların farklı özelliklerini, etkinliklerini inceler.²³ Burada ruh ve beden, bağlantının temel bir ilke olduğu yaşam sürecine ve yaşamın tüm özelliklerine dâhil olurlar. Örneğin, ruhun belirli hâlleri ve özellikleri vardır ancak bu özellikler beden tarafından somutlaştırılabilir. Bu da ruhu Platon'un verdiği ideal formdan ayırmak anlamına gelmektedir. Çünkü Platon'a göre ruh, kısmen ideal örnekler dünyasından türeyen bir varlık biçimidir. Yani bireysel ruh, ideal dünyanın tüm ruhunun bir parçasıdır.²⁴ Ayrıca ruh, madde âlemine karışmıştır, beden de ona zindan olmuştur ve maddenin ruh üzerindeki tesiri bedenden bedene değişiklik gösterdiğinden adalet veya adaletsizlik oranı insanlar arasında değişmektedir.²⁵ İnsanda veya maddede bulunan bütün kusur ve noksanlıklar bedenine, maddenin kendi kusurlarından kaynaklanmaktadır. Ruh ise temelde ideal ve saf bir yapıya sahip olduğu için bunlardan sorumlu değildir. Bu görüşe göre, Aristoteles, ruh ve beden konusunda Platon'dan farklı düşünmektedir. Farklı düşünceleri sebebiyle onun ruh ve psikoloji üzerine söylemleri doğa bilimlerindeki araştırmalar çerçevesinde tasnif edilmiştir.

Çünkü ona göre ruhun muhtevası ve konusu, bitkiler, hayvanlar ve insanlar olmak üzere canlı olan her şeydir.²⁶ Bunların her biri, ruh nedeniyle canlı olmasına rağmen madde veya bedenleri varlıklarının ayrılmaz bir parçasıdır. Böylece canlılıkları somutlaştır.

studies), Cambridge: Cambridge University Press 2007, p.24.

16 Ronald Polansky, *Aristotle's De Anima*, p.170.

17 Aristoteles, *Ruh Üzerine*408b29,413a8-10, 429b5, Aristote, *Generation of Animals*736b27-737a1.

18 Aristoteles, *Ruh Üzerine*412a16.

19 Aristoteles, *Ruh Üzerine*414a21-23, William Alexander Hammond, *Aristotle's Psychology A Treatise on the Principle of Life {DE Anima and Parva Naturalia}*, New York: Swan Sonnenschein, 1902, p. xxxiv.

20 Aristoteles, *Ruh Üzerine*411b6-7, William Alexander Hammond, *Aristotle's Psychology A Treatise on the Principle of Life {DE Anima and Parva Naturalia}* xxxv.

21 Aristoteles, *Ruh Üzerine*414a18-19, Macit Fahri, *Aristoteles El-Mu 'alimü'l Evvel*, S.62.

22 Pierre-Marie Morel, "Common to Soul and Body" in the *Parva Naturalia*, (R.A.H. King, *Common to Body and Soul Philosophical Approaches to Explaining Living Behaviour in Greco-Roman Antiquity*) Berlin: Gruyter, 2006, p.121.

23 Francis E.Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, Çev: Hakkı Hünler, İstanbul: Bayrak Matbaacılık, 2004, s.332.

24 Plato, *Timaios*41d, Allan Silverman, *Plato: Psychology*, (Christopher Shields, *The Blackwell Guide to Ancient Philosophy*) Oxford: Blackwell Publishing, 3 edition 2006, p.131.

25 Allan Silverman, *Plato: Psychology*, s.132.

26 Macit Fahri, *Aristoteles El-Mu 'alimü'l Evvel*, S.58.

Aristoteles psikolojisinde ruh konusunun detaylarına girmeden önce Aristoteles psikolojisi ile çağdaş psikoloji arasındaki temel farkı da belirtmek gerekir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Aristoteles'in ruh görüşüne göre içinde ruh bulunan her cisim canlı kabul edilir. Bu sonuç, Yunanca "psuche" kelimesinin genişliği ve çok boyutluluğundan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, çağdaş psikoloji, insan zihninin farklı yönlerini bilinç, anlayış, motivasyon ve davranış açısından inceler. Ayrıca sinir sisteminin biyolojisine ve insan ruhu üzerindeki etkilerine odaklanır.²⁷ Çağdaş psikolojinin bu görüşü, "mind-zihin" kavramını içerir. Bu kelime, "psuche" ile aynı anlama, genişliğe ve çoğulluğa sahip değildir. Aksine, sadece insanın psikolojik yönünü ifade eder ve Aristoteles'in psikolojisinden farklı olarak bitki ruhunun türünü içermez.²⁸

1. Ruh ve Özellikleri

Aristoteles, ruhun farklı özelliklerini incelerken ruhun birkaç türünden veya boyutundan bahseder. Bunlar: bitki ruhunun seviyesi, hayvan ruhunun seviyesi - duyu, insan ruhunun seviyesi – akıl. İlk çeşit olan bitki-besin seviyesi, üç çeşit ruh arasında en düşük olanıdır.

1.1 Beslenme ve Üreme

Aristoteles'e göre ruh ve canlılar konusunda beslenme, üreme ilkeleri ruhun ilk alt düzeyidir çünkü bu ilkeler, büyüme ve hayatta kalma ile ilgili olduğu için her türlü canlının yaşamasının ilk koşuludur.²⁹ Ruhun üç mertebesi arasında beslenmek bitkilere mahsustur, yani bitkiler sadece beslenme ve üreme yeteneğine sahiptir. Fakat duylara sahip olan hayvanlar da bitkilerle beslenme kabiliyetini paylaşırlar. İnsanlar bu kabiliyetlere ek olarak akıl yürütme ve düşünme yeteneğine de sahiptir. İnsanlar, beslenme ile duyumsama yeteneğini bitkiler ve hayvanlarla paylaşır. Besin kaynağı ruhtur, dolayısıyla ruhun üç mertebesi arasında ortak bir noktadır ve bu sebeple de "beslenmeyen, doğal olarak ne değişir ne de büyür ve hayattan pay almayan hiçbir şey beslenmez."³⁰

Canlıların yapısı, doğa kanunlarına göre uyumlu ve düzenli olacak şekilde oluşturulmuştur. Bu nedenle canlıların aldıkları besinler, vücutlarının özellikleri nedeniyle uyum sağlayacak şekilde değişebilir ya da besin canlı bir bileşime dönüşerek canlı vücutlarının ayrılmaz bir parçası hâline gelebilir.³¹ Bu, vücudun ilgili kısımlarıyla yapılır. Örneğin bitkiler besinleri kökleri aracılığıyla alırlar; hayvanlar ve insanlar ise besinleri ağızları yoluyla alırlar ve dişleriyle çiğneyerek midedeki sindirimi sağlamış olurlar. Sindirim sonucunda besinin enerjisi ete ve kana çevrilir. Vücut canlı olduğu sürece bu süreç doğal ve düzenli bir şekilde devam eder. Yani, hiçbir canlı beslenmeden yaşayamaz. Üstelik, canlılar beslenme için bir plan ya da hazırlık yapmak zorunda kalmazlar. Beden ne zaman besine ihtiyaç duysa, besini temin etmek için hareket etmeye başlar. Bu sırada bu temin etme görevini yerine getirmesi için ruha bir uyarı gönderir. Bu nedenle Aristoteles de, beslenme ve canlılarla ilgili olarak üç ilkeye işaret eder: " Bir yandan besleyen şey ilk ruhtur, diğer yandan beslenen varlık, ruha sahip bedendir.

27 Gary R. VandenBos, APA Dictionary of Psychology, Washington: American Psychological Association, 2nd edition, 2002, p. 860, David Matsumoto, The Cambridge Dictionary of Psychology, Cambridge: Cambridge University Press 2009, p.411.

28 David Gallop, *Aristotle: Aesthetics and philosophy of mind*, (David Furley, Routledge History of Philosophy Volume II / From Aristotle to Augustine), p.91.

29 Aristoteles, Ruh Üzerine^{415a22-26,434a22-26}, David Ross, Aristoteles, s. 207, 216, Alfred Edward Taylor, Aristoteles: Varlık, Erdem ve Yöntem, Çev:Aylin Çankaya, Berna Şimşek vb, Ankara: Ayrıntı Basımevi, 2020, S.87, R.A.H. King, Nutrition and Hylomorphism in Aristotle, s.127, Ronald Polansky, Aristotle's De Anima, p.152,171, Arslan, Ahmet, İlkçağ Felsefe Tarihi³ (Aristoteles), İstanbul, İstanbul bilgi üniversitesi yayınları, 10.baskı, 2022, s.219,200,203, Marguerite Deslauriers and Zoli Filotas, Aristotle's Human Beings, (Karolina Hübner, HumanA History), New York: Oxford University Press 2022, p.43, K.V.Wilkes, Psuchē versus the Mind, (Amélie Oksenberg Rorty & Martha C. Nussbaum, Essays on Aristotle's De Anima), Clarendon publisher, 1995, p.110.

30 Aristoteles, *Ruh Üzerine*^{415b27-28,416b7-10}.

31 Ronald Polansky, *Aristotle's De Anima*, p.215, Sean Kelsey, *Mind and World in Aristotle's De Anima*, New York: Cambridge University Press 2022, p.75.

Nihayet bedeninin beslendiği şey, besindir.”³². Ayrıca canlılar için beslenme bir içgüdü olduğu için vazgeçilemeyecek bir ihtiyaçtır ve vücudun yaşaması, canlılığı beslenmeye bağlıdır. İşlem, besini alan vücutla sınırlı değildir, ancak insan ve hayvan vücut sistemi diğerlerinden farklı olarak alınan besini adım adım vücuda aktaran bir tür düzene sahiptir. Tüm insanlar ve hayvanlar besinleri ağızları ve dişleriyle çiğnerler, daha sonra yemek borusu yoluyla besini mideye ulaştırırlar ve burada besin ısı ile vücut tarafından sindirilir,³³ sindirilen besin kan durumuna geçer,³⁴ bu kan damarlar yoluyla tüm vücuda dağılır.³⁵

Besinlerin adapte edilmesi, değiştirilmesi ve sindirilmesinden sonra vücut gerekli ve yararlı olan kısmı, iş yapamayan kısımdan ayırma işlemine geçer. Bu nedenle, canlı vücudunun besin alma sürecini sürdürmek için fazla atıkları dışarı atması gerekir. Besin alma ve fazla atığı dışarı çıkarmak zorunludur ve her canlı tarafından yapılmalıdır. Çünkü hayatta kalmaya devam etmek ve tekrar besin almak için bu süreç gereklidir. Dolayısıyla vücutta besinleri öğütmek ve sindirmek için birtakım organlar olduğu gibi, gereksiz atıklardan kurtulmak için de birtakım organlar vardır. Bunlar, gayeliliği ve teleolojiyi ifade eder. Bu nedenle hayvanların besin sayesinde hayatta kalmaları ancak besinleri sindirme becerilerine sahip olmamaları mantıksız ve anlamsızdır.³⁶ Öte yandan, ruhların dereceleri ve temel bileşimlerindeki farklılıklara göre, besinlerinin bileşimi değişir. Bitki ve hayvanlara uygun olan yiyecekler, insanlara uygun olmayabilir. Örneğin bazı etçil hayvanlar herhangi bir hazırlık yapmadan eti yavaş yavaş yerler ve sindirebilirler ama bu insanlara uygun değildir. İnsanlar vücutlarının emebileceği ve sindirebileceği kadar eti pişirerek, kızartarak tüketilebilir. Hayvanlar ve insanlar arasındaki bu fark, ruhlarının ve bedenlerinin bileşiminden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla organizmalar hem kendi vücutlarını hem de vücutlarının yapısına uygun besinleri tanırırlar.

Besin gibi ölüm de her canlı vücudunun kaderidir. Bu nedenle bitkilerden insanlara kadar canlıların hiçbiri bireysel ve bağımsız olarak hayatta kalamaz. Dolayısıyla canlılar hayatta kalma sürecini üreme yoluyla sürdürmek zorundadırlar. Üreme yoluyla kendi bireyselliklerini değil, türlerini koruyarak ölümsüzlüğü ve sonsuzluğu elde ederler. Bu nedenle, beslenme bireysel organizmaların hayatta kalması için bir ön koşul olduğu gibi, üreme de türlerin hayatta kalması için bir ön koşuldur.³⁷ Üreme, tabiatın etkisinde doğal bir süreçtir. Bu nedenle, canlılar için en doğal şey, kendi türünden bir başkasını üretiyor olmasıdır. Örneğin, Bitkiler bitki üretmelidir ve diğer canlılar da kendi türlerini üretmelidir.³⁸ Yavrular, ebeveynlerinden sayıca farklı olsalar da şekil veya tür olarak aynıdırlar.³⁹ Dolayısıyla aynı türler aynı yaşam tarzına sahiptir. Ancak türlerdeki farklılıklara göre canlıların yaşam şartları ile tarzlarında belirgin farklılıklar vardır.

Aristoteles’e göre üreme, büyüme ve beslenme ile ilişkili bir süreçtir. Bu nedenle hem bitkilerde hem de hayvanlarda doğal üreme süreci beslenme çerçevesine yerleştirilir.⁴⁰ Çünkü herhangi bir organizmada erkek ve dişinin canlı bedeni besin vesilesiyle büyüme ile üremeye hazırlanma yeteneğine sahiptir. Öte yandan, her organizmanın yavruları yaşam enerjisi alır, büyür ve besin alarak yaşamlarını sürdürürler. Cenin bile anne karnında yaşam enerjisi alır ve daha sonra anne kanından aldığı besinlerle büyür. Yani beslenme hayatı devam ettirme ve üreme için oldukça önemli bir faktördür.

32 Aristoteles, *Ruh Üzerine*416b20-23.

33 Aristotle, *Parts of Animals*650a1-20

34 a.g.e 650a34.

35 Aristoteles, *Parva Naturalia*456b1-3.

36 Christopher Shields, *Aristotle*, p.272.

37 David Gallop, *Aristotle: Aesthetics and philosophy of mind*, p. 95, Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 3 (Aristoteles)*, İstanbul, İstanbul bilgi üniversitesi yayınları, 10.baskı, 2022, s.219.

38 Ronald Polansky, *Aristotle's De Anima*, p.204.

39 Aristoteles, *Ruh Üzerine*415b6-8.

40 Aristoteles, *Ruh Üzerine*415a24-26.

1.2 Duyum

Duygu, her tür hayvanda doğal bir durum olarak var olan ruhun ikinci seviyesidir. Aynı zamanda hayvanları ve bitkileri birbirinden ayıran çizgidir.⁴¹ Ayrıca insan ve diğer tüm hayvan türlerinin ortak noktasıdır. Ancak, duyumsama yeteneğine ek olarak insanlar düşünme ve akıl yeteneği gibi yeteneklere de sahiptir. Hayvanlarda beş çeşit duyu vardır: Görmek, işitmek, koklamak, tatmak, dokunmak. Bunların ötesinde başka bir duyu yoktur.⁴² Beş duyunun her biri, hayvanların çevrelerindeki gerçekleri algılamasını sağlayan farklı özelliklerdeki araçlardır. Çevremizdeki dünyayı tanıma süreci hayvandan hayvana değişir. Çünkü hayvanların farklı duyu düzeyleri ve dereceleri vardır. Bunun nedeni, bütün hayvanlarda ruh seviyelerinin aynı olmamasıdır. Ruhların derecesi ne kadar yüksekse, canlıların şuur seviyesi de o kadar yüksektir. Hayvanlar bu sayede duyularını da bir o kadar iyi kullanabilir.

Tüm hayvanlar aynı şekilde beş duyuya sahip değildir, bazılarında yalnızca dokunma duyusu vardır; bazılarında birden fazla duyu; bazılarında ise beş duyunun tümü vardır. Bu nedenle dokunma duyusu tüm hayvanlarda ortaktır.⁴³ Aristoteles bu açıdan, canlılar çerçevesinde hayvanları iki kısma ayırır: Birincisi, süngerler ve deniz⁴⁴ şakayıkları gibi sabit olanlar; ikincisi, arılar, köpekler gibi kendi kendine hareket edebilenlerdir. Hareketsiz hayvanlarda dokunma ve tatma gibi temas duyuları bulunur ancak koklama, işitme ve görme gibi uzaklık duyuları yoktur.⁴⁵ Bu ilke, hayvanların ihtiyaçlarına ve çevrenin türüne göre değişiklik göstermektedir. Doğaları gereği sabit hayvanlar bütün duyulara ihtiyaç duymazlar ancak hareket eden, farklı ortamlarda bulunan, çeşitli engeller ve olaylarla karşılaşan hayvanlar için beş duyu gereklidir. Örneğin, yiyecek bulmak, gerekli ve yararlı yiyecekleri belirlemek, bir aile kurmak için beş duyuya ihtiyaç duyarlar. Ayrıca kendilerini korumak, doğal afetlerle başa çıkmak için de beş duyu elzemdir. Çünkü beş duyunun her biri fiziksel ve ruhsal ihtiyaçların karşılanmasına yardımcı olur.

Bu durumla bağlantılı olarak, Aristoteles'e göre algılama-duyumsama yeteneği ile algılanan ya da algılama yeteneğinin öznesi hâline gelen bir nesne vardır. Aristoteles tüm algılama sürecini üç farklı düzeyde tasnif eder. Birincisi, belirli duygular düzeyindedir. Bu seviye, beş tür duyuya özgüdür ve her biri etraflarındaki âlemde kendi nesnelere karşı karşıyadır. Nesnelere, duyu türünün tanıdığı özelliklere doğal olarak sahiptir. Her duyunun kendi konusu vardır ve hiçbir diğeri rolünü üstlenemez. Örneğin görme duyusu renklerle, işitme duyusu sesle, koklama duyusu ise kokuyla ilişkilidir. Aristoteles'e göre, bilgi sürecinde özel duyular diğer tüm bilgi düzeylerinin temelidir. Ayrıca, belirli duygular düzeyindeki bilgi hatasızdır ya da çok az hata içerir⁴⁶. İkinci algılama süreci, ortak duyu düzeyindedir. Bu düzey özel bir duyuya özgü değildir ve bu düzeyde tüm duyular birlikte rol oynar.

41 Aristoteles, Ruh Üzerine 414b6-9, 427b12-13, 434b1-19, , 436b8-14, Aristotle, Posterior Analytics: Book II 99b35, in Complete Works of Aristotle. Jonathan Barnes, New Jersey, Published by Princeton University Press, 4.edition, 1991, David Ross, Aristoteles, s.207. Pavel Gregoric and Jakob Leth Fink, Introduction: Sense Perception in Aristotle and the Aristotelian Tradition, (Juhana Toivanen, Forms of Representation in the Aristotelian Tradition / Volume One: Sense Perception), P.16.

42 Aristoteles, Ruh Üzerine 424b22-25, Oliver Primavesi, Christof Rapp, Aristoteles, Çev: Barış Yiğit, İstanbul, Runik Kitap, 2021, s. 87.

43 Aristoteles, Parva Naturalia 436b11-12, Aristoteles, Ruh Üzerine 413b9, 414b6-7, Aristotle, History of Animals 489a17. in Complete Works of Aristotle, Jonathan Barnes, New Jersey, Published by Princeton University Press, 4.edition, 1991.

44 Aristoteles, Hayvanların Tarihi'nin sekizinci bölümünde (588b4-23) bu tür hayvanlardan söz eder. Onları hayvan olarak kaydetmesine rağmen, ona göre bitki özelliklerini de taşırlar. Örneğin, sağlam bir şekilde kök salmışlardır, bu nedenle taşınırlarsa yok olurlar. Bu, hayvanlardaki hareketin özelliklerine aykırıdır.

45 Pavel Gregoric - Jakob Leth Fink, Introduction: Sense Perception in Aristotle and the Aristotelian Tradition, p.16.

46 Aristoteles, Ruh Üzerine 427b10-12, 428b19-20, Pavel Gregoric and Jakob Leth Fink, Introduction: Sense Perception in Aristotle and the Aristotelian Tradition, p.30, Rosemary Twomey, Phantasia and Error, (Caleb M. Cohoe, Aristotle's on The Soul), United Kingdom: Cambridge University Press 2022, p.202.

Üçüncü algılama süreci ise ilineksel duygusudur. Burada algılanan nesne kendi başına değil, birleştiği rastlantısal nesne tarafından algılanmıştır. Aristoteles'in "İlineksel, duyulur" ise beyaz olanın Diare's'in oğlu olduğu durumdaki gibi söylenir; zira Diare's'in oğlunun duyumsanıyor olması ilinekseldir. Çünkü bu duyumsananla beyaz olan birbirine ilişmiş⁴⁷ sözünden anlaşıldığı üzere, filozof bu üç seviye arasından birinci ve ikinci tür seviyelere odaklanmaktadır.

Özel duyular düzeyinde, Aristoteles her bir duyunun rolünü ayrıntılı olarak tanımlar ancak görme duyusunun diğer tüm duylardan daha önemli ve etkili olduğunu vurgular. Bunun nedeni, görmenin bize diğer tüm duylardan daha fazla bilgi vermesi ve şeyler arasındaki farkı göstermesidir.⁴⁸ Aristoteles, duyları bilginin ilk aracı olarak sunar. İlk araç olmasının yanı sıra hayvanlarda bilgi edinme yeteneğinin oluşmasını sağlayan bir etmendir. Yani, duylar tüm hayvanlarda farklı şekillerde ve oranlarda bulunduğundan sadece insanlar bilme yeteneğine sahip değildir. Aslında tüm hayvanlar duyu yeteneklerine göre bilgi edinme yetisine sahiptir.

Aristoteles, görme duyusu ile ilgili olarak göz ile görülen nesnelere arasındaki ışık-şeffaflığını birinci koşul olarak görmektedir.⁴⁹ Ancak, görme olgusunun aktif olabilmesi için, ışığın hem gözün dışındaki görünür olgular da hem de gözün içinde bulunması gerekir.⁵⁰ Görünür cisimlerdeki ışık kaynağından farklı olarak gözdeki ışığın kaynağı, gözün sudan oluşmasıdır.⁵¹ Buna göre su, ışığın saydam bir bileşimidir. Öte yandan, görünen nesnelere mutlaka ışıkta olması gerekirken, göz ile görünen nesnelere arasında rengin etkisi oldukça önemlidir. Yani, Aristoteles'in "Işıktaki görülen şey, renktir."⁵² sözünde olduğu gibi görülenin bir rengi olmalıdır. "Bu yüzden, ışık olmaksızın renk görülmez."⁵³ Böylece renk ve ışık hem birbiriyle ilişkilidir hem de birbirini etkiler. Bununla birlikte, ışık renkten bağımsız olarak en temel etkidir. Çünkü görme sürecinin gerçekleşmesine neden olur.

Aristoteles'e göre bir organ olarak gözün birkaç farklı kısmı vardır. Örneğin: göz kapağı, gözbebeği, iris, bu kısımlardan bazılarıdır. Bunların her biri farklı işlevlere sahiptir. Göz kapağı gözü korur. Gözü korumakla birlikte düzgün bir görüş için sahip olması gereken birkaç özellik bulunmaktadır. Göz kapakları ince ve şeffaf olmalıdır. Çünkü sert, kalın bir deri ile kaplanmış göz kapakları gözlerin keskin görüşüne engel olacaktır.⁵⁴

Dış renklerin hareketinin şeffaf deriden geçmesini engelleyen göz kapaklarının düzgün, kırışksız ve ince olması gerekir. Nitekim, yaşlılar göz kapaklarının kırışması ve kalınlaşması nedeniyle görme bozukluğu yaşarlar.⁵⁵ Dolayısıyla göz kapakları ince olmalıdır. Gözbebeğine geldiğimizde Aristoteles, bu unsuru gözün en önemli parçası olarak kabul eder. Çünkü gözün ışığı onda yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla bu parçanın hasar görmesi ile gözün tamamı görme işlevini kaybeder: "Gözün iç kısmı saydam olmalı ve ışığı alabilmelidir. Şöyle bir durumdan da bunu anlayabiliriz: savaşta bir insan gözlerinin üzerindeki damarlardan yaralanırsa üzerine bir karanlık çöker,

47 Aristoteles, *Ruh Üzerine*418a20-22.

48 Aristoteles, *Metafizik*980a25-27.

49 Aristoteles, *Parva Naturalia*438b2, Pavel Gregoric, *Aristotle on the Common Sense*, Oxford: Oxford University Press 2007, p.42.

50 Aristoteles, *Parva Naturalia*438a6-7, T.K.Johansen, *Aristotle on the Sense-organs*, Cambridge: Cambridge University Press, 2.edition, 2007, p. 116.

51 Aristoteles, *Parva Naturalia*438b4-5, T.K.Johansen, *Aristotle on the Sense-organs*, s.66.

52 Christopher Shields'ın (*Aristotle*) adlı kitabında belirttiğine göre, Aristoteles'in renk ve görünen nesnelere konusundaki görüşlerinde bir çelişki vardır, çünkü bu metinde Aristoteles renk ve görünen nesnelere aynı şey olarak görmektedir. Ancak *Fizik*'te (201b3-4) ve *Metafizik*'te (1065b32), renk ile görünen nesnelere aynı şey olmadığını açıkça belirtir.

53 Aristoteles, *Ruh Üzerine*419a1-3.

54 Aristotle, *Parts of Animals*657a25-33.

55 Aristotle, *Generation of Animals*780a22-25, 780b3-4, in *Complete Works of Aristotle*. Jonathan Barnes, New Jersey, Published by Princeton University Press, 4.edition, 1991, T.K.Johansen, *Aristotle on the Sense-organs*, p.63.

sanki bir lamba söndürülmüş gibidir. Aslında bir lamba olan saydam gözbebeği kesilmiştir.”⁵⁶. O hâlde, daha önce de söylediğimiz gibi hem gözde hem de görünen cisimden herhangi birinde ışık olmadan görme işlemi gerçekleşemez. Yani, göz görmek için gerekli ışık gücünü kaybederse göremez veya görüşe uygun olan cisimler karanlık bir odada ise görülemez. Gözde ve görünen nesnelere üzerinde ışığın bulunması, iki kenarı birleştiren uzun bir çizgi mesafesinde parlak bir şeffaflık olması gibidir. Bu çizgi, renklerin ve ışığın etkileşimidir ve görme sürecini başlatır. Örneğin, ışıktaki bir cisme birkaç metre mesafeden bakarsak cisimler net bir şekilde görünür ama tam tersi göz ile cisim arasında kalın bir madde varsa görüşte bir engel oluşmuş olur. Diğer bir deyişle, göz ile görünen cisim arasındaki ışığın şeffaflığı herhangi bir nedenle engellenirse ışık da sönmüş olur.

Bu noktada gözle ilgili bir soru ortaya çıkmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Aristoteles'e göre göz, şeffaf ve renksiz olan sudan oluşur. Ancak insanlarda ve hayvanlarda görüldüğü gibi gözlerin rengi farklıdır. Örneğin, siyah, kahverengi, yeşil, mavi gözlerin var olması gibi. Oysa göz sudan oluşmaktadır. O zaman bu renk farklılığına sebep olan şey nedir? Bu soruyu Aristoteles'in şu görüşleriyle açıklamak mümkündür: “Gözler şeffaf sudan oluştuğu ölçüde renksizdir ancak şeffaf su sınırlı veya dengesiz olduğunda, yani çok fazla veya çok az olduğunda gözler renkli olur. Bu farklı renkler gözün yüzeyinde de belirir.”⁵⁷ Aristoteles, görme duyusundan sonra işitme duyusunun da önemini vurgulamıştır. Ona göre işitme, sesin nesnesidir ve ses ile işitme arasındaki merkezî ve yardımcı faktör hava ya da sudur. Ancak bu iki unsurdan havayı daha önemli görür. Doğa, tüm farklı yapı ve özellikleriyle, varlığının bir yönüyle sestene oluşmaktadır. Varlığın bu yönü doğadan ayrılmaz. Bu nedenle, hayvanların ve insanların seslerini duymak, doğanın ve varlığın bir parçasını ya da bir yönünü tanımak anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle ses duymak, doğanın bir parçası olan canlıların hem kendi doğalarını hem de çevrelerinin doğasını tanımalarına yarayan bir araçtır. İşitme ile ses arasındaki nesnel ilişki oldukça önemlidir. Bu ilişki, insan ve hayvanlarda sesi duyma görevini üstlenen ve özel bir organ olan kulak ile sağlanır. Aynı zamanda hava da tabiat düzeninde ses ile işitme organı arasındaki ana faktördür.

Ses bağımsız bir şey değildir veya kendiliğinden, sebepsiz olarak oluşmaz. İletildiği nesneye bağlıdır. Sesin yayılması, sesin oluşum anı anlamına gelir. Hiçbir nesne tek taraflı olarak ses çıkaramaz ancak ses iki nesnenin çarpışması ya da bir nesnenin diğeriyle çarpışması ile üretilir.⁵⁸ Bu durum, sesin her darbe sonucunda ve her nesnede üretildiği anlamına gelmez. Sadece sesin nesnelere doğasına göre değiştiği anlamına gelir. Sünger ve yün gibi bazı nesnelere doğal olarak ses çıkarma yeteneğine sahip değildir ama tunç gibi katı ve pürüzsüz olan nesnelere ses çıkarma yeteneğine sahiptir.⁵⁹ Havanın işitmedeki rolü, ışığın görmedeki rolüyle aynıdır. Işığı hem gözde hem de görünen cisimde olması gibi hava da hem kulakta hem de sesin çıktığı cisimdedir. Ancak ışığın görmeyle, işitmenin havayla olan ilişkisinde bir farklılık bulunmaktadır. İşitme ile hava arasındaki ilişkide kulaktaki havanın sabit olması ve dışarı çıkmaması gerekmektedir.⁶⁰ Ancak ses çıkaran nesnelere etrafındaki hava serbestçe hareket edebildiğinden çarpışma meydana gelmekte, çarpışmanın kuvveti havada harekete neden olmakta ve enerji bir cisimden geçerken ses de havadan geçmektedir. Ses, cisim ile kulak arasındaki mesafenin uygunluğuna ve yakınlığına bağlı olarak kulağa ulaşana kadar havada bu şekilde yayılmaya devam eder. Son olarak, ses kulak tarafından işitilir. Sesi kulağın zarından işitmek, dış hava hareketinin iç hava aktivasyonuna neden olması demektir.⁶¹ Diğer bir deyişle, ses dalgaları dış hava yoluyla zara ulaştığı için, içerideki hava doğrudan harekete geçer ve bu da yayılan seslerin ayırt edilmesini ve tanınmasını sağlar. Çünkü seslerin türü, nesnelere doğasına ve vuruşların gücüne göre değişir.

Ses, çıktığı nesnenin kimliğidir, çünkü kulak nesnelere ses aracılığıyla değerlendirir, tanımlar ve sınıflandırır. Bu, doğa hakkında bilgi edinmek için bir vesiledir. Öte yandan Aristoteles, havayı kalp çerçevesinde insan ve

56 Aristoteles, *Parva Naturalia* 438b10-14.

57 Aristotle, *Generation of Animals* 780b4-780b11, T.K.Johansen, *Aristotle on the Sense-organs*, p.98.

58 Aristoteles, *Ruh Üzerine* 419b9-12.

59 Aristoteles, *Ruh Üzerine* 419b4-8, b13-16.

60 Aristoteles, *Ruh Üzerine* 420a10-12.

61 Aristoteles, *Ruh Üzerine* 420a5.

hayvan yaşamının canlı sistemleriyle ilişkilendirir.⁶² Aynı zamanda, ona göre öksürme, dil yoluyla konuşma veya ötme gibi herhangi bir biçimdeki ses havada işitilebilir. *Ötme, içe çekilen havanın bu kısımlardaki ruh tarafından "soluk borusu" denen kısma çarptırılmasıdır.*⁶³ Böylece ses, hava ve kulak birbiriyle ilişkilidir ve biri olmadan tüm işitme süreci başarısız olur. Dış havayı etkileyen bir ses olmadan kulak içindeki hava aktif değildir. Kulak içinde aktif olmuş hava ise kulak zarı yoluyla aktivitenin sonuçlarını ve seviyesini gösterir. Onun için "gözbebeği hasar gördüğünde gözün görmemesi gibi kulak zarı da hasar gördüğünde kulak sesi işitmez."⁶⁴

Beş duyardan bir diğeri de koklama duyusudur. Aristoteles'e göre bu türün analizi diğerlerinden daha zor ve karmaşıktır. Bunun nedeni, nesnesi renk olan görme duyusu veya nesnesi ses olan işitme duyusu gibi koklama duyusunun nesnesinin açık olmamasıdır. Çünkü insanlarda koklama yeteneği diğer hayvanlara göre daha zayıftır.⁶⁵ Öte yandan, zayıf koklama duyusu nedeniyle, insanlar herhangi bir hayvan gibi koku alamazlar. Hayvanın aksine, insan kokuyu sadece kendisi için bir zevk veya acı kaynağı olduğunda algılayabilir. "Bu da insanda koku alma organının keskin olmadığını gösterir."⁶⁶ Burada hem zevk hem de acı önemli iki konudur. Çünkü insan duyguları nedeniyle harekete geçer. Acı veren olaylar için can sıkıntısını dile getirir ve olayın olduğu yerden uzaklaşmaya ya da olayı azaltıp bitirmeye çalışır ama hoş durumlar için olumlu duygular hisseder ve olayın kaynağına yaklaşır.

Koku, kokunun kaynağından farklı bir şey değildir. Bu yüzden Aristoteles onları birbirine bağlar. Olayların isimlerini şeylerin isimlerinden alır. Öte yandan, kokuyu ve tadı ortak nesnelere aracılığıyla birbirine bağlar. Tat ve kokusu tatlı olan bir şey veya ekşi, keskin tadı ve kokusu olan bir şey şeklinde tat ve kokuyu birbiriyle ilişkilendirir. Bu nedenle koku adları, tat adları altında tasnif edilmiştir. Örneğin, "safran ve bal tatlı kokar, kekik ve benzeri şeyler kekremsi kokar."⁶⁷ Bu konuda Aristoteles *Parva Naturalia*⁶⁸'da biraz farklı bir görüş ifade eder. Ona göre, bazı kokular tatlarla ilgiliyken bazıları çiçek kokusu gibi yiyeceklerden bağımsız olarak vardır. Bu nedenle, insanlar veya hayvanlar genellikle aynı nesneyi koklayabilir ve tadabilir. Bununla birlikte, tat ve koku arasında bir fark vardır. Çünkü tat yaş şeylerle ilgilidir veya tat alınan cismin özelliği ıslaklıktır; koku ise kuruluk ve rutubet özelliklerini taşır.⁶⁹ Bu nedenle tat duyusunda hem tat organı hem de tat nesnesi ıslaktır; kokuda ise nesne hem kuru hem de yaş olabilir.⁷⁰ Aristoteles, bu durumu, hayvanların nefes ve koku alma farklılığı üzerinden anlatmaktadır. Çünkü ona göre nefes alan hayvanlar suda olduklarında koku alamazlar, aksine koku alabilmeleri için nefes almaları gerekir.⁷¹

Aristoteles'e göre, her tür hayvanın koku alma yeteneği vardır, kansız olanlar ve nefes alamayanların bile başka bir koku alma yolu olmalıdır.⁷² Aristoteles, koku alma duyusunu tüm hayvanlar ve insanlar arasındaki temel unsur olarak kabul eder. Bu görüş, *De Anima 'da*⁷³ dile getirilen dokunma duyusunun tüm hayvanlarda ortak olduğu görüşüyle çelişmektedir. Diğer bir deyişle, dokunma duyusu tüm hayvanlarda ortak olduğu için diğer dört duyuya sahip olmayan bazı hayvanlar vardır. Aristoteles bu üç tür duyardan sonra tat alma ve dokunma duyularına odaklanır ve onları birbirine yakın olarak tanımlar. Ona göre tat alma bir çeşit dokunmadır.⁷⁴ Çünkü

62 Aristoteles, *Ruh Üzerine*420b25-26.

63 Aristoteles, *Ruh Üzerine*420b27-28.

64 Aristoteles, *Ruh Üzerine*420a13-14.

65 Aristoteles, *Ruh Üzerine*421a7-11, *Parva Naturalia*440b31,441a2.

66 Aristoteles, *Ruh Üzerine*421a12-13.

67 Aristoteles, *Ruh Üzerine*421a27-b1, T.K.Johansen, *Aristotle on the Sense-organs*, p.227.

68 Aristoteles, *Parva Naturalia* 443b21-31,444a1-20.

69 Aristoteles, *Ruh Üzerine* 422a6-7.

70 Mark A.Johnstone, *Aristotle on Odour and Smell*, (Brad Inwood, Oxford Studies in Ancient Philosophy-Volume XLIII) United Kingdom: Oxford University Press, 2012, p. 156.

71 Aristoteles, *Ruh Üzerine*422a4-5.

72 Aristoteles, *Ruh Üzerine*421b23-26, *Parva Naturalia* 444b8-15.

73 Aristoteles, *Ruh Üzerine*413b5-6.

74 Aristoteles, *Ruh Üzerine*421a21, 434b20-19-20.

tadılan nesne ile doğrudan temas vardır. Bu açıdan bakıldığında, tadına bakılacak nesne dilin üzerine konmalı veya temas ettirilerek yalanmalıdır. Böylece dil, tadılan şeyle temas ettiğinde bir tür etkileşim gerçekleşir. Örneğin madde kuru ise dilin onu nemden dolayı tadı alacak hâle getirmesi gerekir. Ayrıca dil maddelerin kalitesini sıcaklık, soğukluk ve tat açısından değerlendiren bir araçtır.⁷⁵ Böylece dil ile tadılan nesne arasında bir vasıta yoktur, doğrudan bir temas vardır. Yani nesneyle temas hâlindeki tat alma duyusu ve dokunma duyusu aynı şeydir. Ancak bazı farklar da mevcuttur. Çünkü nesnelere birbirinden farklıdır.⁷⁶ Örneğin, dokunma duyusu sayesinde vücut uzuvları dilin tattığı tüm madde ve besinlerle temas edebilir ama vücudun hiçbir organı dil yerine tat alma eylemini gerçekleştiremez.

Aristoteles'e göre ıslaklık, tat için gerekli bir koşuldur. Çünkü ıslaklık olmadan hiçbir şey bir tat duyumu yaratmaz.⁷⁷ O hâlde ıslaklık ya dil yoluyla oluşur ya da maddenin kendisi ıslaktır. Ancak dildeki ıslaklık miktarı ölçülü olmalıdır. Çünkü aşırı ıslaklık veya kuruluk dilin tat alma işlevini düzgün bir şekilde yerine getirmesini engelleyebilir.⁷⁸ Bununla birlikte, ıslaklık tadın temel noktası olarak yorumlanamaz. Aksine, "tat, kuruluk tarafından sıvı hâle getirilen ve potansiyel tat almayı gerçek tat almaya dönüştüren bir özelliktir."⁷⁹ Kuru şeylerin kendi içinde bir tadı vardır ama dilin üzerine konduğunda ıslanır ve etkileşime girer. Bu durum, uygun bir ıslak tat oluşturur veya suya kuru bir şey konduğunda, suyun kendisi tatsız olmasına rağmen, tat suyla karışır. Bu nedenle tat kuru nesnede olmasına rağmen bağımsız olarak var olmaz, ıslak olduğu sürece algılanır.⁸⁰

Aristoteles, *De Anima*'nın ikinci kitabın on birinci bölümünde dokunma duyusunu son duyu olarak tanımlar. Daha önce de belirtildiği gibi, Aristoteles'in bakış açısında, dokunma duyusu tüm hayvanlarda ve insanlarda ortak olan tek duyudur. Bu, tüm hayvanların tüm duylara sahip olmadığı anlamına gelmektedir, bir taraftan da dokunma duyusuna sahip olmayan hiçbir hayvan olmadığı neticesi ortaya çıkmaktadır. Bahsi geçen düşüncesinin temeli, tüm hayvanların ve insanların mekânla bağlantılı olmasıdır. Çünkü her mekan, canlının bulunduğu mekan olduğu için mekanın çevresindeki bedenler ve nesnelere temas etmesi muhtemeldir. Ayrıca dokunulacak olan şey; soğuk, sıcak, kuru ve ıslak olmak üzere mutlaka somut bir şeydir.⁸¹

Duyuların her birinin bir ortamı vardır. Ayrıca, "et, dokunma duyusunun ortamıdır."⁸² Aristoteles'in canlı bir beden anlamında "et" kelimesini kullandığı açıktır. Çünkü ruh ve beden birlikte yaşayan bir birimdir. Algılama sürecinde tüm bedeni saran canlılık, farklı ilke ve yöntemlere göre duyu nesnelere tesirini almaktadır.

Örneğin görme duyusu, dokunma duyusu gibi harekete geçmez. Gözün üzerine bir şey konduğunda görme faaliyeti durur ama görme için uygun şartlara göre göz ile görülen nesne arasında bir mesafe bırakarak görme duyusu aktif hâle gelmektedir. Görmenin aksine, dokunulan nesne hayvan veya insan etiyile doğrudan temas ettiğinde aktiftir. Dolayısıyla dokunma organı, diğer duylardan farklı olarak içseldir.⁸³ Dokunma organının kaynağı, vücutta dağılan ve vücudun hareket etmesine, işlev görmesine neden olan canlı güçtür. Dolayısıyla et/beden ile temas gerçekleştiğinde duyumu alan et değil, yaşam gücüdür. Buna rağmen daha önce de belirttiğimiz gibi et/beden, dokunma duyusunun ortamıdır. Bu açıdan bakıldığında canlı bir beden ile cansız bir beden arasındaki fark budur. Örneğin ölü bir kişinin bedeni diğer bedenleri hissetmez ve onlara tepki göstermez. Hayvanların çoğu ise

75 Cynthia Freeland, *Aristotle on the Sense of Touch*, (Amélie Oksenberg Rorty & Martha C. Nussbaum, Essays On Aristotle's De Anima), p.230.

76 Aristoteles, *Ruh Üzerine*423a21, T.K.Johansen, *Aristotle on the Sense-organs*, p. 179.

77 Aristoteles, *Ruh Üzerine*422a19.

78 Aristoteles, *Ruh Üzerine*422b1-10.

79 Aristoteles, *Parva Naturalia*441b19-20.

80 T.K.Johansen, *Aristotle on the Sense-organs*, p 188.

81 Aristoteles, *Ruh Üzerine*423b27-29.

82 Aristoteles, *Ruh Üzerine*423b25, *Parts of Animals*653b25-27, T.K.Johansen, *Aristotle on the Sense-organs*, p.180.

83 David Ross, *Aristoteles*, s.220.

dokunma duyusunu bir amaç için kullanır. Dolayısıyla hayvanlar yaşadıkları çevreyi algılamak ve çevreyle etkileşim kurmak için gerekli araçlara, ilkelere sahiptir.

Hayvanların etkileşim kurduğu çevrenin de hava durumu ve koşulları (soğuk, sıcak, kuru, nem) yiyecek ve içecek ihtiyaçları (gıda ve su), sosyal ilişkiler (arkadaşlık, eş, aile, ebeveynler) gibi bazı unsurlarla ilgisi bulunmaktadır.⁸⁴ Bunların hepsi hayvanların ve insanların yaşamlarını etkiler. Çünkü hayatta kalma durumu, birtakım ihtiyaçların karşılanmasına ve hayatın gerektirdiklerine uyum sağlanmasına bağlıdır. Belirtilenlerin, insan ve hayvan yaşam ortamı çerçevesindeki temel ihtiyaçlar olduğunu, her canlının kendi yaşamına uyum sağlaması gerektiğini ve bütün bunların sürekli tekrarlanan ihtiyaçlar olduğunu görmekteyiz. Bu açıdan Aristoteles, insanların ve hayvanların tüm ihtiyaçlarını, dokunma duyusu yeteneği ile elde edilen “hayatta kalma” ve “koruma” kavramlarıyla ilişkilendirir: “Yaşayan bir şey kendini muhafaza edecekse bedeninin dokunma duyusuna sahip olması şarttır.”⁸⁵.

Bilişç düzeyine ve duysal yeteneğe bağlı olarak hayvanlar kendilerini korumak için farklı yeteneklere sahiptir. Bu açıdan insan, yüksek ve güçlü bir konum edinmiştir. Hem tüm hayvanlara hükmeder hem de kendi doğası ve çevresi hakkında güçlü bir anlayışa sahiptir. Aristoteles’e göre insan diğer hayvanlara göre bazı duysal yetenekleri daha zayıf olmasına rağmen dokunma duyusundan dolayı diğer tüm hayvanlardan farklı ve daha maharetlidir.⁸⁶ İnsanlarda dokunma duyusunun gücü, hayal etme ve akıl yürütme yeteneğinden gelen ayırım ve sınıflandırma detayından kaynaklanmaktadır.⁸⁷ Bu nedenle insanlar tüm hayvanlardan farklı olarak farklı vücut uzuvları kullanırlar. Örneğin günlük hayatta önemli bir rol oynayan ellerin kullanımı gibi. İnsanlar tüm işlerinde ellerini kullanırlar. İnsan, duyularının, hayal gücünün ve akıl yürütme gücünün güçlü olması ve bunların el kullanımı üzerindeki etkisi nedeniyle medeniyet tarihine de yansıyan sanatsal ve estetik icat yeteneğine sahiptir. Ayrıca bu yetenek, günümüzün gelişmiş dünyasında, mimarlık sanatında, teknolojik icatlar alanında ve çeşitli tasarımlarda açıkça görülmektedir.

Aristoteles, her bir duyu türünün nesnenin türüne göre gerçekleştiği duyumsama eyleminin yanı sıra, duyumsama sürecinin içeriğini de tartışır. Ona göre her duyu organı, algılanan nesnenin formunu maddesiz olarak alabilmektedir.⁸⁸ Konuyla ilgili olarak şunları da eklemektedir: “Genel olarak her duyu için şunu kavramalı: Duyu, duyulurların biçimlerini maddesiz kabul etme gücü olandır. Balmumu, yüzüğün demirini ya da altınını kabul etmeksizin damgasını kabul eder ya, aynı öyle. Altından ya da bakırdan yapılmış olan damgayı kabul eder ama altın olarak ya da bakır olarak değil.”⁸⁹ O hâlde, duyular, göz, kulak, burun, dil, et gibi maddi organların gerçekleştirdiği bazı faaliyetler olmakla birlikte duyuların elde ettikleri bilgi ve formlar, nesnelere maddesinden ayrıdır. Örneğin bir bayrağa baktığımızda bayrağın renk ve boyut olarak formunu çeker ve bayrağın yapıldığı maddeden ayırt ederiz. Bir yemeği tattığımızda da yemeğin tadını acılık, tatlılık, ekşilik, olarak verilerimize kaydederiz.

1.3 Ortak Duyu

Aristoteles, beş tür olan özel duyulardan sonra, bunlarla ilgili olarak ortak duyu seviyesinden söz eder. Bu seviye içsel duygudur ve farklı nesnelere beş duyu ile elde edilen tüm bilgiler maddelerinden ayrı olarak onda birleştirilir. Bu nedenle veri ve bilgilerin analiz edilmesi, bilgilerin ayrılması ve tanınması için bir merkezdir.⁹⁰ Ancak bu duyu, beş çeşit duyu arasında sayılmaz. Yani altıncı duyu değildir, aksine, yüksek bir duyu düzeyidir.

84 Cynthia Freeland, *Aristotle on the Sense of Touch*, p.237.

85 Aristoteles, *Ruh Üzerine*434b14-15.

86 Aristoteles, *Ruh Üzerine*421a19-24.

87 Cynthia Freeland, *Aristotle on the Sense of Touch*, p.243.

88 Aristoteles, *Ruh Üzerine*425b23, Sean Kelsey, *Mind and World in Aristotle's De Anima*, p.107.

89 Aristoteles, *Ruh Üzerine*424a16-21.

90 Abdurrahman Bedevi, *Mevsuatü'l-Felsefe*, El-Muesesetü'l 'Arabia, Beyrut, 1984, S.119, Mustafa El-Neşar, *Felsefet Aristo ve'l Madarisü'l El-Mutahira*, Darü'l Şaḳafatü'l 'Arabia, Cilt1, Kahire, 2006, S.82.

Beş duyunun her biri sadece kendi işlevini yerine getirir. Ancak ortak duyu, hepsinin ortak noktası olduğu için hepsinin işlevini yerine getirebilir.⁹¹ Aristoteles, ruhun farklı formlarını en alt seviyeden en yüksek seviyeye doğru detaylı bir şekilde analiz eder. Duyuları beş duyu ile sınırlandırıp sonra hepsini bir merkezde birleştirerek ruhun duyulardan daha yüksek olan diğer formlarının temellerinin atılmasına zemin hazırlar.

Beş duyunun her birinin kendine özgü işlevi vardır. Bilginin konusu kendi nesnesiyle ilişkilidir. Dolayısıyla hiçbirisi diğerinin rolünü oynayamaz. Mesela, gözle işitilemez, kulakla görülemez. Ortak duyu ise beş duyunun tümü arasındaki nesne ve bilgi farklılıklarını birleştirir. Aristoteles buna açıkça işaret etmektedir: “Görmek sadece görme duyusuna, duymak sadece işitme duyusuna aittir, diğerlerinde de durum böyledir. Fakat onun aracılığıyla görebildiğimiz, algılayabildiğimiz ve işitebildiğimiz daha genel bir yetenek bulunmaktadır. Aslında gördüğümüz şeyi görebilme duyumuzla görmeyiz, tatlı ve beyaz arasındaki farkı görmemizi sağlayan şey tat almak, görme ya da ikisinin birleşimi değildir. Bu, diğer tüm duyuların üzerinde bir duyudur. Algıları düzenleyen ve birleştiren genel bir duyu vardır ve egemen durumda olan tek bir duyu bulunmaktadır.”⁹²

Özel duyuların her birinin oynadığı rol, nesnelere ile doğrudan ilişkilidir. Yani nesnelere doğrudan temas hâlinde oldukları için nesnelere ayrılmazlar. Örneğin, görme sürecini görsel nesnelere veya dokunma duyusunu dokunmaya uygun şeyler olmadan düşünmek imkansızdır. Çünkü hem insan hem de beş duyuya sahip olan hayvanlar, nesnelere beş duyusunun da bulunduğu doğanın bir parçasıdır. Nesnelere yokluğu aynı zamanda insanların ve hayvanların da yokluğu anlamına gelmektedir. Bu noktada önemli bir soru doğmaktadır: Özel duyular hangi anlamda nesnelere ilişkilidir ve aldıkları bilgi nasıl maddesiz kabul edilir? Aristoteles’in bakış açısına göre, herhangi bir duyu organı, algılanan bir nesneden maddi olmayan bir görüntü alma yeteneğine sahiptir. Dolayısıyla nesne kaybolursa bile görüntü kalır.⁹³

Aristoteles’in görüşündeki amaç, özel duyuların kendi içlerinde maddi olmayan görüntülerini kaydetmek değildir. Örneğin işitme, kulaktaki zar ve sabit hava nedeniyle gerçekleşir ancak kulak, maddi olmayan görüntülerin kaydedildiği ve saklandığı bir yer değildir. Bu nedenle, her özel duyu kendi nesnesinin yalnızca görüntüsünü alır ve onu doğrudan ortak duyu olan genel duyu merkezine gönderir. Orada, beş duyu organının nesnelere görüntüleri kaydedilip analiz edilir. Eğer bağımsız olarak maddi olmayan görüntüleri içeriyorsa beş duyunun da maddi olmayan görüntülerinin sonuçları genel anlamda birleştirilemez. Bu durumda ortak duyu bir rol oynamaz. Çünkü ortak duyu bağımsız bir duyu değil, beş duyunun birleşiminden oluşan bir merkezdir.

Ortak duyu özel duyulardan biri olmayıp daha geniş ve kapsamlı bir yetenek olduğu için Aristoteles’e göre bu ortak duyunun hareket, sessizlik, sayı, şekil, boyut, büyüklük gibi kendine özgü konuları vardır. Bunların hiçbirisi özel bir duyguya özgü değildir, hepsinde ortaktır. Örneğin, görme ve dokunma yoluyla duyumsanabilirler.⁹⁴ Buna göre, bir cismin boyutunu, şeklini ve büyüklüğünü belirlemek için göz hareketleri ve dokunma ile değerlendirilmesi gerekir.⁹⁵ Ortak duyunun birçok işlevi vardır: Birincisi, ortak duyuları anlamaktır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, ortak duyunun kendine ait birkaç özelliği vardır: Beş özel duyudan biri ile algılanamaz. Dolayısıyla ortak olarak, hareket nedeniyle birkaç duyu organıyla birlikte algılanırlar, yani ortak duyu ile algılanırlar. Çünkü özel duyular bir merkezde buluşarak ortak duyuların oluşmasına kaynak olur.

İkincisi, duyuların algılanmasıdır. Özel duyuların görevi, nesnelere göre farklı şekillerde duyumsama sürecini gerçekleştirmektir. Örneğin görme, bir nesnedeki rengi görme yeteneğidir. “Görmek görme duyusuyla

91 David Ross, *Aristoteles*, s.222, Pavel Gregoric, *Aristotle on the Common Sense*, p.71, Macit Fahri, *Aristoteles El-Mu ‘alimü’l Evvel*, S.66.

92 Aristoteles, *Parva Naturalia* 455a11-23.

93 Aristoteles, *Ruh Üzerine* 425b25.

94 Aristoteles, *Ruh Üzerine* 418a17-18, 425a14, *Parva Naturalia* 450a14-17, Ross, *Aristoteles*, s.222, Michel Crubellier- Pierre Pellegrin, *Aristoteles: Filozof ve Bilme Meselesi*, Çev: Burag Garen Beşiktaşlıyan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, S. 250.

95 Ronald Polansky, *Aristotle’s De Anima*, p.372-373.

duyumsamak demekse renk ya da renkli şey görülüyor demektir.”⁹⁶ Benzer şekilde işitme, sesi nesnesinde algılar ancak işitmenin kendisi ses değildir. Aynı şey diğer özel duyular için de geçerlidir. Dolayısıyla beş duyuyu bizzat algılamak ortak duyunun görevidir, Bu nedenle ortak duyu onlar için bir temel olmaktadır. Çünkü, ortak duyu “diğer tüm duyuların üzerinde bir duyudur.”⁹⁷.

Üçüncüsü, ayırt etmek ve anlamlandırmaktır. Bazı nesnelere iki özelliği vardır. Örneğin, siyah ve beyaz gibi aynı cinsiyetten olanlar veya beyaz ve tatlı gibi iki farklı cinsiyetten olanlar gibi. Bunları ayırt etmek ve anlamak ortak duyunun kapasitesi dâhilindedir.⁹⁸ Örneğin, göz organı hem beyaz hem de yeşil gibi farklı renkleri görür veya dil organı tatlı ve acı gibi farklı tatlar alır. Ancak bu özel duyuların her biri tarafından işlendikten sonra sonuçlar ortak duyu merkezine gönderilir ve orada renkler, sesler, kokular, tatlar ayırt edilir. Bu nedenle, özel duyular veya özel duyu organları, algılama sürecinin kendisini algılamaz. Ancak ortak duyu, algıyı ve algılanan şeyleri algılar.⁹⁹.

1.4 Hayal Gücü

Hayal konusu, Aristoteles’in psikolojisinde ele alınan bir diğer önemli konudur. Aristoteles, duyulardan sonra bu konuyu *De Anima/ Ruh Üzerine*’nin üçüncü bölümünde tartışır. Ayrıca, *Parva Naturalia*’da hafıza ve rüyaları, hayal gücünün konusunun temeli ve parçası olarak tanımlar. Aristoteles hayal gücünü duyulardan sonra ele alır. Çünkü ona göre hayal gücünün ana kaynağı duyulardır ve duyular olmadan hayal gücü de olmaz.¹⁰⁰. Bununla birlikte, hayal gücü duyuların bir parçası ya da ana ilkesi değildir. Hayal gücü, duyuların sonuçlarından ve yan ürünlerinden biridir.¹⁰¹ Yani, aslında hayal gücü duyuların sınırları içinde rol oynayan ruhsal bir faaliyettir. Bununla birlikte, hayal gücü duyumsamakla aynı şeyi ifade etmez, başka bir deyişle hayal gücü duyumsamak değildir.¹⁰² Bu bakımdan, daha önce de açıkladığımız gibi duyum, hem insanlarda hem de hayvanlarda bulunan beş duyu ve ortak duyular çerçevesindedir. “Eğer işlerlikleri bakımından duyumla hayal gücü aynı olsaydı, bütün vahşi hayvanlarda da hayal gücü bulunuyor olabilirdi.”¹⁰³.

Aristoteles’in hayal gücünün tüm hayvanlarda duyularla aynı şekilde var olup olmadığı konusundaki görüşü aslında belirsizlik taşımaktadır. Çünkü bahsi geçen görüşlerinin aksine şöyle görüşleri de bulunmaktadır: “Duyumsamaya dayanan hayal gücü tüm hayvanlarda bulunur, tartıcı hayal gücü ise yalnızca hesaplama gücü olanlarda {Logistikos} bulunur.”¹⁰⁴ Aristoteles bu görüşlerinde hayal gücünün tüm hayvanlarda var olduğunu kabul etse de hayal gücünü iki düzeye ayırmaktadır. Birincisi genel ve tüm hayvanlar için ortaktır; ikincisi ise daha yüksek bir seviye olan tartıcı seviyedir ve hayvanlarda yer almaz. Hayal gücünde ikinci merteye olan bu tartıcı seviye, doğru ile yanlış ayırt etmemizi sağlayan güçtür.¹⁰⁵ Buna göre Aristoteles, yüksek düzeydeki hayal gücünü yalnızca insana özgü bir özellik olarak kabul eder ve bunu yalnızca insanoğlunun takdir edebileceğini düşünür. Çünkü hayat, varlık ve olaylar, yalnızca insanın yorumladığı düşünce alanıdır.

Bu noktada hayal ile duyular arasındaki farkları açıklamak gerekliliği doğmaktadır. Öncelikle, hayal gücü

96 Aristoteles, *Ruh Üzerine*425b16.

97 Aristoteles, *Parva Naturalia* 455a21.

98 Aristoteles, *Parva Naturalia*447b22-25, 448a1-16, David Ross, *Aristoteles*, s.225.

99 Alfred Edward Taylor, *Aristoteles: Varlık, Erdem ve Yöntem*, S. 91.

100 Aristoteles, *Ruh Üzerine*427b15, 428b12,429a1-3, 433b29-30, *Parva Naturalia* 459a17.

101 David Ross, *Aristoteles*, s.226.

102 Aristoteles, *Ruh Üzerine*428a5. Burada Aristoteles’in bakış açısına göre hayal gücü duygularla aynı şey ya da bir tür duygu değildir. *Retorik*’te ise farklı bir görüşü ifade etmektedir. Hayal gücü zayıf bir duygu türüdür. (1370a28-29).

103 Aristoteles, *Ruh Üzerine* 428a9.

104 Aristoteles, *Ruh Üzerine*434a5-6,433a11-13.

105 Aristoteles, *Ruh Üzerine*428a1-5.

bizim kontrolümüzde olan bir faaliyettir ve istediğimiz zaman kullanabiliriz.¹⁰⁶ Ancak duyular bunun tam zıttı bir yapıdadır. Çünkü onların faaliyetleri insanların ve hayvanların gücü dâhilinde değildir. Nesnelere karşılaştıklarında, otomatik olarak etkinleşirler ve nesnelere görüntü ile bilgi alırlar. Örneğin; doğada yürürken gözümüz görmek için, kulağımız ise işitmek için bizden izin alamazlar. Bunun yerine doğrudan bir faaliyet durumuna geçerler. Gözümüz çevresindeki her şeyi görür ve kulak zarlarımız tüm sesleri işitir ama hayal, hayal konusu olan alana doğru ilerlemek için bizim irademize ihtiyaç duyar. İkinci olarak da duyuların fiziksel nesnelere vardır. Ancak hayal gücünün nesnelere fiziksel olmayan biçimler ve görüntülerle ilişkilidir.¹⁰⁷ Örneğin, görünür nesnelere ve renkler olmadan görme faaliyeti ve süreci gerçekleştiremez ya da sesin kaynağı olan bir nesne olmadan işitme olamaz. Hayal de maddeden ayrıştırılmış ve ortak duyuya soyutlanmış imgeler veya anılar üzerinde çalışır. Diğer bir deyişle, "Phantasia, genel olarak, nesne ortadan kaybolduğunda ortaya çıkan bir şey olarak betimlenir."¹⁰⁸ Duyular, varlığı hayal gücünden önce gelen faaliyetlerdir, dolayısıyla hayal gücünün temeli ve kaynağıdır. Duyuların rolünün sona erdiği yerde hayal gücü, faaliyetlerini, duyuların edindiği bilgilere ve ortak duyunun merkezinde birleşen bilgilere göre gerçekleştirir. Üçüncü olarak, Aristoteles'e göre "duyumlar her zaman doğru, hayaller {Phantasia} çoğu zaman yanlıştır."¹⁰⁹ Bu noktada Aristoteles'in hayal gücünü kullanmaktaki amacı, hatayı özel duyulardan çıkarıp hayal gücüne yüklemek gibi görünmektedir.¹¹⁰ Aristoteles, bu konuda kendinden önceki filozofları da eleştirmiştir. Çünkü, bazı filozoflara göre, özel duygular güvenilmezdir veya yanlış bilgi kaynağıdır. Dördüncüsü, tüm insanlar ve hayvanlar duyumsamak yeteneğine sahiptir ancak hepsi aynı düzeyde hayal gücüne sahip değildir.¹¹¹ Örneğin, sadece dokunma duyusuna sahip olan hayvanlar, hem diğer duyu türlerinden hem de ortak duyu düzeyinden mahrumdurlar. Ortak duyuda, beş duyunun hepsinden alınan bilgi soyut biçimde birleştirilir ve ardından hayal gücü bu birleştirmelere göre etkinleştirilir. Yani, hayal gücü, ortak duyunun bir dalıdır.¹¹² Beşinci ve son olarak, duyular yalnızca uyanıkken etkindir ama hayal gücü uykudayken de etkindir.¹¹³ Dolayısıyla, rüyalar ile hayallerin birbiriyle ilişkili iki konu olduğunu da burada söyleyebiliriz.

Hayal konusuyla ilgili olarak "hafıza" ve "hatırlama" kavramları da büyük önem taşımaktadır. Aristoteles'e göre "hafıza, ortak duyu çerçevesinde ortaya çıkan ve zaman kavramıyla ilgili olan ya da gücünü, enerjisini ortak duyudan alan bir konudur."¹¹⁴ Her olay, canlıların duyumsama süreçleri içerisinde gerçekleşir. Hem duyumsama yeteneğine sahip canlılar hem de duyumsamaya uygun nesnelere zamanın içindedir. Çünkü duyular zamanın dışında aktif değildir. O hâlde her duyumsama süreci, zaman içindedir ve duyu organlarından biri tarafından gerçekleştirilen bir eylemdir. Eylemin tamamlanmasından hemen sonra bir geçiş olur ve ortak duyu da bir anı olarak bellekte kalır. Dolayısıyla, "hafıza" ve "geçmiş" birbiriyle ilişkili iki konudur, diyebiliriz.¹¹⁵

Öte yandan, hafıza ve hatırlama kavramları da birbiriyle ilişkilidir. Hatırlama olmadan hafızanın bir anlamı yoktur. Çünkü hatırlama, hafızadaki soyut görüntülerin yansıdığı bir ayna gibidir. Aristoteles de hafıza ve hatırlamayla ilgili olarak şunları söyler: "Hatırlama hafızanın yeniden elde edilmesi ya da geri kazanılmasıdır."¹¹⁶

106 Aristoteles, *Ruh Üzerine*427b18, Yusuf Kerem, *Tarih el-felsefet-ül Yunaniye*, Kahira, Hendaui, 2012.s.191.

107 Kevin White, "The Meaning of Phantasia in Aristotle's De Anima, III, 3-8", *Dialogue: Canadian Philosophical Review*, Volume 24, issue 3, 1985, P.493.

108 David Ross, Aristoteles, s.227, Jessica Moss, *Aristotle on the Apparent Good*, Oxford, Oxford University Press, 2012, p. 100, Gary R. VandenBos, *APA Dictionary of Psychology*, p.525.

109 Aristoteles, *Ruh Üzerine*428a10-11, Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi*3 Aristoteles, s.221.

110 Victor Caston, "why Aristotle needs imagination", *Phronesis: A Journal Academic Philosophy* Vol 41, No1, Published by Brill, 1996, p.21-22, 27.

111 Shields, Aristotle, p. 282.

112 Macit Fahri, *Aristoteles El-Mu 'alimü'l Evvel*, S.67.

113 Shields, Aristotle, p. 282

114 Aristoteles, *Parva Naturalia*450a13, 451a12.

115 Aristoteles, *Parva Naturalia*449b10-15, David Ross, Aristoteles, s.228, R. A. H. King, *Aristotle and Plotinus on Memory*, Berlin · New York: Gruyter, 2009, p.29-30, Abdurrahman Bedevi, *Mevsuatü'l-Felsefe*, S.119.

116 Aristoteles, *Parva Naturalia*451a14.

Ancak bu, geçmişte yaşanan veya hissedilen her şeyin olduğu gibi, bir sıra hâlinde ve net bir şekilde hatırlanacağı anlamına gelmez. Aksine, hatırlama kişiden kişiye değişir. Sadece herkes için mevcut olan ortak nokta, çoğu olayın kesintili ve parçalı olarak hatırlanmasıdır. Bu ortak noktaya ek olarak bir de hatırlama sürecinin olayların etkisine göre değişebildiğini söyleyebiliriz. Bazı olaylar diğerlerinden daha etkilidir. Bu nedenle bazı olaylar hafızada daha kalıcı olurlar ve derinlerde bir yer edinirler. Böylece hafıza aynasında daha net görünürler ve daha çok hatırlanırlar. Hatırlamanın nedeni de bahsi geçen olayların etkileyciliği olmalıdır. Hatırlama, özünde olayın hafızada yenilenmesi anlamına gelir. Duyu organları, olayları duyumsama ve kaydetme sürecini düzenli olarak gerçekleştirir ve ortak duyu, duyusal bilgi ve verileri, belleğe kaydedilen soyut görüntülere dönüştürür. Ancak hatırlama süreci, hafıza sahibinin görüş ve düşüncelerine göre farklı biçimler almaktadır. Bazı olaylar, çok uzun süre hatırlanmadığı için hafızada kalıcı olmayan bir yer edinebilir ve hatırlaması çok zor olabilir. Bir kişi uzun zaman önce olan bir olayı hatırladığında olayla ilgili kayıtlı görüntüleri ve bilgileri kullanır. Çünkü bu soyut görüntüler olayla ilgili bilginin kaynağıdır.¹¹⁷

Etkin durumda duyular, canlıların bedeni ve ruhu üzerinde bir etkileşim oluşturur. Bu etkileşim algılanan nesnenin boyutuna göre olumlu ve olumsuz olabilir. Görüntü ve etkinlikle ilgili bilgiler ortak duyu çerçevesinde belleğe kaydedilir. Asıl olay, ilintili başka bir olay vesilesiyle, olay yerine geri dönmeye ya da olayla ilgili bir şey görmeye tekrar hatırlanabilir. Sonrasında bu hatırlama yaşanan sevince, üzüntülere ya da olumlu, olumsuz etkilere göre beden ile ruhu etkiler. Diğer bir deyişle, insanlar ve hayvanlar hayatta oldukları sürece duyuları sürekli aktiftir ve uyanıkken olayları kaydeder. Ama her şey önemli ve hatırlanmaya layık değildir. Çok etkili olan bazı şeylere özel bir değer verilir ve hatırlanır. Diğer birçok şey ise sürekli tekrar edildiği için ortak bir soyut form olarak kaydedilir ama etkili değildir.

Hayal gücünün konusu ve temeli olan soyut formlara da bu noktada değinecek olursak, bu formların bireysel, nicel ve maddi nesnelere ayrıldığı için çok daha kapsamlı bir forma sahip olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, meşe ağaç formu, meşe ağaçlarının somut ve görsel örneklerinden soyutlanır. Bu süreçte yaprak genişliği, dal şekli, yüksekliği ve alçaklığı gibi tüm ikincil farklılıklar göz ardı edilir. Ardından soyutlanan form belleğe kaydedilir.¹¹⁸ Soyut form, tüm meşe ağaçları arasında birleşik bir formdur. Meşe ağaçlarını tanımlarken tek tek bakıp incelemek gerekli değildir. Zaten, hayal gücü aracılığıyla ağacın tüm farklı özelliklerinden soyutlanan soyut görüntü etkinleştirilmiş olur ve soyut görüntüler konularını tanımlamış olur.

Aristoteles ise hafıza konusuna, insan ve diğer canlılar arasındaki ortak nokta olarak işaret etmektedir: “Sadece insanlar gibi düşünen ve tahminde bulunabilen canlıların değil diğer canlıların da hafızaları bulunmaktadır.”¹¹⁹ Daha önce de belirttiğimiz gibi, Aristoteles’in hem insanlarda hem de hayvanlarda hayal gücünün varlığına ilişkin görüşünde bir muğlaklık ve çelişki vardır. Bu görüşleri aynı çelişkiyi teyit etmektedir. Çünkü hafıza konusu hayal gücünün ana konusudur. Ayrıca “ruhun tasvir yapan kısmı hafıza konusundan da sorumludur.”¹²⁰ Öte yandan, hafıza insanlar ve hayvanlar için ortaksa o zaman hatırlama da onlar arasında ortak olmalıdır. Çünkü hatırlama, hafızadan kaynaklanmaktadır. Bu iki özelliğin hem insanda hem de hayvanda olduğu kabul edilse bile insanın bu özelliklere daha yüksek ve daha güçlü bir şekilde sahip olduğu açıktır.

Bütün bu süreçler sadece hatırlamayla bitmez, aynı zamanda hafıza tecrübelerinin de kaynağıdır.¹²¹ Bilimsel ilerlemenin ve icat etmenin kaynağı tecrübedir. Bu durumda hayvanlar herhangi bir yeniliğe sahip değildir. Onların yetenekleri duyusal aşama kısmında oldukça güçlüyken hayal gücü düzeyinde ise zayıf ve sınırlıdır. Oysa insanda ruhsal nitelikler akıl düzeyine kadar uzanmaktadır. O hâlde, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik, sadece insanda bulunan düşünme ve akıl yeteneğidir. Bu nedenle insanlarda hayal gücü ve hafıza daha ge-

117 Richard Sorabji, *Aristotle on Memory*, London: Brown University Press, 1972, P.7.

118 Krisanna M. Scheiter, “Images, Appearances and *Phantasia* in Aristotle”, *Phronesis* 57 (2012), p.263.

119 Aristoteles, *Parva Naturalia*450a14.

120 Aristoteles, *Parva Naturalia*450a20-21, David Ross, *Aristoteles*, s.228.

121 Aristotle, *Posterior Analytics* 100a3-5

niş ve düzenli bir düzeyde etkindir. Örneğin; binlerce yıllık hafıza tarihini kaydeden tek canlı insandır. Bu hafıza tarihini kaydeden insanlık önemli gelişmelere de vesile olmuştur. İnsanların kaydettiği bu tarih bir kültürel miras hâline gelmiş ve adım adım insanlığın gelişmesine, bir şeyler icat etmesine, ilerlemesine katkıda bulunmuştur.

1.5 Akıl

Aristoteles, aklın değerini psikoloji sisteminin son aşaması olarak tartışmaktadır. Ona göre ruhun bu özelliği, anlama ve tanımanın kaynağıdır.¹²² Bu özellik bitkilerde veya hayvanlarda yoktur, sadece insanlarda vardır. Böylece insan, hem bitkilere özgü beslenen ruha, hem de hayvanlara ait duyuşal özelliklere sahiptir. Akıl düzeyinde ise diğer canlılardan ayırt edici özelliklerle donatılmıştır. Canlılar arasında insan ruhu, ruhun diğer tüm kısımlarını içerdiği için en üst mertebededir.¹²³ Bununla birlikte, Aristoteles psikolojisinin beslenmeden duyulara, ortak duyulardan hafıza, hayal ve rüya gibi boyutlara kadar işlediği bölümler birbiriyle ilişkilidir. Bu ilişkiler insandaki aklın özelliklerinin sabit ve aktif hâle gelmesine zemin hazırlamaktadır. Akıl yürütme sürecini duyular ve hayal gücü olmadan gerçekleştirmeyi hayal etmek imkansızdır. Buna rağmen, ruhun bu bölümlerinin insanda akıl değerinin ortaya çıkmasında esas dayanak veya kaynak olduğu söylenemez. Çünkü insan kendi içinde akıl kabiliyetine sahiptir.

Aristoteles iki tür akla işaret etmektedir: Pasif akıl ve aktif akıl (faal akıl).¹²⁴ Her ikisi de birbiriyle ilişkilidir ancak aralarında farklılıklar da vardır. Çünkü faal aklın derecesi pasif aklın üzerindedir.¹²⁵ Ayrıca, Aristoteles'e göre, pasif akıl olmadan genel olarak aklın faaliyetleri gerçekleştirilemez. Bununla birlikte, pasif akıl bozulmuş tabidir.¹²⁶ Faal akıl ise, ruhun ve onun tüm sıfatlarının aksine yok olmayan tek ilkedir.¹²⁷ Bu, Aristoteles'in görüşünde bir tür çelişki gibi görünmektedir. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi, bir yandan Aristoteles akli ruhun bir parçası olarak görmektedir (Ruh Üzerine: 429a10). Ona göre birbirinden ayrılamayan ruh ve beden de bozulmuş tabidir. Tartışmalı bir başka nokta da Aristoteles'in aklın ruhun bir özelliği olduğunu düşünmesine karşın, onun bedenden farklı olduğuna inanmasıdır. Bu durumda sorulması gereken bir soru doğmaktadır. Ruh ve beden birbirinden ayrılmadan ruhun özelliklerinden biri olan zihin, bedenden nasıl farklı olabilir?

Aristoteles için beden daha çok duyuların çalışması ve etkin olması için bir alan olarak görünür. Bu nedenle duyuların hiçbiri beden olmadan var olamaz. Öte yandan ona göre akıl bedenden bağımsız olarak vardır.¹²⁸ Bahsi geçen bu hususlar, aklın duyular gibi cisme/bedene karışmamış olması ve fiziksel bir organın kullanılmasını gerektirmemesi durumlarıyla doğrulanmaktadır.¹²⁹ Başka bir açıdan bakıldığında da, akıl, "her şeyi aklettigiğine göre, Anaksagoras'ın dediği gibi akıl katıksız olmalı ki hükmetsin, yani tanınsın."¹³⁰ Bu konuda başka bir soru doğmakta. Aristoteles, aklın genel olarak maddeden müstakilliğini mi kastetmektedir yoksa sadece türler arasında ayırım mı yapmaktadır? Soruya ek olarak pasif aklın yok edildiği için maddeden müstakil olup olmadığı da sorgulanabilir. Aristoteles bu konuları belirli bir metinde açıklamaz ve bu konularda herhangi bir ayırım yapmaz. Bu nedenle, genel olarak aklın değerini faal akıl kriterleriyle belirlediğini varsayabiliriz.

122 Aristoteles, *Ruh Üzerine*429a10.

123 Mahmut Kaya, *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul, Ekin Yayınları, 1983, S.183.

124 Mahmut Kaya, *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, s. 186.

125 Aristoteles, *Ruh Üzerine*430a19-20.

126 Aristoteles, *Ruh Üzerine*430a24, David Ross, *Aristoteles*, s.238, Richard Sorabji, *The Philosophy of the Commentators, 200-600AD Volume 1. Psychology (With Ethics and Religion)*, Published by Bristol Classical Press 2012, P.103.

127 Aristoteles, *Ruh Üzerine*408b18-19, Copleston, *Felsefe Tarihi, Cilt1 Yunan ve Roma Felsefesi, Bölüm a2 Aristoteles*, Çev: Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea, 1986, S. 87.

128 Aristoteles, *Ruh Üzerine*429b7, *Generation of Animals*736b21-28.

129 Christopher Shields, *Aristotle De Anima (Translated with an Introduction and Commentary)*, Oxford: Clarendon Press, 2016, p. xxxix.

130 Aristoteles, *Ruh Üzerine*429a19-21.

Aristoteles'in psikolojisinde pasif aklın rolü, duyuların kayıtlı bilgilerini, verilerini almak; duyuların önemine, farklı özelliklerine göre anlam verip duyuları sıralamak ve düzenlemektir. Aristoteles, her iki değeri de (anlama ve tanıma) aklın özellikleri olarak belirtmektedir. Bu, insanı diğer hayvanlardan ayıran noktalardan biridir. Çünkü her ikisi de duyumsamak yeteneğine sahip olmasına rağmen hayvanlar akılsal yetenek eksikliğinden dolayı duyuların organlarından alınan verileri sağlam bir şekilde organize edemezler ve verilere anlam veremezler. Duyuların şeyleri yorumlamasının temeli cüzi; aklın yorumlamasının temeli ise küllidir.¹³¹ Külliyat derecesinde insan etrafındaki şeyleri algılamakla kalmaz aynı zamanda eşyanın mahiyetine dair sorular sorar ve kavramlar oluşturabilir.¹³² Yani, insanda akıl yeteneği, değerlerin kaynağıdır. Dolayısıyla hayvan yaşamında ahlaki, siyasi veya sosyal değerler yoktur; sadece içgüdüler etkindir. Buna göre, Aristoteles akli bedenden ayrı ve müstakil olarak yorumlansa da pasif akıl, duyuların verilerini aldığı için duyulara ve maddi nesnelere yakındır. Bu açıdan bakıldığında, pasif akıl kendi içinde müstakil olarak hiçbir veriye, bilgiye sahip değildir. Aksine, üzerine hiçbir şey yazılmayan bir tahta gibidir.¹³³ Sürekli bir imkan ve potansiyel hâlidir. Dolayısıyla duyular ve hayal gücü ile toplanan bilgi ve verileri almaya uygundur. Ayrıca, farklı biçimlere göre değişme olasılığına da sahiptir. Forma karşılık olarak maddeye benzetilmesi de bu nedenledir.¹³⁴

Aristoteles, tabiatta, sanatta maddî boyutlar ve formlar olması gibi bu boyutların ve formların ruhta da olması gerektiğine işaret etmektedir.¹³⁵ Bu noktada, pasif aklın potansiyel durumuyla ilgili olarak faal aklın önemine ve rolüne işaret etmek mümkündür. Daha önce de belirttiğimiz gibi, faal aklın mertebesi, pasif aklın üzerindedir. Ayrıca faal akıl bedenden tamamen bağımsızdır, fiile dönüşmemiş hiçbir hâli yoktur ve bu akıl başından beri ne düşünüyorsa onu düşünür.¹³⁶ Pasif akıl, sürekli fiil ve hareket hâlidir. Bu nedenle pasif aklın her türlü hareketinin ve faaliyetinin ana sebebi ve koşuludur. Potansiyel hâli fiil hâle dönüştürmekten sorumludur. Bu bakımdan, hem akli hem de edindiklerini tanır ve aklın üzerine bilgileri kaydeder.¹³⁷

Faal akılla ilgili olarak Aristoteles bir metafora başvurur ve faal akli ışığa benzetir. Görme sürecinde olduğu gibi nasıl tüm renkler ışık aracılığıyla görünüyorsa pasif aklın tüm hareketleri ve faaliyetleri de faal akıl aracılığıyla işlenmekte ve gerçekleşmektedir.¹³⁸ Ancak bu benzetmede, ışığın göz ile görünen nesne arasında bir ortam vardır, faal akılda ise pasif akıl ile aldığı görüntüler, veriler arasında bir ortam yoktur. Tam tersine, faal akıl, pasif aklın potansiyel durumunu değiştirmenin ana nedenidir. Başka bir deyişle, gözlerin ve görünen nesnenin her biri müstakil bir varoluşa sahiptir ve ışık görsel süreci harekete geçirmeye yardımcı olur ama pasif akıl, potansiyel bir durumda olduğu için herhangi bir müstakil varoluşa sahip değildir.¹³⁹

Aklın nesnesi tanıma ve anlamadır ama duyulardan farklıdır. Çünkü, akıl nesnesiyle aynı şeydir. Oysa duyular nesnelere farklıdır. Bu nedenle, duyular, çok güçlü bir şekilde etkili olduklarında hareket etme yetenekleri kaybolur. Örneğin; çok yüksek sesleri işitmek, çok güçlü ışık ve yansımalara maruz kalmak ya da güçlü, keskin

131 Kerem, *Yusuf. Tarih el-felsefet-ül Yunaniye*, s.194.

132 Ernst Von Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, Çev: Vural Okur, Ankara: İM Yayınları, 3.Baksı 2005, s. 272.

133 Mahmut Kaya, *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, s. 186, Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi3* (Aristoteles), s.223.

134 Ronald Polansky, *Aristotle's De Anima*, p.462.

135 Aristoteles, *Ruh Üzerine*430a10-14.

136 David Ross, *Aristoteles*, s. 238.

137 David Ross, *Aristoteles*, s.236.

138 Aristoteles, *Ruh Üzerine*430a16-17, David Ross, *Aristoteles*, s. 237, Frederic M.Schroeder- Robert B.Todd, *Two Greek Aristotelian Commentators on the Intellect- The De Intellectu Attributed to Alexander of Aphrodisias and Themistius' Paraphrase of Aristotle De Anima 3.4-8* (Introduction, Translation, Commentary and Notes), Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies 1990, 32 P.48,55,72, Ronald Polansky, *Aristotle's De Anima*, p.465, Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi3* Aristoteles, s.224.

139 Jean Brun, *Aristoteles ve Lise*, S.96.

kokuları koklamak duyuların etkinliğine engel olur. Akıl ise, yüksek ve soyut bir şeyi ne kadar çok algılsa, güçlü ve soyut olan görüntüden daha aşağıdaki bir şeyi o kadar iyi algılar.¹⁴⁰ Öte yandan, faal akıl, fiil hâlinde sürekli ve kararlı olduğu için, Aristoteles'in görüşünde "ölümsüz ve ezelidir".¹⁴¹ Bu durum, faal akıl ile Tanrı arasında bir tür metafor kurulmasına sebep olmuştur. Aristoteles'in ilk hareket ettirici görüşüne göre, Tanrı hem saftır hem maddeden ayırır hem de potansiyel hâlden bir fiile dönüşmeyi hak eden bir yanı yoktur. Aksine o daima fiil hâlinindedir. Görüldüğü üzere faal akıl da Tanrı gibi daimi bir var oluş ve etkinlik hâlinindedir.¹⁴²

Sonuç

Yunan felsefesinde ruh konusu önemli bir konuma sahiptir ve her zaman tartışma konusu olmuştur. Aristoteles bu konuda kendinden önceki filozofların görüşlerini dikkate alıp yorumlamış ancak kendi felsefe sistemi çerçevesinde ruh konusunu farklı ve geniş bir şekilde değerlendirmiştir. Aristoteles'in bakış açısına göre ruh, yaşayan herhangi bir bedendeki hareketin sebebidir. Ayrıca, Platon'dan farklı olarak ona göre ruh ve beden birbirinden ayrılamayan ancak varlıkları birbiriyle ilişkili, birbirini tamamlayan iki öznedir.

Öte yandan Aristoteles'e göre ruh birkaç farklı çeşit ve seviyeye ayrılmıştır. Ruhun en alt seviyesi, bitkilere özgü beslenme ve üreme seviyesidir. Ancak aynı zamanda hem hayvanlar hem de insanlar bu ruh çeşidine sahiptir. İkinci seviye hayvanlara özgü olan duydur. Bu özellik, insanlarda da vardır ama bitkilerde yoktur. Aristoteles duyuları da görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma şeklinde beş çeşide ayırmaktadır. Bunlar, özel duyular olarak adlandırılır ve her birinin nesnesi birbirinden farklıdır. Bu seviye, özel duyulardan sonra ortak duyuların düzeyini de ifade etmektedir ve bir merkez gibidir. Ayrıca, beş duyu organından elde edilen tüm farklı veri ve bilgiler burada kayıtlıdır. Nesnelerin maddesinden de ayrı bir forma sahiptir. Bu ikinci seviyeden sonra, Aristoteles son seviye olarak da insana özgü olan akıldan bahsetmektedir.

Ruhun özellikleri bağlamında Aristoteles ayrıca hayal konusuna da işaret etmektedir. Bu konu, beş duyu aracılığıyla kaydedilen görüntüler ve verilerle ilgilidir. Görüntü ve veriler, ortak duyu merkezinde kaydedilir. Kaydedilen görüntüler üzerinde hatırlama aracıyla hayal gücü etkinleştirilir. Bu noktada Aristoteles, hayal gücü konusunda insanlarla hayvanları birbirinden ayırır. Ona göre, hayvanlar ikincil hayal gücü seviyelerine sahiptir. Ancak insanlar tecrübe yeteneğine sahip oldukları için yorumlama ve tahmin etmeyi içeren hayal gücü seviyelerine sahiptir.

KAYNAKÇA

Aristote, *Generation of Animals, in Complete Works of Aristotle*. Jonathan Barnes, New Jersey, Published by Princeton University Press, 4.edition, 1991.

Aristoteles, *Metafizik*. Çev: Ahmet Arslan, İstanbul, Divan kitap, 3.Baskı. 2021.

Aristoteles, *Parva Naturalia*. Çev: Furkan Akderin, Ankara: Say Yayınları, 2019.

Aristoteles, *Ruh Üzerine*, Çev: Ömer Aygün- Y. Gurur Sev. İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2.baskı, 2019.

Aristoteles, *Ruh Üzerine*415b10-14. Çev: Zeki Özcan, Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi, 2011.

Aristotle, *History of Animals. in Complete Works of Aristotle*. Jonathan Barnes, New Jersey, Published by Princeton University Press, 4.edition, 1991.

140 Aristoteles, *Ruh Üzerine*429b2-9.

141 Aristoteles, *Ruh Üzerine*430a22, Frederic M.Schroeder- Robert B.Todd, *Two Greek Aristotelian Commentators on the Intellect- The De Intellectu Attributed to Alexander of Aphrodisias and Themistius' Paraphrase of Aristotle De Anima 3.4-8*, s. 49.

142 Bu benzerlikten dolayı *Aphrodisiaslı İskender*, bu akıllı Tanrı olarak tanımlanmıştır. Bkz: Richard Sorabji, *The Philosophy of the Commentators, 200-600AD Volume 1.Psychology (With Ethics and Religion)*.p.104, David Ross, *Aristoteles*, s.240, Macit Fahri, *Aristoteles El-Mu 'alimü'l Evvel*, S.71.

- Aristotle, *Posterior Analytics: Book II, in Complete Works of Aristotle*. Jonathan Barnes, New Jersey, Published by Princeton University Press, 4.edition, 1991.
- Arslan, Ahmet, *İlkçağ Felsefe Tarihi 3 (Aristoteles)*, İstanbul, İstanbul bilgi üniversitesi yayınları, 10.baskı, 2022.
- Barnes, Jonathan . *Aristotle: A Very Short Introduction*, Oxford New York, Oxford University Press, 2000.
- Bedevi, Abdurrahman, *Mevsuatü'l-Felsefe*, El-Muesesetü'l ' Arabia, Beyrut, 1984.
- Brun, Jean. *Aristoteles ve Lise*, Ankara: DOST Kitabevi Yayınları, 2008.
- Caston, Victor. "why Aristotle needs imagination", *Phronesis: A Journal Academic Philosophy* Vol 41, No1, Published by Brill, 1996.
- Copleston, *Felsefe Tarihi, Cilt1 Yunan ve Roma Felsefesi, Bölüm a2 Aristoteles*, Çev: Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea, 1986.
- Crubellier, Michel - Pellegrin, Pierre. *Aristoteles: Filozof ve Bilme Meselesi*, Çev: Burag Garen Beşiktaşlıyan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- El-Neşar, Mustafa, *Felsefet Aristo ve'l Madarisü'l El-Mutahira*, Darü'l ŞaKafatü'l ' Arabia, Cılt1, Kahire, 2006 .
- Fahri, Macit, *Aristoteles El-Mu 'alimü'l Evvel*, cemi 'aü'l HUKUĞ Mahfuzat Li'lmatba'at El-Kasolikiye, Beyrut, 1958.
- Freeland, Cynthia. *Aristotle on the Sense of Touch*, (Amélie Oksenberg Rorty & Martha C. Nussbaum, *Essays On Aristotle's De Anima*), Oxford: Publisher: Oxford University Press 1995.
- Gallop, David. *Aristotle: Aesthetics and philosophy of mind*, (David Furley, *Routledge History of Philosophy Volume II / From Aristotle to Augustine*) London: Routledge 2005.
- Gregoric Pavel and Leth Fink, Jakob. *Introduction: Sense Perception in Aristotle and the Aristotelian Tradition*, (Juhana Toivanen, *Forms of Representation in the Aristotelian Tradition / Volume One: Sense Perception*) Leiden: BRILL, 2013
- Gregoric, Pavel. *Aristotle on the Common Sense*, Oxford: Oxford University Press 2007.
- Hammond, William Alexander. *Aristotle's Psychology A Treatise on the Principle of Life {DE Anima and Parva Naturalia}*, New York: Swan Sonnenschein, 1902.
- Johansen, T. K. *Aristotle on the sense-organs*, (Cambridge classical studies), Cambridge: Cambridge University Press 2007.
- Johnstone, Mark A. *Aristotle on Odour and Smell*, (Brad İnwood, *Oxford Studies in Ancient Philosophy- Volume XLIII*) United Kingdom: Oxford University Press, 2012.
- Kaya, Mahmut. *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul, Ekin Yayınları, 1983.
- Kenny, Anthony. *Ancient Philosophy a new history of western philosophy. Volume1*. Oxford, Clarendon Press, 2006.
- Kerem, Yusuf. *Tarih el-felsefet-ül Yunaniye*, Kahira, Hendauiy, 2012
- King, R. A. H. *Aristotle and Plotinus on Memory*, Berlin · New York: Gruyter, 2009.
- King, R. A. H. *Nutrition and Hylomorphism in Aristotle*, (Herausgegeben von Ludger Jansen, Christoph Jedan, Christof Rapp, *Topics in Ancient Philosophy volume9/ Giouli Korobili, Roberto Lo Presti, Nutrition and Nutritive Soul in Aristotle And Aristotelianism*, de Gruyter, 2021).
- Matsumoto, David. *The Cambridge Dictionary of Psychology*, Cambridge: Cambridge University Press 2009.

- Matthews, Gareth. *Aristotle: Psychology*, (Christopher Shields, the Blackwell Guide to Ancient Philosophy) United Kingdom: Blackwell Publishing 3.edition 2006.
- Morel, Pierre-Marie, “*Common to Soul and Body*” in the *Parva Naturalia*,(R.A.H. King, Common to Body and Soul Philosophical Approaches to Explaining Living Behaviour in Greco-Roman Antiquity) Berlin: Gruyter, 2006.
- Moss, Jessica. *Aristotle on the Apparent Good*, Oxford, Oxford University Press, 2012.
- Ostenfeld, Erik. *Ancient Greek Psychology and the modern mind-body debate*, Denmark: Aarhus University Press, 1987.
- Peters, Francis E. *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, Çev: Hakkı Hünler, İstanbul: Bayrak Matbaacılık, 2004.
- Plato, Timaios, Çev, Furkan Akderin, İstanbul, Say yayınları, 2015.
- Polansky, Ronald. *Aristotle’s De Anima*, New York, Cambridge University Press, 2007.
- Primavesi, Oliver. Christof Rapp, Aristoteles, Çev: Barış Yiğit, İstanbul, Runik Kitap, 2021.
- R. D. Hicks, M.A. *Aristotle De Anima with Translation, Introduction and Notes*, Amsterdam: Adolf M.Hak-kert Publisher, 1965.
- Ross, David. *Aristoteles*, Çev: Ahmet Arslan, İstanbul, Kabalcık yayıncılık, 2.Bakı 2014.
- Scheiter, Krisanna M. “Images, Appearances and *Phantasia* in Aristotle”, *Phronesis* 57 (2012).
- Schroeder, Frederic M. - Todd, Robert B. *Two Greek Aristotelian Commentators on the Intellect- The De Intellectu Attributed to Alexander of Aphrodisias and Themistius’ Paraphrase of Aristotle De Anima 3.4-8* (Introduction, Translation, Commentary and Notes), Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies 1990.
- Shields, Christopher. *Aristotle De Anima* (Translated with an Introduction and Commentary), Oxford: Clarendon Press, 2016.
- Shields, Christopher. *Aristotle*, London: Published by Routledge, 2007.
- Silverman, Allan. *Plato: Psychology*, (Christopher Shields, The Blackwell Guide to Ancient Philosophy) Oxford: Blackwell Publishing, 3 edition 2006.
- Sorabji, Richard. *Aristotle on Memory*, London: Brown University Press, 1972.
- Sorabji, Richard. *The Philosophy of the Commentators, 200-600AD Volume 1.Psychology (With Ethics and Religion)*, Published by Bristol Classical Press 2012.
- Twomey, Rosemary. *Phantasia and Error*, (Caleb M. Cohoe, Aristotle’s on The Soul), United Kingdom: Cambridge University Press 2022.
- VandenBos, Gary R. *APA Dictionary of Psychology*, Washington: American Psychological Association, 2nd edition, 2002.
- Vorlander, Karl. *Felsefe Tarihi*, İstanbul: İZ Yayıncılık, 2004.
- White, Kevin. “The Meaning of *Phantasia* in Aristotle’s De Anima, III, 3–8” , *Dialogue: Canadian Philosophical Review*, Volume 24, issue 3, 1985.

GAB AKADEMİ

Cilt/Vol: 3 Sayı/Num: 5
Aralık / December 2023
ISSN 2792-0194

Beliren Yetişkinlik Dönemindeki Bireylerin Algıladıkları Anne-Baba Tutumlarının ve Anne-Babaya Bağlanma Biçiminin Kişilik Özellikleri İle İlişkisi*

The Relationship between Personality Characteristics
of Parental Attitudes and Attachment Style to Parents Perceived
by Individuals in Emerging Adulthood

Mehmet UTUŞ

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi
Kırıkkale/Türkiye
mehmet_utus06@hotmail.com / orcid: 0000-0002-6247-5023.

Prof. Dr. Nuray TAŞTAN

Kırıkkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Psikoloji Bölümü Öğretim Üyesi
Kırıkkale/Türkiye
nuraytastan@kku.edu.tr / orcid: 0000-0001-9101-0236.

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 15.11.2023

Accepted / Kabul Tarihi: 17.12.2023

Published / Yayın Tarihi: 31.12.2023

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume/ Cilt: 3 Issue/ Sayı: 5 Pages/ Sayfa: 76 - 94

Öz

Bu çalışmada beliren yetişkinlik dönemi olarak kabul edilen 18-29 yaş arasındaki bireylerin algıladıkları ebeveyn tutumlarının ve anne baba bağlanma biçimlerinin kişilik özellikleri ile ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada 18-29 yaş arası 144 erkek ve 359 kadın olmak üzere toplam 503 katılımcı yer almaktadır. Araştırma için amaçsal örneklem yöntemi olan ölçüt örneklem yöntemi uygulanmıştır. Veriler, kişisel bilgi formu, On Maddeli Kişilik Ölçeği (OMKÖ), Ebeveyn Bağlanma Ölçekleri (EABÖ) ve Anne-Baba Tutum Ölçekleri (ABTÖ) ile toplanmıştır. Çalışma sonucunda yaş grupları ile kişilik özellikleri arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır. Ayrıca cinsiyet ile ebeveyne bağlanma biçimleri ve cinsiyet ile algılanan ebeveyn tutumları arasında da anlamlı farklılık bulunmamıştır. Regresyon analiz sonuçlarına göre; anne-yabancılaşma, baba-yabancılaşma, baba-güven ve baba-iletişim, algılanan anne-baba tutumunu yordamamaktadır. Çalışmada anne-baba tutumu alt ölçeğinde yer alan otoriter tutumun ve ebeveyn bağlanma alt ölçeğinde yer alan anne-iletişim ve anne-yabancılaşmanın kişilik özelliklerini yordadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ebeveyn Bağlanma Ölçeğinde yer alan anne-güven, baba-güven, baba-iletişim ve baba-yabancılaşma ile algılanan Anne Baba Tutum Ölçeğinde yer alan demokratik tutum ve koruyucu-istekçi tutum alt ölçeklerinin kişilik özelliklerini yordamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak Ebeveyne Bağlanma Ölçeğinde yer alan anne-güven ve anne-iletişim alt ölçeklerinin algılanan anne-baba tutumlarını yordamadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Algılanan anne baba tutumları, beliren yetişkinlik, ebeveyne bağlanma, kişilik özellikleri.

Abstract

In this study, the relationship between parental attitudes and parental attachment styles perceived by individuals between the ages of 18-29, which is considered the emerging adulthood period, and their personality traits was examined. The study included a total of 503 participants, 144 men and 359 women, aged 18-29. Criterion sampling method, which is a purposive sampling method, was applied for the research. The data were collected with a personal information form, Ten-Item Personality Scale (TNCS), Parental Attachment Scales (PAAS) and Parenting Attitude Scales (PAS). As a result of the study, no significant difference was found between age groups and personality traits. Additionally, no significant difference was found between gender and parental attachment styles and gender and perceived parental attitudes. According to the regression analysis results; Mother-alienation, father-alienation, father-trust and father-communication do not predict perceived parental attitude. The study concluded that authoritarian attitude in the parent attitude subscale and mother-communication and mother-alienation in the parental attachment subscale predict personality traits. It was concluded that the subscales of mother-trust, father-confidence, father-communication and father-alienation in the Parental Attachment Scale and democratic attitude and protective-demanding attitude in the perceived Parenting Attitude Scale did not predict personality traits. Finally, it was determined that the mother-trust and mother-communication subscales in the Parental Attachment Scale did not predict perceived parental attitudes.

Keywords: Perceived parental attitudes, emerging adulthood, attachment to parents, personality

Giriş

Günümüzde yetişkinliğe geçişin, bireyin hayatında giderek karmaşık bir hal aldığı görülmektedir. Yetişkinliğe yönelik yapılan çalışmaların ise son yarım yüzyılda başladığı görülmektedir. Alanyazın incelendiğinde beliren yetişkinlik döneminin, ilk defa Amerikalı gelişim psikolojisi alanında çalışan Jeffrey Jensen Arnett (1994; 1998) tarafından incelenen yeni bir çalışma alanı olduğu ve çalışma alanının geniş olduğu görülmektedir. Beliren yetişkinlik tanımı, 18-29 yaş aralığını içine alan yeni bir gelişim evresini açıklamaya çalışan bir tanımdır (Arnett, 2004; 2006b; Arnett ve Eisenberg, 2007). Özellikle ergenlik sonu ve yetişkinliğin başlangıcı ile ilgili yürütülen araştırmalarda toplumsal ve kültürel faktörler göz önüne alınarak, gençlik döneminin bir geçiş dönemi olmadığı, aksine farklı bir yaşam dönemi olduğu belirtilmektedir. Bu dönem psikolojik yetişkinlik (psychological adulthood) (Cote, 2001) ve beliren yetişkinlik (emerging adulthood) (Arnett, 2000, s. 55) olarak farklı kavramlarla tanımlanmaktadır. Bu dönem ile ilgili ortaya atılan bu tanımlardan alanyazında en çok kabul göreni “beliren yetişkinlik” kavramıdır. Bilimsel çalışmalarda 18-29 yaş aralığındaki kişilerin yetişkinlik dönemine geçtikleri ve yetişkin bireyler gibi roller üstlendiklerine yönelik kesinleşmiş bulgulara rastlanmamıştır. Bu dönemde, çocukluk çağındaki anne-babaya bağımlılık tamamen bırakılmadığı gibi; yetişkin sorumluluğu da tamamen kabul edilmemiştir. Beliren yetişkinlik döneminde; henüz bir karara bağlanmamış birey için birçok alternatif vardır ve gelecek ile ilgili netleşmiş çok az hedef bulunmaktadır (Arnett, 2000, 2004). Beliren yetişkinlik dönemindeki bireylerin kişilik gelişimleri büyük ölçüde ailelerinden etkilenmektedir. Anne-baba tutumlarının, bireylerin kişilik gelişiminde önemli bir etkiye sahip olduğu, bireylerin benlik algısı ile anne-baba tutumları arasında ilişki olduğu görülmektedir (Cüceloğlu, 1998). Çocuk dünyaya geldiği andan itibaren anne babası ile birlikte olduğu için dünyayı yorumlama biçimini anne babasını örnek alarak oluşturur. Bu nedenle anne babanın değer yargıları, dünyaya bakışı, inançları ve önyargıları çocuk üzerinde etki oluşturmaktadır. Her çocuk anne ve babasından farklı oranlarda etkilenmektedir. Bu farklılığın temel nedeni, çocuğun anne babasıyla geçirdiği süreye, sıklığına, içtenliğine ve özerk olup olmamasına göre değişmektedir (İnanç, Bilgin ve Atıcı, 2010).

Kavram olarak bağlanma, ilk defa 1958 yılında Bowlby tarafından ortaya konulmuştur. Daha sonra birçok araştırmacı, bebeklerle anneleri arasında gerçekleşen; toplumsal ilişkilerin ilk basamağı kabul edilen; anneyi emme, dış dünyaya gülümseme, nesnelere izleme, ağlama, arama, bekleme, çağırma gibi davranışlar ile açığa çıkan ve ileride gerçekleştirilecek ilişkilerin oluşmasında rol oynayan bu ilişkiyi incelemişlerdir (Akın, 2011). Bebekle annesi arasında ya da birincil bakıcı arasında oluşan ve temel güven duygusuna dayanan ilk bağ bağlanmadır (Akdağ, 2011; Budak, 2005). Yaşamın ilk günlerinde ortaya çıkan bağlanma, bireyin kendisi için önemli gördüğü kişilere karşı oluşturduğu duygusal bağ şeklinde tanımlanır (Güleşen ve Yıldız, 2013). Bağlanma davranışları ve ilgileri ergenlik döneminde, ebeveynlerinden akranlarına kaydığı için bağlanma ergenlerin biçimlerinde de değişimler meydana gelir (Akhan, 2014; Çalışır, 2009). Ergenlik döneminde bu değişimlerin ortaya çıkmasında, ergenin çocukluk döneminde bakımını yapan ebeveynlerine ya da birincil bakım veren kişilere yönelik geliştirdiği bağlanma biçimi önemli rol üstlenmektedir. Her ne kadar ergenlerin ebeveynlerinden arkadaş gruplarına yönelme gibi bir eğilimleri olsa da, erken bağlanmanın ergen bireyler üzerinde kalıcı ve güçlü bir etkisi bulunmaktadır (Akhan, 2014). Bartholomew (1990), Hazan ve Shaver (1987) ve Bowlby (1973) tarafından ortaya atılan benlik ve başkaları modellerinin olumlu ya da olumsuz olmasına göre dört ana boyutun oluşacağını ve bağlanma biçimlerinin bu boyutların ortak noktaları ile açıklanabileceğini belirtmişlerdir (akt. Bozkurt, 2006; Koç, 2011).

Dörtlü bağlanma modeli Bartholomew ve Horowitz (1990) tarafından geliştirilmiştir (Bartholomew ve Horowitz, 1991). Dörtlü bağlanma modeli, kişinin kendisine ve başkalarına yönelik içsel çalışan modellerinin olumlu ve olumsuz olmak üzere iki boyutta incelenmesinden meydana gelmektedir. Dörtlü bağlanma modeline göre, olumlu benlik, bireyin sevilmeye değer olduğu ve bireyin desteklenmesi gerektiği, diğer bireylerin güvenilir, ulaşılır, yardımsever olduğu inancından meydana gelmektedir. Olumsuz benlik modeli ise, birey kendisini sevilmeye değer bulmaz ve düşük benlik saygısı içerir. İnsanların reddedici, soğuk ve ulaşılamaz görür. Bu modelde Hazan ve Shaver'in (1987) modelinden farklı olarak korkulu ve kayıtsız olmak üzere iki tür kaçınan bağlanma şekli ortaya atılmaktadır (Koç, 2011). Bağlanma kuramı ile ilgilenen birçok kuramcıya göre yaşamın ilk evresinde bireyin annesi ile kurmuş olduğu bağlanma ilişkisi, insanın yetişkinlikte diğer insanlarla kuracağı ilişkinin niteliğini ve insanlardan beklentilerini belirlemektedir (Tüzün ve Sayar, 2006). Bartholomew ve Horowitz tarafından, Bowlby'nin orijinal kuramından belirtilen kendilik ve diğerine ilişkin iki tür içsel çalışan modeli bir araya getirilmiş ve dörtlü bağlanma modelinin tanımı yapılmıştır (Bartholomew ve Horowitz, 1991; Çalışır, 2009). Bunlar güvenli bağlanma, saplantılı bağlanma, korkulu bağlanma, kayıtsız bağlanma şeklindedir (Akhan, 2014).

Bağlanma biçimleri temelde güvenli ve güvensiz bağlanma şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Güvensiz bağlanmanın kaygılı kaçınan, kaygılı kararsız ve kaygılı dezorganize (dağınık) olmak üzere üç alt türü vardır. Yapılan ilk sınıflamada mevcut olmayan dağınık bağlanma, Ainsworth'ün öğrencisi Main ve Solomon (1990) tarafından eklenmiştir.

Birçok gelişim kuramının amacı kişiliğin gelişim sürecini açıklamaktır. Bu kuramların birbiri ile ilişkisi bulunmakla birlikte, karmaşık olan bu süreci farklı bakış açıları ile açıklamak için çalışmalar yapmışlardır. Bu gelişim kuramlarının her biri, gelişimin bir alanını özellikle odak noktası olarak görmüşler ve gelişimi genelde diğer gelişim alanlarıyla da bütünleşecek bir şekilde açıklamışlardır. Sigmund Freud'un "Psikoseksüel Gelişim Kuramı" en fazla bilinen kuramlardan biridir. Psikoseksüel kuram; oral, anal, fallik, latent ve genital olmak üzere beş dönemden oluşmaktadır (akt. Juni, Rahamim ve Brannon, 2001). Bu kuram daha çok çocukluk dönemindeki olayları ve bu olaylara bağlı yaşanan travmaların gelecek yaşam üzerindeki etkisini ele almıştır. Erik Erikson'un "Psikososyal Gelişim Kuramı" Psikoseksüel Gelişim Kuramının devamı olarak da psikodinamik yaklaşımın sosyal ve iletişim boyutları ile çocukluk sonrası etkilerini üzerine durmuştur. Jean Piaget tarafından geliştirilen bilişsel gelişim kuramı ise davranışçı kuramcılar tarafından davranış şeklinde meydana gelen değişme olarak belirttikleri durum, aslında bireyin zihninde oluşan öğrenmenin dışı vurulmuş şeklidir (akt. Türker, 2012). Bu kurumların tamamı incelendiğinde gelişimin düzenli bir şekilde olduğu varsayımına dayanırlar.

Araştırmanın hedef kitlesini oluşturan beliren yetişkinler 18-29 yaşlar arasında olan kişileri kapsamaktadır. Bu dönem çocukluk ve ergenlik döneminin gelişim özelliklerini geride bırakmaya başlamış fakat yetişkinlik döneminin rollerini de tam üstlenememiş kişiler için bir geçiş dönemi olarak görülmektedir.

Bu çalışma, beliren yetişkinlik dönemi olarak kabul edilen 18-29 yaş arasındaki bireylerin algıladıkları ebeveyn tutumlarının kişilik özellikleri ile ilişkisi, anne-babaya bağlanma biçimlerinin aracı rolü ilişkileri açısından ele almaktadır.

Bu çalışmanın yapılma amacı alanyazın incelendiğinde beliren yetişkinlik döneminin ilk defa Amerikalı gelişim psikoloğu Jeffrey Jensen Arnett (1994; 1998) tarafından ele alınan yeni bir çalışma alanı olduğu ve çalışma alanının geniş olmasıdır. Ebeveynlerin çocuk yetiştirme şekilleri, çocukların kişiliklerinin nasıl olacağı açısından önemli bir yere sahiptir. Araştırmacıların çoğu bireylerin yaşamlarındaki en önemli kişilerin ebeveynleri olduğunu, ebeveynleri ile kaliteli bir ilişkinin gençlerin ve erişkinlerin ruh sağlığında belirleyici rol oynadığını belirtmektedirler. Ebeveynleri ile sağlıklı ve doyurucu bir ilişki kurabilen, çevrelerindeki diğer bireyler ve arkadaşları ile daha kolay olumlu ilişkiler geliştirebilmektedirler. Ebeveynlerin çocukları ile olan ilişkileri ve çocuklarına nasıl davrandığı bu nedenle önemli görülmektedir. Bu çalışmada beliren yetişkinlik dönemindeki bireylerin özellikle kişiliklerinin şekillenmesinde anne-baba tutumlarının etkisi, bu bireylerin anne-babalarına bağlanma stilleri ve beliren yetişkinlerin anne babalarını nasıl algıladıkları belirlenmesi için nicel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ilişkiisel tarama modeli; değişkenlerin etkisini, ilişkisini ve bu değişkenlerin derecesini gösterir. Bu tarama modelindeki çalışmalarda bireyler, olaylar ya da nesnelere olduğu gibi kendi koşullarında betimlenir (Kaya vd., 2012; Karasar, 2014). Bu tarama modelinde iki veya fazla değişkenin birlikte değişim ve/veya derecesi belirlenir.

Bu amaca yönelik aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

- 1- Beliren yetişkinlerin anne-babaya bağlanma biçimi demografik değişkenler olan; cinsiyet, eğitim düzeyi, medeni durum, evlenme biçimi, medeni durumun süresi, annenin mezun olduğu eğitim kurumu, babanın mezun olduğu eğitim kurumu, algılanan anne-baba tutumu, akademik başarı, yaşamın büyük çoğunluğunun geçirildiği yer ve sosyoekonomik düzeylerine göre anlamlı farklılıklar gösteriyor mu?
- 2- Beliren yetişkinlerin anne-babaya bağlanma biçimi algılanan anne-baba tutumlarını yordamakta mıdır?
- 3- Beliren yetişkinlerin anne-babaya bağlanma biçimi kişilik özelliklerini yordamakta mıdır?
- 4- Beliren yetişkinlerin kişilik özellikleri algılanan anne-baba tutumlarını yordamakta mıdır?

1.Yöntem

Değişkenler arasında ilişkiyi değerlendirilmek için nicel-ilişkiisel tarama yöntemi araştırma yöntemi olarak kullanılmıştır.

1.1 Araştırmanın Modeli

Bu model değişkenlerin etkisini, ilişkisini ve bu değişkenlerin derecesini gösterir. Bu tarama modelindeki çalışmalarda bireyler, olaylar ya da nesnelere olduğu gibi kendi koşullarında betimlenir (Kaya vd., 2012; Karasar, 2014). Bu çalışmada tarama modelinin kullanılmasının amacı; çalışmada incelenen değişkenlerin birlikte değişip değişmediği, birlikte bir değişme varsa bunun nasıl olduğunun belirlenmesidir.

1.2 Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Bu araştırmanın evreni Türkiye’de yaşayan 18-29 yaş aralığındaki beliren yetişkinlik dönemindeki kişiler-

den oluşmaktadır. Araştırma örnekleme ise amaçsal örnekleme tekniklerinden ölçüt örnekleme yöntemiyle belirlenmiş 359 kadın 144 erkek toplamda 503 katılımcıdan oluşmaktadır. Amaçsal örneklemede araştırmacı, evreni temsil ettiğini, evrenin tipik bir örneği olduğunu düşündüğü bir alt grubu örneklem olarak seçer. Özellikle örneklem çerçevesinin belirli olmadığı ve araştırmacının evren hakkında bilgisi olduğu durumlarda kullanılır. Amaçsal örneklem modelinin seçilmesinin nedeni evrenin özellikleri hakkındaki bilgiye dayanılarak araştırmanın amacına en uygun yöntem olduğu düşünülmektedir. Veriler Google Form aracılığı ile toplanmıştır. Araştırmaya katılanlar araştırmaya en uygun kitle olmaları ve pratik nedenlerle seçilmiştir.

1.3 Veri Toplama Araçları

Araştırma için veriler toplanırken katılımcılara kişisel bilgi formu, On Maddeli Kişilik Ölçeği (OMKÖ), Ebeveyn Bağlanma Ölçeği (EABÖ) ve Ebeveyn Tutum Ölçeği (ABTÖ) uygulanmıştır.

1.4 Kişisel Bilgi Formu

Katılımcılara; soruları cevaplamayı kabul edip etmedikleri, cinsiyeti, eğitim düzeyi, medeni durum, evlenme biçimi, medeni durumun süresi, annenin mezun olduğu eğitim kurumu, babanın mezun olduğu eğitim kurumu, anne babasının kendilerine karşı olan tutumu, akademik başarı durumu, yaşamlarının büyük çoğunluğunu geçirdikleri yer ve sosyoekonomik düzeylerine yönelik bilgilere ulaşabilmek için araştırmacı tarafından hazırlanmış kişisel bilgi formu uygulanmıştır.

1.5 On Maddeli Kişilik Ölçeği (OMKÖ)

Gosling, Swann ve Rentfrow (2003) tarafından geliştirilen ölçek araştırmaya katılanların kişilik özelliklerinin belirlemek için uygulanmıştır. Türkçe'ye Atak (2013) tarafından uyarlanma çalışması yapılmıştır. On Maddelik Kişilik Ölçeği yumuşak başlılık, deneyime açıklığı, sorumluluk almayı, dışa dönük olmayı ve duygusal dengelilik gibi kişilik özelliklerinin ölçmektedir. Ölçek yedili Likert tipinde uygulanmaktadır. On Maddelik Kişilik Ölçeğinin alt boyutları için geçerlik ve güvenilirlik istenen seviyededir (Gosling vd., 2003, akt. Atak, 2013). Bu ölçeğin güvenilirliğini tespit etmek için Cronbach alfa ile değerlendirilen iç tutarlılık analizleri ve test tekrar test kararlılığına ilişkin analizler yapılmıştır. Ölçeğin deneyime açıklık alt ölçeği Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı için 0.83, duygusal dengelilik alt ölçeği için 0.83, yumuşak başlılık alt ölçeği için 0.81, Sorumluluk alt ölçeği için 0.84 ve dışa dönüklük alt ölçeği için ise 0.86 olarak tespit edilmiştir. Bu oranlar ölçeğin iç tutarlılığının kabul edilen geçerlilik sınırlarda olduğunu göstermektedir. Yapılan bu çalışmada ise ölçeğin deneyime açıklık alt ölçeği Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı için 0.48, duygusal dengelilik alt ölçeği için 0.43, yumuşak başlılık alt ölçeği için 0.58, Sorumluluk alt ölçeği için 0.44 ve dışa dönüklük alt ölçeği için ise 0.48 olarak bulunmuştur. Bu oranlar ölçeğin iç tutarlılığının kabul edilen geçerlilik sınırların altında olduğunu göstermektedir.

1.6 Ebeveyn Bağlanma Ölçeği (EABÖ)

Bu ölçek anne-baba ve arkadaşlara bağlanmayı ölçmek için ilk olarak Armsden ve Greenberg (1987) tarafından geliştirilmiş bir ölçektir. Orijinali yirmi sekiz maddeden oluşmuştur; fakat Raja ve arkadaşları tarafından on iki maddeye indirilip kısa formu oluşturulmuştur. Ebeveyn Bağlanma Ölçeği, ana-babaya ve arkadaşlara bağlanmayı ölçen iki alt ölçeği kapsamaktadır. Araştırmamızda anne-babaya bağlanma kısmı uygulanmıştır.

Ölçek yedili Likert biçiminde uygulanmaktadır. Araştırmaya katılanlar ölçek maddelerini, anneleri ve babaları için ayrı ayrı yanıtlamaktadırlar. Bu ölçek, Türk kültürüne Günaydın, Selçuk, Sümer ve Uysal (2005) tarafından uyarlanmış ve geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmış olup, iç tutarlılık katsayısının yüksek olduğu belirlenmiştir (Cronbach α : anne için= 0,88, baba için=0,90). Bu çalışma kapsamında yapılan güvenilirlik analizi sonucunda ise benzer şekilde yüksek iç tutarlılık katsayıları bulunmuştur (Cronbach α : anne için=0,90; Cronbach α : baba için=0,91).

1.7 Anne Baba Tutum Ölçeği (ABTÖ)

Bu ölçek 1972 yılında Kuzgun tarafından geliştirilmiş olup; Kuzgun ve Eldeleklioğlu (1993) tarafından güncellenme çalışması yapılmıştır. Kırk maddeden meydana gelen beşli Likert tipi biçiminde uygulanan bir ölçektir. Ölçeğin otoriter, demokratik ve koruyucu-İstekçi alt boyutların puanları ayrı hesaplanmaktadır. Kuzgun ve Eldeleklioğlu (1999), testin güvenilirliğinin tespiti için test tekrar test tekniğini uygulamıştır. Bu ölçeğin iç tutarlılık testlerinde Cronbach alfa katsayıları demokratik anne-baba tutumu alt boyutu için 0.89, koruyucu-istekçi anne-baba tutumu alt boyutu için 0.82 ve otoriter anne-baba tutumu için 0.78 olarak bulunmuştur. Pearson Momentler Çarpımı Katsayıları ile test tekrar test güvenilirliği hesaplanmıştır. Güvenirlik katsayıları demokratik anne-baba tutumu alt boyutu için 0.92, koruyucu-istekçi anne-baba tutumu alt boyutu için 0.75 ve otoriter anne-baba tutumu alt boyutu için 0.79 olarak bulunmuştur. Yapılan bu çalışmanın sonucunda, ölçeğin uygulanabilirlik yönünde sorun taşımadığı görülmektedir (Kuzgun ve Eldeleklioğlu, 1999). Bu araştırmada ise Anne-Baba Tutum Ölçeğinin toplam puanı için Cronbach alfa iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı 0.78 bulunmuştur. Ölçeğin alt boyutlarından, Otoriter tutum için 0.89, demokratik tutum için 0.92, koruyucu-istekçi tutum için 0.87 olarak Cronbach alfa iç tutarlılık güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır.

1.8 Verilerin Toplanması

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Etik Kurulundan veri toplama sürecine başlamadan önce gerekli izinler alınmıştır. Veriler Google Form aracılığı ile toplanmıştır. Araştırmaya katılanlar araştırmaya en uygun kitle olmaları ve pratik nedenlerle seçilmiştir. Verilerin toplandığı hedef kitle Türkiye’de yaşayan 18-29 yaş aralığı içinde bulunan kişileri kapsamaktadır. Ölçeklerin uygulanması 10-15 dakikalık bir zaman dilimini kapsamıştır.

1.9 Verilerin Analizi

Yapılan betimsel çalışma sonucunda ulaşılan veriler SPSS 25 versiyonu kullanılarak analizleri yapılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçekler arasındaki ilişkiyi belirlemek için çoklu doğrusal regresyon ve Pearson korelasyon analizleri kullanılmıştır. Çalışma grupları arasındaki farklar için ise Kruskal Wallis H testi, ANOVA, Bağımsız Gruplar t- testi uygulanmıştır. Varyansların homojen dağılmadığı durumlarda t testi istatistikleri ve Welch testi uygulanmıştır. Yapılan ikili karşılaştırmalarda varyansların homojen olmadığı durumlarda “Tamhane t2 testi”, varyanslar homojen olduğu durumlarda ise “Enter” testi uygulanmıştır.

1.BULGULAR

Bu bölümde araştırma sonucunda elde edilen ve istatistiki veri analizler ile değerlendirilen bulgulara yer verilmiştir. Cinsiyete göre kişilik özelliklerinde anlamlı farklılaşma olup olmadığının analizi yapılmadan önce varyansların homojenliği ile ilgili yapılan Levene testi sonucunda varyansların eşit dağıldığı görülmektedir. Buna bağlı olarak değişkenlere t-test analizi uygulanmıştır sonuçlar Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. On Maddelik Kişilik Ölçeği Puanlarının Cinsiyete Göre İncelenmesine Yönelik

Bağımsız Gruplar t-Testi Sonuçları

Ölçekler	Grupla	N	\bar{x}	Ss	t	sd	p
Dışa dönük	Kadın	359	4,24	1,22	1,36	,12	,17
	Erkek	144	4,07	1,31			
Duygusal Dengelik	Kadın	359	4,83	1,42	3,18	,13	,02
	Erkek	144	4,41	1,34			
Deneyimlere Açıklık	Kadın	359	3,69	1,49	-,19	,14	,86
	Erkek	144	3,72	1,41			
Sorumluluk	Kadın	359	4,34	1,28	1,90	,12	,60
	Erkek	144	4,11	1,08			
Yumuşak Başlı	Kadın	359	4,50	1,32	-,20	,13	,84
	Erkek	144	4,53	1,32			

Tablo 1 incelendiğinde On Maddelik Kişilik Ölçeği duygusal dengelik ($p<,05$) alt boyutu puanının cinsiyete göre anlamlı bir şekilde istatistiksel olarak farklılaştığı tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan kadın katılımcıların duygusal dengelik alt boyutu puanının erkek katılımcıların duygusal dengelik alt boyutu puanından daha yüksek olduğu belirlenmiştir. On Maddelik Kişilik Ölçeğinin dışa dönüklük, deneyimlere açıklık, sorumluluk ve yumuşak başlılık alt boyutları ve ölçeğin toplam puanı cinsiyete göre anlamlı bir şekilde istatistiksel olarak farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Ebeveyne bağlanma ile ilişki durumu arasında anlamlı farklılaşma olup olmadığı analizi yapılmadan önce varyansların homojenliği Levene testi ile kontrol edilmiş ve varyansların eşit dağıldığı görülmüştür. Varyanslar eşit dağıldığı için tek yönlü Anova hesaplama yöntemi kullanılmış ve sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Ebeveyne Bağlanma Ölçeği (EBAÖ)

Puanlarının İlişki Durumuna Göre İncelenmesine Yönelik Anova Sonuçları

Ölçekler	Gruplar	N	\bar{x}	Ss	F	Sd	P	Fark
Anne Güven	Evli	324	5,25	1,67	3,97	2	,02	1>2
	Bekâr	154	4,81	1,78				
	Romantik İlişkisi Var	25	4,84	1,07				
Anne İletişim	Evli	324	5,46	1,48	5,58	2	,00	1>3
	Bekâr	154	5,06	1,60				
	Romantik İlişkisi Var	25	4,72	1,34				

Anne	Evli	324	2,48	1,70				
Yabancılaşma	Bekâr	154	2,95	1,75	7,76	2	,00	3>2
	Romantik İlişkisi Var	25	3,60	1,66				
Baba	Evli	324	5,05	1,80				
Güven	Bekâr	154	4,45	1,85	6,60	2	,00	1>2
	Romantik İlişkisi Var	25	4,34	1,76				
Baba	Evli	324	5,05	1,78				
İletişim	Bekâr	154	4,42	1,77	6,80	2	,00	1>2
	Romantik İlişkisi Var	25	4,62	1,77				
Baba	Evli	324	2,71	1,89				
Yabancılaşma	Bekâr	154	3,66	1,95	14,32	2	,00	3>1
	Romantik İlişkisi Var	25	3,66	1,96				

Tablo 2 incelendiğinde EBAÖ anne-güven ($F(2-500)=3,97$; $p<,05$) alt boyutu ve ölçeğin toplam puanlarının ilişki biçimine göre istatistiksel bir biçimde anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur. Evli katılımcıların anne-güven puanlarının bekâr olan ve romantik ilişkisi bulunan katılımcılara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. EBAÖ anne-iletişim ($F(2-500)=5,58$; $p<,05$) alt boyutu ve ölçeğin toplam puanlarının ilişki biçimine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcılardan evli olanların anne-güven puanlarının romantik ilişkisi olanlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. EBAÖ anne-yabancılaşma ($F(2-500)=7,77$; $p<,05$) alt boyutu ve ölçek toplam puanlarının ilişki biçimine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı tespit edilmiştir. Romantik ilişkisi olan katılımcıların anne-yabancılaşma puanlarının evli ve bekâr olan katılımcılardan daha yüksek olduğu görülmüştür. EBAÖ baba-güven ($F(2-500)=6,66$; $p<,05$) alt boyutu ve ölçek toplam puanlarının ilişki biçimine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir. Baba-güven puanlarının evli olan katılımcıların, bekâr olan ve romantik ilişkisi olan katılımcılardan daha yüksek olduğu görülmüştür. EBAÖ baba-iletişim ($F(2-500)=6,80$; $p<,05$) alt boyutu ve ölçeğin toplam puanlarının ilişki durumuna göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı belirlenmiştir. Evli katılımcıların baba iletişim puanlarının bekâr ve romantik ilişkisi olan katılımcılardan daha yüksek olduğu görülmüştür. EBAÖ baba-yabancılaşma ($F(2-500)=14,32$; $p<,05$) alt boyutu ve ölçeğin toplam puanlarının ilişki biçimine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığına ulaşılmıştır. Romantik ilişkisi olan katılımcıların baba yabancılaşma puanlarının evli ve bekâr olanlara göre yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3. Anne Baba Tutum Ölçeği (ABTÖ) Puanlarının Gelir Durumuna Göre İncelenmesine Yönelik Kruskal Wallis H testi Sonuçları

Ölçekler	Gruplar	N	So	H	Sd	p	Fark
Otoriter	Düşük	98	276,87				
	Orta	372	245,54	3,61	2	,16	-
	Yüksek	33	250,94				
Demokratik	Düşük	98	214,12				
	Orta	372	262,48	8,65	2	,00	2>1
	Yüksek	33	246,32				
Koruyucu	Düşük	98	255,58				
	Orta	372	250,91	,09	2	0,96	-
	Yüksek	33	253,70				

Tablo 3 incelendiğinde ABTÖ demokratik ($H(2)=8,65; p<,05$) alt boyutu ve ölçeğin toplam puanlarının ilişki biçimine göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Kendilerini orta düzey gelire sahip olarak gören katılımcıların demokratik puanlarının kendilerini düşük düzeyde gelire sahip gören katılımcılara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4. On Maddelik Kişilik Ölçeği (OMKÖ) Puanlarının Ebeveyn Bağlanma Ölçeği (EABÖ) puanları Üzerindeki Yordayıcı Etkisinin İncelenmesi Amacıyla Kurulan Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	Standart Hata B	Beta	t	p
OMKÖ	Sabit	3,17	,26		12,01	,00
	Anne Güven	,06	,03	1,00	1,69	,09
	Anne İletişim	,13	,03	,25	4,15	,00**
	Anne Yabancılaşma	,08	,03	,17	2,60	,01**
	Baba Güven	-,00	,04	-,01	-,09	,93
	Baba İletişim	,01	,04	,03	,41	,68
	Baba Yabancılaşma	,04	,04	,08	1,15	,25

R= ,29 R2 = ,08 Sd: 6/496 F: 7,77 p=,00**

* $<,05$; ** $<,01$

Tablo 4 OMKÖ puanlarının EABÖ puanlarını yordayıcılığını incelenmesi için kurulan çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları oluşturulmuştur. Bu model oluşturulurken 'Enter' metodu uygulanmıştır. Kurulanan regresyon modeline OMKÖ puanlarının yordayıcısı olarak EABÖ puanları alınmıştır. İstatistiksel olarak kurulan modelin anlamlı olduğu görülmüştür ($F(6-49)=7,77, p<,01$). Modelin açıklayıcılık gücü %7,50 olarak belirlenmiştir. OMKÖ puanlarının yordayıcısı olarak anne-iletişim ($\beta=,25, t=4,15, p<,01$), anne-yabancılaşma ($\beta=,03, t=2,59, p<,05$) puanlarının anlamlı parametreler olduğu bulunmuştur.

Tablo 5. On Maddelik Kişilik Ölçeği (OMKÖ) Puanlarının Anne Baba Tutum Ölçeği (ABTÖ) Puanları Üzerindeki Yordayıcı Etkisinin İncelenmesi Amacıyla Kurulan Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	Standart Hata B	Beta	T	P
OMKÖ	Sabit	3,81	,31		12,37	,00
	Otoriter	,15	,07	,13	2,27	,02*
	Demokratik	-,03	,06	-,02	-,43	,67
	Koruyucu/ İstekçi	,09	,08	,06	1,09	,23
	Anne Güven					

R= ,19 R2 = ,03 Sd:3/499 F: 5,99 p=,01**

* $<,05$

Tablo 5 OMKÖ Puanlarının ABTÖ puanları üzerindeki yordayıcı etkisinin incelenmesi için kurulan çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları kurulmuştur. Regresyon modeli kurgulanırken 'Enter' metodu kullanılmıştır.

Oluşturulan regresyon modeline OMKÖ puanlarının yordayıcısı olarak ABTÖ puanları alınmıştır. İstatistiksel olarak kurulan modelin anlamlı olduğu görülmüştür ($F(3-499)=5,99$ $p<,01$). Modelin açıklayıcılık gücü %2,90 olarak belirlenmiştir. OMKÖ puanlarının yordayıcısı olarak otoriter ($\beta=,13$, $t=2,27$, $p<05$) puanlarının anlamlı parametreler olduğu bulunmuştur.

Tablo 6. Anne Baba Tutum Ölçeği (ABTÖ) alt boyutları arasındaki ilişkilerin incelenmesine dair Pearson Korelasyon analiz sonuçları verilmiştir.

Bağımsız Değişken		Anne Güven	Anne İletişim	Anne Yabancılaşma	Baba Güven	Baba İletişim	Baba Yabancılaşma
Anne Güven	Pearson r	1	,60*	-,54*	,42*	,40*	-,34*
	p		,00	,00	,00	,00	,00
	n	503	503	503	503	503	503
Anne İletişim	Pearson r	,60*	1	-,43*	,34*	,42*	-,23*
	p	,00		,00	,00	,00	,00
	n	503	503	503	503	503	503
Anne Yabancılaşma	Pearson r	-,54**	-,43*	1	-,34*	-,31*	,54*
	p	,00	,00		,00	,00	,00
	n	503	503	503	503	503	503
Baba Güven	Pearson r	,42**	,34*	-,34*	1	,72*	-,61*
	p	,00	,00	,00		,000	,00
	n	503	503	503	503	503	503
Baba İletişim	Pearson r	,40*	,42*	-,31*	,72*	1	-,57*
	p	,00	,00	,00	,00		,00
	n	503	503	503	503	503	503
Baba Yabancılaşma	Pearson r	-,34**	-,23**	,54*	-,61*	-,57*	1
	p	,00	,00	,00	,00	,00	
	n	503	503	503	503	503	503

Bu analiz yapılmadan önce normallik analizi yapılmış ve verilerin Skwness ve Kurtosis değerlerinin +1 ve -1 değerleri arasında normal dağılım gösterdiği görülmüştür. ABTÖ alt boyutları arasında yapılan Pearson Korelasyon analizi sonuçlarına göre; anne güven ile anne iletişim arasında güçlü düzeyde pozitif ($r=,59$) ve anlamlı ($p<0,05$) düzeyinde, anne güven ile anne yabancılaşma arasında güçlü düzeyde negatif ($r= -,54$) ve anlamlı ($p<0,05$) düzeyinde, anne güven ile baba güven arasında güçlü düzeyde pozitif ($r=,42$) ve anlamlı ($p<0,05$) düzeyinde, anne güven ile baba iletişim güven arasında güçlü düzeyde pozitif ($r=,40$) ve anlamlı ($p<0,05$) düzeyinde, anne güven ile baba yabancılaşma arasında negatif ($r= -,34$) ve anlamlı ($p<0,05$) düzeyinde, anne iletişim ile anne yabancılaşma arasında negatif ($r= -,43$) ve anlamlı ($p<0,05$) düzeyinde, anne iletişim ile baba güven arasında pozitif ($r=,34$) ve anlamlı ($p<0,05$) düzeyinde, anne iletişim ile baba iletişim arasında pozitif ($r=,42$) ve anlamlı ($p<0,05$) düzeyinde, anne iletişim ile baba yabancılaşma arasında negatif ($r= -,23$) ve anlamlı ($p<0,05$) düzeyinde, anne yabancılaşma ile anne güven arasında güçlü düzeyde negatif ($r= -,54$) ve anlamlı ($p<0,05$) düzeyinde, anne

yabancılaşma ile anne iletişim arasında negatif ($r = -,43$) ve anlamlı ($p < 0,05$) düzeyinde, anne yabancılaşma ile baba güven arasında negatif ($r = -,34$) ve anlamlı ($p < 0,05$) düzeyinde, anne yabancılaşma ile baba iletişim arasında negatif ($r = -,31$) ve anlamlı ($p < 0,05$) düzeyinde, anne yabancılaşma ile baba yabancılaşma arasında güçlü düzeyde pozitif ($r = ,54$) ve anlamlı ($p < 0,05$) düzeyinde, baba güven ile baba yabancılaşma arasında negatif ($r = -,61$) ve anlamlı ($p < 0,05$) düzeyinde, baba güven ile baba iletişim arasında güçlü düzeyde pozitif ($r = ,72$) ve anlamlı ($p < 0,05$) düzeyinde, baba iletişim ile baba yabancılaşma arasında güçlü düzeyde negatif ($r = -,57$) ve anlamlı ($p < 0,05$) düzeyinde bir ilişki bulunmuştur.

Tablo 7. Anne Baba Tutum Ölçeği (ABTÖ) Puanlarının ile Ebeveyn Bağlanma Ölçeği (EABÖ) puanları Üzerindeki Yordayıcı Etkisinin İncelenmesi Amacıyla Kurulan Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	Standart Hata B	Beta	T	P
ABTÖ	Sabit	2,22	,16		14,15	,00**
	Anne Güven	-,04	,02	-,10	-1,77	,08
	Anne İletişim	-,01	,02	-,02	-,31	,76
	Anne Yabancılaşma	,10	,02	,27	5,02	,00**
	Baba Güven	-,05	,02	-,14	-2,20	,03*
	Baba İletişim	,07	,02	,19	3,14	,01*
	Baba Yabancılaşma	,07	,02	,22	3,74	,00**

R= ,49 R2 = ,23 Sd:6/496 F: 25,63 p=,00**

* $<,05$; ** $<,01$

Tablo 7 ABTÖ puanları ile EABÖ puanları üzerindeki yordayıcı etkisinin incelenmesi için kurulan çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları kurulmuştur. Regresyon modeli kurgulanırken 'Enter' metodu kullanılmıştır. Oluşturulan regresyon modeline ABTÖ puanlarının yordayıcısı olarak EABÖ puanları alınmıştır. İstatistiksel olarak kurulan modelin anlamlı olduğu görülmüştür. ($F(6-496)=25,63$ $p <,01$).

Modelin açıklayıcılık gücü %22,70 olarak belirlenmiştir. ABTÖ puanlarının yordayıcısı olarak anne-yabancılaşma ($\beta = ,27$, $t = 5,02$, $p <,01$), baba-güven ($\beta = -,135$, $t = -2,20$, $p <,05$), baba-iletişi ($\beta = ,191$, $t = 3,14$, $p <,01$) ve baba-yabancılaşma ($\beta = ,22$, $t = 3,74$, $p <,01$) puanlarının anlamlı parametreler olduğu bulunmuştur.

2. Sonuç Ve Tartışma

Bu çalışmada kişilik özelliklerinin alt boyutu olan duygusal dengelilik ($p <,05$) puanlarının cinsiyete göre anlamlı bir biçimde farklılaştığı görülmüştür. Araştırmaya katılan kadın katılımcıların duygusal dengelilik alt boyutu puanının erkek katılımcıların duygusal dengelilik alt boyutu puanından daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Kişiliğin alt boyutu olan dışadönüklük, deneyime açıklık, sorumluluk, yumuşak başlılık ve ölçek toplam puanlarının cinsiyet faktörüne göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmanın bulguları alanyazındaki bazı çalışmalar ile benzerlikler ve farklılıklar göstermektedir. Işık ve Cengiz'in (2018) 732 üniversite öğrencisi ile yaptıkları çalışmada cinsiyete göre beş faktör kişilik özelliklerinde herhangi anlamlı bir

ilişki bulunmamıştır. Çetin, Yeloğlu, ve Basım (2015) tarafından 286 üniversite öğrencisiyle yaptıkları araştırma- da; araştırmaya katılanların cinsiyetleri ile sadece uyumluluk alt boyutlarında anlamlı farklılıklara ulaşılmıştır, diğer kişilik özelliklerinde anlamlı farklılıklara ulaşılmamıştır. Tanbuğa'nın (2018) lise öğrencileri ile yaptığı bir çalışmada ise öğrencilerin Beş Faktör Kişilik Özelliklerin alt boyutu olan dışa dönüklük ve yumuşak başlılık kişilik özellikleri ile cinsiyet arasında herhangi anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Fakat kişilik alt boyutu olan deneyime açıklığı, sorumluluk ve duygusal dengelilik ile cinsiyet faktörü arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Ercan'ın (2010) lise öğrencileriyle yaptığı çalışmada da sadece duygusal tutarsızlık kişilik özelliğinde cinsiyete göre anlamlı farklılıklar olduğu bulunmuştur. Weisberg ve arkadaşlarının (2011) 2643 katılımcıyla gerçekleştirdikleri bir çalışmada kadınların erkeklerden daha yüksek dışadönüklük, uyumluluk ve nevroitiklik kişilik özelliklerine sahip oldukları belirlenmiştir. Schmitt ve arkadaşları (2017) kişilik faktörleri ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında sosyo-kültürel faktörlerin cinsiyet üzerinde doğrudan bir etkisinin olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Vianello ve diğerleri (2013), 14.348 kişi ile yaptıkları çalışmada beş faktör kişilik kuramında belirtilen alt boyutlarda ortaya çıkan farkların kadınların karakterlerinden dolayı meydana geldiğini belirtmişlerdir. Alanyazın tarandığında, cinsiyet ve kişilik özellikleri değişkenlerine yönelik yapılan çalışma sonuçları ile ilgili farklılıklar gözlemlenmektedir. Yapılan bu çalışmaya göre cinsiyetin kişilik özellikleri üzerindeki etkisinin nedenlerini şu şekilde açıklanabilir; dünyanın hızlı bir şekilde değişerek toplumsal cinsiyet rollerinin tanımının dönüşmesi ve eşitlikçi bir yapıya geçmesi nedenlerinden biri olabilir. Ayrıca iş yaşamında kadınların yer almasıyla ilişkideki roller daha eşitlikçi bir durumuna gelmektedir. Bu nedenle ilişkiye yönelik beklentiler, ilişki tanımları ve ilişki doyumları değişiyor olabilir. Bu çalışmadaki katılımcıların %71,3'ünün kadınlardan oluşmuş olması herhangi bir farkın ortaya çıkmamasına neden olmuş olabilir.

Bu çalışmanın sosyodemografik bilgi formunda yer alan beliren yetişkinlik döneminde ilişki durumuna göre bağlanma düzeyleri karşılaştırıldığında anlamlı bir şekilde farklılaşmanın olduğu belirlenmiştir. Katılımcılardan evli olduğunu belirten grubun annelerine güvenme, anneleri ile iletişim kurma, babalarına güvenme ve babaları ile iletişim kurma alt ölçek puanlarının ortalamasının romantik ilişki yaşayan ya da bekâr olduğunu belirten gruptan anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Çalışmanın bu sonucu Mamati'nin (2018) yaptığı çalışmanın evli kadınların romantik ilişkisi olan kadınlara oranla daha çok ebeveyne bağlandıkları sonucu ile tutarlılık göstermektedir. Bu durumun evli katılımcıların, romantik ilişkisi olan katılımcılara göre yaşadıkları ilişkilerini daha fazla sahiplenmelerinden kaynaklandığı düşünülebilir. Alanyazın incelendiğinde romantik ilişkiler ile anneye bağlanmanın beraber incelendiği çalışmalar olduğu görülmüştür. Akbay (2015, s. 124) tarafından yapılan çalışmalardan birinde annelerinin kendilerine karşı ilgili olduklarını düşünenlerin, yaşamlarının ilk on altı yılı göz önüne alındığında romantik bir ilişki yaşamaktan daha az çekindikleri ve yaşadıkları ilişkilerde daha az kaygılandıkları sonucu bulunmuştur. Evli katılımcıların puanlarının bekâr ve romantik ilişkisi olan katılımcılardan daha yüksek olması Türk kültüründe evliliğe atfedilen önemi gösterilebilir.

Beliren yetişkinlik dönemindeki bireylerin algıladıkları anne-baba tutumlarının alt boyutunda yer alan demokratik tutum puanları; aile gelirini orta düzeyde algılayan katılımcıların, aile gelirini düşük düzeyde algılayan katılımcılara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Anne-baba tutumlarının alt boyutu olan koruyucu-istekçi ve otoriter tutum ile hane gelir algısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye ulaşılamamıştır. Bülbül'ün (2014) yaptığı araştırmada algılanan aile gelir düzeyini iyi ya da çok iyi olarak belirten ergenlerin daha demok-

ratik anne-baba tutumuna sahip olduğunu belirtmiştir. Alanyazındaki buna benzer çalışmalar incelendiğinde ise hane gelir düzeyi ile ebeveyn arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı bulunmuştur (Aktaş, 2011; Yılmaz, 2018). Bu bulgular yapılan bu çalışmanın bulgularından demokratik tutum ile gelir düzeyinin anlamlı bir ilişki göstermeleri bakımından farklılaşmaktadır.

Kişilik özelliklerinin ebeveyn bağlanma biçimlerini yordayıcılığının istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Ayrıca bu istatistiksel modelin açıklayıcılık gücü %7,50 olarak belirlenmiştir. Kişilik özellikleri ile ebeveyn bağlanma biçimi olan anne iletişim ve anne yabancılaşma puanlarının arasında anlamlı parametreler bulunmuştur. Bununla birlikte kişilik özelliklerinin ebeveyn bağlanma biçimlerinin alt boyutu olan anne güven, baba-güven, baba-iletişim ve baba-yabancılaşma arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Goldberg (1992), dışa dönüklüğün temel belirleyicisi olarak baskınlık ve aktiviteyi belirlemiştir. Sosyalleşmeye önem veren ve insanlarla iletişimi güçlü olan, liderlik gücü yüksek, güçlü olan ve arkadaşça davranan bireyler de bu faktörün birer temsilcisidir. Basım, Çetin ve Tabak (2009) yaptıkları çalışmada, dışadönük olmanın ve öz disiplinin çatışma çözmede önemli bir rolü oynadığını fakat nörotiklik kişilik özelliğinin ise çatışma çözümü yordamadığını belirlemiştir. Kişiler arası ilişkilerde yumuşak başlılık alt boyutu da temel faktörlerden biridir. Bu bulgular, yapılan çalışmanın bulgularını desteklemektedir. Halfon (2006) tarafından Türk kültürüne özgü bağlanma biçimlerine yönelik yapılan bir çalışmada da düzgün tavır, hiyerarşi, birliktelik, olumlu bağlanma değişkenleri olan anne güven, baba-güven, anne iletişim ve baba-iletişimi olumlu yönde destekledikleri bulgularına ulaşmıştır. Kişisel alanda başarılı olan bireylerin birçoğunun güvenli bağlanan bireyler olduğu görülmektedir (Dönmez, 2009, s. 77). Kişilik özelliklerinin ebeveyn bağlanma alt boyutlarından anne iletişim ve anne yabancılaşma puanlarının anlamlı çıkmasının nedeni kişilerin babalarına oranla anneleri ile daha rahat iletişim kurabilmeleri olabilir. Bir diğer neden de anne ile bireyin bebekliğinden gelen bağların anne iletişim ve anne yabancılaşma puanlarının anlamlı çıkmasını sağlaması olabilir.

Kişilik özelliklerinin anne-baba tutumu alt boyutu olan otoriter anne-baba tutumunu yordayıcılığının istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Kişilik özelliklerinin anne-baba tutumu alt boyutları olan demokratik anne-baba tutumunu ve koruyucu-istekçi anne-baba tutumunu ise anlamlı bir şekilde yordamadığı belirlenmiştir. Sağlıklı ebeveyn özelliği olarak kabul edilmeyen otoriter tutumun, çalışmada kullanılan Beş Faktör Kişilik Modelinin negatif yönünde bulunan kişilik özelliği ile ilişkisinin bulunduğu sonucu alanyazındaki kuramsal açıklamalarla uyumludur. Kuramsal çerçeveye göre kişiliğin negatif bölümünde bulunan içe dönük bireyler; içine kapanık, sosyalleşmeden hoşlanmayan, insanlardan uzak duran, buldukları ortamda sessiz kalmayı tercih eden, utangaç ve tutuk kişiler olarak belirlenmiştir (Sommer, Korkmaz ve Tatar, 2002). Otoriter tutumun özellikleri olarak; anne babanın çocuklarına karşı; soğuk, sert, baskıcı, mesafeli olması, çocuğun kişiliğini önemsememesi, cezayı çocuğun her kurala uyması için uygulaması, uygulanan yasakların nedenini çocuğa anlatılmaması, çocuğun kişiliğine yönelik eleştiriler yapılması olarak belirlenmiştir (Alisinanoğlu, 2003, s. 97-107). Ancak yapılan bu çalışmada koruyucu-istekçi tutum sergileyen anne babaların özellikleri olan çocuk tarafından yapılması gereken çoğu şeyin, kendileri tarafından yapılması (Hart, 2003); çocuğa duygusal olarak derin bir şekilde bağlanarak çocuğun büyümüş olduğu ve olgunlaşmış olduğunun kabullenilmemesi (Snyder, 2003, s. 335), çocuğa yönelik kontrolün fazla yapılması, aşırı ilgi ve özen sonucu onun hareketlerini ve ilişkilerini kısıtlamaları, kararları çocuk adına vermeleri, çocuğun kendi ayakları üzerinde durmasını ve kendine güvenmesini engellemeleri (Rubin ve Burgess, 2002) araştırmanın ölçmek istediği kişilik özelliği olan içe dönük, duygusal dengelilik, deneyimlere

açıklık, sorumluluk ve yumuşak başlılık özellikleri göz önüne alındığında beklenen bir sonuç olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Anne-baba tutumlarının, ebeveyne bağlanma biçimlerinin alt boyutu olan anne yabancılaşma, baba-güven, baba-iletişim ve baba-yabancılaşmayla anlamlı bir ilişkisi olduğu bulunmuştur. Yapılan bu çalışmada babaya güvenli bir şekilde bağlanan katılımcıların, çocuklarına yönelik daha otoriter bir tutum gösterdikleri belirlenmiştir. Bu konuda yapılan çalışmalar incelendiğinde, Doinita ve Maria'nın (2015) 4-8 yaşları arasında çocukları bulunan anne babalara yönelik yaptığı araştırmada güvenli bağlanma ile otoriter tutum arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Eğitim fakültesinde eğitim alan erkek ve kız öğrencilere yönelik Mahasneh ve diğerleri (2013) tarafından yapılan çalışmada, anne-baba biçimlerle yetişkin bağlanma biçimlerini araştırmışlar ve güvenli bağlanma ile otoriter anne-baba tutumu arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Hevers (2015) araştırmasının sonuçları ise babaların bağlanma biçimleri ile anne-baba tutumları arasındaki ilişkiyi destekler biçimindedir, babaların çocuklarına karşı otoriter bir tutum sergiledikleri bulunmuştur.

Bu çalışmanın sonuçları ile yukarıda değinilen alanyazın çalışmalarının sonuçlarının benzer olduğu söylenebilir. Çünkü içinde bulunulan bu dönemde dâhi kültürel etki, babaların özellikle otoriter bir tutum sergilemesinin ve geleneksel olarak babaların otoriter ve koruyucu bir tutum göstermelerini normal karşılamaktadır.

Güner-Algan ve Şendil'in (2013) yaptığı bir araştırmada ebeveyne güvensiz bağlanan anne-babaların demokratik tutumlarının düşük olduğu görülmüştür. Bu sonucun alanyazın ile uyumlu olmadığı görülmektedir. İçinde yaşanan kültürün anne-babalara yüklediği otoriter tutumun bu sonucun elde edilmesinde etkili olduğu söylenebilir.

3.Araştırmacılar Öneriler

Yapılan bu araştırmaya katılan katılımcıların 359'u (% 71,3) kadınlardan, 144'ü (%28,7) ise erkeklerden oluşmuştur. Gelecekte yapılacak araştırmalarda daha güvenilir ve kapsamlı sonuçlar için kadın erkek oranlarının daha dengeli olması faydalı olabilir. Alan yazı incelendiğinde bu ve benzer konularda çoğunluk ile yapılan araştırmaların nicel yapıldığı görülmüştür. Yapılacak araştırmalarda her iki yöntemin birlikte kullanılması daha yararlı olabilir. Bu araştırmada örneklem kesitsel olarak seçilmiştir. Ancak bundan sonraki araştırmalarda boylamsal tarama modeli de seçilebilir. Beliren yetişkinlik dönemi hangi yaş aralığında tam olara görülmektedir sorusu alanyazında yeterince araştırılmamış bir konu olduğu için gelecekteki çalışmalara konu olabilir. Beliren yetişkin dönemin içinde olan evli ve anne baba olan bireylerin kendi anne babalarını algılama biçimlerinin çocukları üzerindeki etkisi için çalışmalar yapılabilir. Beliren yetişkinlik dönemindeki bireylerin; anne-babalarına bağlanma biçimlerinin ve kişiliklerinin şekillenmesinde anne-babaların tutumlarının çok fazla etkisi olduğundan, anne-babaların gelecekte olumlu kişilik özellikleri sergileyen bireyler yetiştirmeleri ve çocuklarının kendilerine güvenli bir şekilde bağlanabilmeleri için çocuklarına karşı olumlu tutumlar sergilemeleri önerilmektedir. Beliren yetişkinlik dönemi çocukluk döneminde yaşananlardan etkilenip şekillendiği için anne-babalar, çocukları için demokratik bir zemin hazırlamalı ve çocuklarına olumlu davranışları ile örnek olmalı. İstenmeyen her davranışın sebebinin açıklanması çocuklarına yapılmalı ve doğru davranış anlatılmalıdır. Anne-babalar çocukları için rol model olmalı.

Araştırma sonuçları, anne-babaların demokratik bir tutum sergileyerek gelecekte kendi düşünce, duygu ve davranışlarını kontrol eden bireyler yetiştirmelerini destekler niteliktedir. Ebeveynlerin çocuk yetiştirme becerilerinin gelişmesi için paydaşların uyum içinde çalışıp gerekli eğitimi hayat boyu sağlamaları önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbay, S. E. (2015). Ana-babaya bağlanma ile romantik yakınlık ve otantik benlik arasındaki ilişkilerde bağlanma stillerinin aracı rolünün incelenmesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Akdağ, S.T. (2011). Ergenlerin bağlanma stilleri ile ebeveynlerinin bağlanma stilleri arasındaki ilişki. Uzmanlık Tezi, *Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi*, Antalya.
- Akhan, LU. (2014). Hemşirelik öğrencilerinin bağlanma stillerinin belirlenmesi. *Yüksek öğretim ve Bilim Dergisi*, 4(3): 191-196.
- Aktaş, S. (2011). 9. sınıfta anne baba tutumları ve benlik saygısı arasındaki ilişkinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Armsden, G. C. ve Greenberg, M. T. (1987). The Inventory of Parent and Peer Attachment: Relationship to well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 16(5), 427-454.
- Arnett, J. J. (1994). Are college students adults? Their conceptions of the transition to adulthood. *Journal of Adult Development*, 1, 154-168.
- Arnett, J.J. (2000). Emerging Adulthood: A Theory of Development from the Late Teens through the Twenties. *American Psychologist*, 55, 469-480.
- Arnett, J.J. (2004). Emerging adulthood: The winding road from the late teens through the Twenties. New York: Oxford University Press.
- Arnett, J.J. (2007a). Emerging Adulthood: What is it, and what is it good for?. *Child Development Perspectives*. 1(2), 68-73.
- Arnett, J. J. (2007b). Emerging Adulthood, a 21st Century Theory: A Rejoinder to Hendry and Kloep. *Child Development Perspectives*. 1(2), 80-82
- Alisınanoğlu, F. (2003). Çocukların Denetim Odağı İle Algıladıkları Anne Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2003, 1(1), 97-107.
- Aydoğmuş, K. (1994). Arkadaşları: ana baba okulu, 4. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Atak, H. (2013). On-Maddeli Kişilik Ölçeği'nin Türk Kültürü'ne Uyarlanması. *Nöropsikiyatri Arşivi*. 50, 312-319.
- Basım, H. N, Çetin, F. ve Tabak, A. (2009). Beş faktör kişilik özelliklerinin kişilerarası çatışma çözme yaklaşımlarıyla ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 24(63), 20 - 37.
- Bartholomev, K. (1990). Avoidance of Intimacy: An Attachment Perspective. *Journal of Social and Personal Relationships*. 7(2), 147-178.
- Bartholomew, K. ve Horowitz, L. M. (1991). Attachment Styles Among young Adults: A Test of a Four-Category

Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 226-244.

Bozkurt, S. (2006). Temas Biçimleriyle Bağlanma Stilleri ve Kişilerarası Şemalar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Ankara.

Budak, S. (2000). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Bülbül ,A. (2014). Ergenlerin Algılanan Anne Baba Tutumları ile Yakın İlişkilerindeki Psikolojik Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Cüceloğlu, D. (1998). İnsan ve Davranışı 8. Baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi.

Çalışır, M. (2009). Yetişkin Bağlanma Kuramı ve Duygulanım Düzenleme Stratejilerinin Depresyonla İlişkisi. *Psikiyatride Güncel yaklaşımlar*: 240-255.

Çetin, F., Yeloğlu, H. O. ve Basım-, H. N. (2015). Psikolojik dayanıklılığın açıklanmasında beş faktör kişilik özelliklerinin rolü: bir kanonik ilişki analizi. *Türk Psikoloji Dergisi*, Ankara, 30(75), Sayfa: 81-92.

Doinita, N. E. ve Maria, N. D.(2015). Attachment and parenting styles. *Procedia –Socialand Behavioral Sciences*,203,199-204.

Dönmez, A. (2009). Yakın İlişkiler Psikolojisi (Çev. Edt. Ali Dönmez). Nobel Yayıncılık, Ankara.

Ercan, Ç. (2010). Ergenlerin spor yapma alışkanlıklarının kişilik ve atılganlık özellikleri açısından incelenmesi. Doktora tezi, Ege üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sporda Psiko-Sosyal Alanlar Anabilim Dalı, İzmir.

Güleşen, A., Yıldız, D. (2013). “Erken postpartum dönemde anne bebek bağlanmasının kanıta dayalı uygulamalar ile incelenmesi”. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 12(2), 177-82.

Günaydın, G., Selçuk, E., Sümer, N. ve Uysal, A. (2005). Ebeveyn ve Arkadaşlara Bağlanma Envanteri Kısa Formunun psikometrik açıdan değerlendirilmesi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 8, 13-23.

Güner Algan, A. ve Şendil, G. (2013). The relationsamong parents’ and preschool children’s attachment security and childrearing attitudes. *Psikoloji Çalışmaları*, 33(1) , 55-68.

Goldberg, L. R. (1992). The Development of Markers forthe Big-Five Factor Structure. *Psychological Assessment*, 4(1), 26–42. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.4.1.26>.

Gosling SD, Rentfrow PJ, Swann WB Jr. A very briefmeasure of the Big Five personalitydomains. *J Res in Pers* 2003; 37:504-528.

Halfon, S. (2006). Attachment in a Cultural Framework. (TheDegree of Master), Boğaziçi University Social Sciences, İstanbul.

Hart, C.H. (2003). Parenting Skills And Social-Communicative Competence in Childhood, Erlbaum Publishing, Mahwah.

Hevers, E. M. (2015). The relationship between fathers’ attachment style, parenting style, feelings of parenting competency and psychological wellbeing. Doktora Tezi, University of Newcastle, Newcastle.

Hazan, C. ve Shaver, P. (1987). Romantic Love Conceptualized as an Attachment Process. *Journal of Personality*

and Social Psychology, 52, 511-524.

- İnanç, B., Bilgin, M. ve Atıcı M. (2010). *Gelişim psikolojisi*. 6. Baskı, Ankara, Pegem A Yayıncılık.
- Isık, U. ve Cengiz, R. (2018). The relationship between humor styles and five factor personality traits of physical education and sports students. *Universal Journal of Educational Research*, 6(8), Sayfa: 1811-1818.
- Juni, S., Rahamim, E. L., Brannon, R. (2001). Sex Role Development as a Function of Parent Models and Oedipal Fixation. *The Journal of Genetic Psychology*, 146 (1), 89-99.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kaya, A., Bozaslan, H. ve Gülten, G. E. N. Ç. (2012). Üniversite öğrencilerinin anne-baba tutumlarının problem çözme becerilerine, sosyal kaygı düzeylerine ve akademik başarılarına etkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (18), 208-225.
- Koç, M. (2011). *Hemşirelik öğrencilerinde bağlanma biçimleri ve internet kullanımı*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü., İstanbul.
- Kuzgun, Y. (1972). *Ana baba tutumlarının bireyin kendini gerçekleştirme düzeyine etkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi.
- Kuzgun, Y. ve Eldeleklioğlu, J. (1999). Development of the parental attitude scale. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), 69-77.
- Mahasneh, A. M., Al-Zoubi, Z. H., Batayneh, O.T. ve Jawarneh, M. S. (2013). The relationship between parenting styles and adult attachment styles from Jordan university students. *International Journal of Asian Social Science, Asian Economic and Social Society*, 3(6), 1431-1441.
- Main, M., ve Solomon, J. (1990). Procedures for identifying infants as disorganized/disoriented during the Ainsworth Strange Situation. M. Greenberg, D. Cicchetti, & E. M. Cummings (Eds.), *Attachment in the Preschool Years: Theory, Research and Intervention* 121-160. Chicago: University of Chicago Press.
- Mamati, G. (2018). *Heteroseksüel çift ilişkisi içindeki kadınlarda çocukluk çağı travmalarının ve semptomlarının ilişki istikrarı ile arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul.
- Rohner, R. P. ve Britner, P. A. (2002). Worldwide mental health correlates of parental acceptance-rejection: Review of cross-cultural and intracultural evidence. *Cross-Cultural Research*, 36(1), 16-47.
- Rubin, K.H. ve Burgess, K.B. (2002). *Parents of Aggressive and Withdrawn Children*. Sage Publishing, Hillsdale, NJ.
- Schmitt, D. P., Long, A. E., Mc Phearson, A., O'Brien, K., Remmert, B. Ve Shah, S. H. (2017). *Personality and gender*.
- Snyder, J. (2003). Child Anger Regulation, Parental Response to Children's Anger Displays and Early Child Antisocial Behavior. *Social Development*, 12, 335-360.
- Somer, O., Korkmaz, M. ve Tatar, A. (2002). Beş faktör kişilik envanterinin geliştirilmesi-I: Ölçek ve alt ölçeklerinin oluşturulması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 17(49), 21-33.

- Tanbuğa, U. B. (2018). Okul takımlarında spor yapan ve yapmayan lise öğrencilerinde beş faktör kişilik özelliklerinin incelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Sıtkı Koçman Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Muğla.
- Türker A. *Anne babanın çocuğun kişilik gelişimine etkisi*. [http:// www.bilted.com/ ic sayfa.asp?an=5&id=23](http://www.bilted.com/ic_sayfa.asp?an=5&id=23).
- Vianello, M., Schnabel, K., Sriram, N. ve Nosek, B. (2013). Gender differences in implicit and explicit personality traits. *Personality and individual differences*, 55(8), Sayfa: 994-999.
- Weisberg, Y. J., De Young, C. G. ve Hirsh, J. B. (2011). Gender differences in personality across the ten aspects of the big five. *Frontiers in Psychology*, 2, 178.
- Yılmaz, K. (2018). Anne Baba Tutumlarının Ergenlerde Benlik Saygısına Etkisi. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

GAB AKADEMİ

Cilt/Vol: 3 Sayı/Num: 5
Aralık / December 2023
ISSN 2792-0194

Namık Kemal'in İntibah Romanında "Toplumsal Etkileşim" Biçimleri Forms Of Social Interaction In The Novel İntibah By Namık Kemal

Sevgi ÇAMUR

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Mezunu
Ankara / Türkiye
sevgicmr12@gmail.com / orcid : 0000-0001-5286-7106

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 10.11.2023

Accepted / Kabul Tarihi: 30.12.2023

Published / Yayın Tarihi: 31.12.2023

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume/ Cilt: 3 Issue/ Sayı: 5 Pages/ Sayfa: 95 - 106

Öz

Olay örgüsü, zaman, mekân, kişi kadrosu bakımından hacimli bir tür olan roman; toplumsal etkileşim biçimlerine dair önemli ipuçları içerir. Yazar, roman kahramanları arasındaki karşılıklı ilişki sebebiyle eserine sosyal bir karakter kazandırır. Bu anlayıştan hareketle çalışmanın amacı; Georg Simmel tarafından mübadele, tahakküm, çatışma, fahişelik, sosyallik olarak kavramsallaştırılan toplumsal etkileşim biçimlerinin *İntibah* romanı üzerinden içerik analizi tekniğiyle okumasının yapılmasıdır. Bu bağlamda eser kahramanlarından Ali Bey, Fatma Hanım, Dilâşub, Mehpeyker ve Abdullah Efendi arasındaki etkileşim biçimi grup-içi çatışmaya; Ali Bey'in ve Fatma Hanım'ın Dilâşub üzerinde kurmuş oldukları otoriter güç ve konumlandıkları yer prestij bağlamında tahakküme; Ali Bey ve Mehpeyker arasındaki ekonomik değer-arzu ilişkisi mübadeleye; Mehpeyker'in roman boyunca çizmiş olduğu düşükün kadın portresi fahişeliğe; kahramanların bir araya gelmesi durumu sosyalleşmeye işaret eder. Nitekim roman Simmel literatüründeki etkileşim şekillerinin tümünü örnekleyen ilişkiler barındırmış ve böylece romanın yeni bir okumasını yapmak mümkün olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Namık Kemal, *İntibah*, Gerog Simmel, Toplumsal Etkileşim Biçimleri.

Abstract

Novel, which is a voluminous genre in terms of plot, setting and characters, includes remarkable clues about the forms of social interaction. Authors bring a social nature in their work due to the mutual relationship between the characters of the novel. Based on this understanding, the aim of this study is to analyse the novel *İntibah* through content analysis technique in terms of the forms of social interaction classified by Georg Simmel as exchange, domination, conflict, prostitution, and sociability. In this context, the form of interaction between the characters in the novel namely Ali Bey, Fatma Hanım, Dilâşub, Mehpeyker and Abdullah Efendi is an example of intra-group conflict. The authoritative power that Ali Bey and Fatma Hanım use for Dilâşub and the place where they position her in terms of prestige indicate domination. The economic value-desire relationship between Ali Bey and Mehpeyker points to exchange. While the vulgar profile that Mehpeyker embodies throughout the novel points to prostitution, the gathering of the characters indicates sociability. As a matter of fact, the novel contains relations that exemplify all forms of interaction defined in Simmel literature, which has led to the analysis of the novel through a new reading.

Keywords: Namık Kemal, *Intibah*, Georg Simmel, Forms of Social Interaction.

Giriş

Modern sosyolojinin kurucularından olan Georg Simmel (1858-1918), bireylerarası etkileşimin ayrıntılarına bireyselci ve felsefi yaklaşarak onları biçim ve içerik bakımından değerlendirir. Ona göre toplum, bireylerin ortak amaç üzerine hareket ettiklerinde var olur. Bu bağlamda gündelik hayat içerisinde kişilerarası ilişkileri ve etkileşim biçimlerini anlamak topluma ve toplumsal alana dair ortak bilgi verir. Bu yüzden Simmel'e göre toplumsal düzeninin içeriğini ve biçimini araştırmak mübadele, çatışma, fahişelik, sosyalleşme, tahakküm olarak sınıflandırılan toplumsal etkileşim biçimlerini anlamaktan geçer. "Simmel ayrıca sosyal hayatın *biçimi* ve *içeriği* arasında bir ayrım yapar. Sosyal etkileşim *biçimleri* toplumsal hayatın, oldukça farklı durumlarda gözlenebilen (devlet, sendika veya aile gibi) sabit, kalıplaşmış yanlarını anlatırken, *içeriği* sosyal etkileşimin, belirli bir durumla ilgili bireylerin çıkarlar ve istekleri gibi farklı yanlarını anlatır" (Slattery, 2014: 53). Dolayısıyla toplumsal etkileşim biçimlerini anlamlandırmak belirli bir kültürün veya çevrenin sosyal ilişkilerinin formuna işaret eder.

Simmel'e göre bireyler, etkileşim sürecine kendi tözlerini aktararak sosyal ilişkilerini şekillendirirler. Böylece sosyal gerçeklik, toplumsal düzeyde inşa edilerek etkileşim biçimlerinin temsillerini yaratır. Toplumsal düzenin soyut özellikleri olarak ele alınan bu temsil biçimleri edebî eserlerden hareketle çözümlenmeye elverişlidir. Edebî türler arasından roman, hacimli yapısıyla bu çözümlenmeye kaynaklık eder. Şahıs kadrosu, zaman, mekân, olay örgüsü gibi unsurları barındıran bu kurgusal tür, yazarı tarafından sosyal gerçekliğe dair sembolik temsiller sunar. Yazar bir eyleyen olarak içinde bulunduğu dönem koşullarını, kültürel değerleri, gündelik hayatı, sosyal alana dair yaşam pratiklerini, bireysel ve toplumsal ilişkileri roman kahramanları arasındaki etkileşimlerden hareketle görünür kılar. Böylece yazar, roman kahramanları arasındaki etkileşim sebebiyle eserine sosyal bir karakter kazandırır. Bu anlayıştan hareketle çalışmanın amacı Tanzimat Dönemi yazarlarından Namık Kemal'in kaleme aldığı "eski hikâye geleneğimiz ile Avrupalı roman arasındaki ilk edebî metin[dir]" (Okay, 2011: 120) olan İntibah'ta Georg Simmel'in mübadele, çatışma, fahişelik, sosyalleşme, tahakküm olarak kavramsallaştırdığı etkileşim biçimlerinin çözümlenmesini yapmaktır. Bu bağlamda eserde romanın ana kahramanları arasındaki rekabet temelli etkileşim "grup-içi çatışma"ya, otorite ile özne konumunda olan kahramanın prestijle nesne haline gelmesi "tahakküm"e, fedakârlık-arzu ilişkisi "ekonomik mübadele"ye, düşkün ve kötü kadın portresi "fahişelik"e, belli bir amaç gütmeyen nezaket çerçevesinde bir arada olma "sosyallik"e işaret eder. Çalışma alt başlıkları itibarıyla bu etkileşim biçimlerinin detaylı okumasını sunmayı planlamaktadır.

1. İntibah Romanındaki Grup-İçi Çatışmalar

Toplumsallaşma, bireyin kendi toplumsal rol ve yükümlülüklerini yeniden belirleyebileceği belli bir sosyal çevreye hazırlanması sürecidir. Yaşam boyu devam eder ve her çeşit etkileşimin olduğu yerde var olur. Simmel çatışmayı etkileşim biçimlerinden biri olarak ele alıp aynı zamanda bu kavrama toplumsallaşma anlamını da atfeder. Çünkü çatışma "bir tür birlik sağlama yoludur" (Turner vd., 2017: 297). Nefret, kıskançlık, arzu vb. çatışma nedenleri birliğe ulaşmayı sağlar. "Örneğin, birbirlerine düşmanlıklarını ifade yetenekleri insanlara yazgıları üzerinde bir kontrol duygusu kazandırabilir ve böylece grup içinde toplumsal dayanışmayı artırmaya hizmet edebilir" (Turner vd., 2017: 297). Böylece çatışma bireylerin ortak bir amaca ulaşmasının aracı olarak karşımıza çıkar. "[Ç]atışma tüm bağlamlarda belirli ortak özellikler sergiler ve bu yüzden toplumsal form olarak görülebilir. Ayrıca çatışma hemen her zaman işbirliğiyle birlikte yer alır: İnsanlar birbirleriyle ne zaman, nerede ve nasıl mücadele edeceklerini düzenleyen normlar üzerinde fikir birliği içindedirler; bu durum evlilik, iş hayatı,

oyunlar, savaş ve teolojik tartışmalarda söz konusudur” (Turner vd., 2017: 297). Dolayısıyla bu ilişki biçimlerinin ortaya çıkardığı etkileşim formlarını edebî eserlerden yola çıkarak çözümlemek mümkündür. Tanzimat dönemi romanlarından İntibah'ta Fatma Hanım-Ali Bey, Abdullah Efendi-Mehpeyker, Mehpeyker-Ali Bey, Ali Bey-Dilâşub, Mehpeyker-Dilâşub romandaki çatışma gruplarını oluştururlar. Bunlardan ilki olan Fatma Hanım-Ali Bey arasındaki etkileşim biçimi anne-oğul çatışması olarak karşımıza çıkmaktadır. Fatma Hanım oğlunun düşkün bir kadınla (Mehpeyker ile) ilişkisi olduğunu öğrenmesi üzerine ona Dilâşub adında bir cariye alır ve onunla evlenmesini ister. Bunun üzerine Ali Bey,

“Hizmetkârına söz söyler gibi bir tarz-ı serkeşane ile [dik başlı bir şekilde], ‘Kabahat bende ki, taciz olacağımı [rahatsız edileceğimi] bildiğim halde kalkar da evimdir diye buraya gelirim’ yollu söylenerek hiddetle yerinden fırladı, gitti. Hanımefendinin ise uğradığı beht-i elim [acı dolu şaşkınlık] içinde arkasından hayran hayran etrafına bakılmaktan başka ne bir harekete mecali [gücü] kaldı ne de... başka bir söz söylemeye lisanı [dili] vardı” (Kemal, 2016: 109).

Bu bölümde verilen anne-oğul çatışması Simmel'in grup-içi çatışma türlerinden “ortak kişisel niteliklere sahip olanlar arasındaki çatışma” (Turner vd., 2017: 298) olarak anlandırılabilir. Simmel'e göre söz konusu çatışma “birçok ortak özelliğe sahip insanlar çoğu kez birbirlerine karşı tüm yabancılara yaptıklarından daha kötü veya ‘haksız’ yanlış davranışlar sergileyebilirler” (Turner vd., 2017: 298). Ali Bey'in annesine karşı gösterdiği bu davranış benzer özelliklerini unutturacak kadar aşırıdır. Diğer taraftan Ali Bey'in Mehpeyker'e karşı duyguları yoğun olduğu için ve bunu açıkça dile getiremediğinden başka biriyle evlenme fikri çatışmayı tetikleyen tahrik edici bir unsur olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla “... duygular yüksek düzeyde olduğunda veya grup üyeleri çatışmanın bireysel çıkarlarını aştığını düşündüklerinde kavga şiddetli olabilir” (Turner vd., 2017: 298). Simmel'e göre çatışmanın birleştirici bir gücü de vardır. Anne-oğul çatışması bağlamında baktığımızda Ali Bey'in Mehpeyker'in onun için uygun bir kadın olmadığını anladıktan sonra annesinden af dilemesi ve onun isteğiyle Dilâşub'la evlenmesi çatışmanın birleştirici ve uzlaşımçı yönüne işaretler. Tanpınar Dilâşub için, “...Mehpeyker'in karşısına çıkmak için icat edilmiştir. Fuhuşun karşısında temiz insan” (Tanpınar, 2012: 397-398) yorumunu yapar. Mehpeyker çatışmanın nedeni iken Dilâşub birleştirici yönüdür. Böylelikle Dilâşub çatışmanın karşısında birleştirici unsur olarak yer alır.

Romanda ikinci grup-içi çatışma türü Dilâşub ve Mehpeyker arasında vuku bulan “karşı tarafların birbirlerini grubun varlığına karşı bir tehdit olarak algıladıkları çatışmalar” (Turner vd., 2017: 298)dir. Ali Bey'in Mehpeyker'den ayrıldıktan sonra Dilâşub'la evlenmesi, Mehpeyker'in Ali Bey'e gönderdiği mektuplara bir süre karşılık bulamaması ve sonradan yazdıklarına olumsuz cevap alması üzerine Dilâşub'u Ali Bey'le arasında bir tehdit olarak görür. Bu aşk üçgeninde Mehpeyker, Ali Bey ve Dilâşub için bir tehdit unsuru iken Dilâşub da Mehpeyker için olumsuzlanan bir yerdedir. “[B]ir grup çatışan unsurlara bölündüğünde, uzlaşmaz taraflar birbirlerine sadece çatışmayı üreten somut zeminde değil, bizzat grubun düşmanına (sosyolojik) nefret temelinde de tepki vereceklerdir.” (Turner, vd., 2017: 298). Öyle ki Mehpeyker Dilâşub'a iftira atarak onu kendi gibi düşkün bir kadın olarak göstermeye çalışır, evden atılmasına sebebiyet verip erkeklerle olmaya zorlar ve sonunda Dilâşub onun Ali Bey'e düzenlediği intikam planına kurban gider. Bu durum aşk üçgeni arasındaki uzlaşmazlığın yoğun ve kolayca şiddetlendiğinin göstergesidir. Hem Dilâşub hem Mehpeyker Ali Bey'le olan grup kimliklerini temsil etme iddiasını sürdürüp birbirlerini düşman olarak görmektedirler. Topluluğun amansız düşmanı ise Ali Bey'in roman sonunda öldürdüğü Mehpeyker'dir.

Mevcut çatışmanın diğer bir örneği de Mehpeyker'in Abdullah Efendi'yi Ali Bey'le olan ilişkisinde tehdit olarak görmesidir.

“Mehpeyker, bu tehlikeleri düşünerek, Abdullah Efendi ile münasebetini kesse bile bu işi gayet usturuplu bir şekilde yapmayı, herifi kızdırmadan tatlılıkla ikna ederek dostça ayrılmayı daha uygun buluyordu” (Kemal, 2016: 86).

“Aralarındaki o ahlâksızca mukaveleye dayanarak, Ali Bey'le olan macerasını başından sonuna kadar anlattı. Gönlündeki sevgi geçinceye kadar kendisiyle görüşmeyeceğini, öteden beri yapageldiği para yardımını isterse kesebileceğini, fakat bu husustaki kararının kesin ve değişmez olduğunu bildirdi. Herif, manâlı manâlı sırtıyor; arada bir kafasını arkaya doğru sallayarak, buna katiyen yanaşmayacağını hareketleriyle belli ediyordu” (Kemal, 2016: 89-90).

Abdullah Efendi ve Mehpeyker arasındaki çatışma Ali Bey temellidir. Simmel, “birbirlerini karşıtlar olarak gören ve kabul eden taraflar arasındaki çatışma”nın (Turner vd., 2017: 298) doğrudan olması durumunda karşıtların hedeflerine ulaşmak için birbirleriyle mücadele ettiklerini belirtir. Abdullah Efendi'nin amacı Mehpeyker'i elde etmekken, Mehpeyker'in amacı Ali Bey'i cezalandırmaktır. Bunun yolu ise Dilâşub'dan geçer. Dolayısıyla çatışmanın temelindeki ortak hedef Dilâşub'dur. “Simmel bu son çatışma biçimini rekabet olarak adlandırır. Ancak bu iki çatışma biçimi de onları sözü edilen çatışma biçimlerinden farklı kılan belirli ayırt edici özelliklere sahiptir: karşıtların aynı hedef için mücadele hakkına sahip oldukları düşünülür...” (Turner vd., 2017: 299). Uzun uğraşlar sonunda Abdullah Efendi ile Mehpeyker ortak amaçları için bir anlaşma yaparlar:

“Aramızdaki mukavele gereğince iki taraf da hareketlerinde serbesttir... Kabul... Size altı ay mühlet... Bu müddet içinde âşıkınızla istediğiniz kadar sevişin... İsterseniz sokağımızdan bile geçmeyin... Para yardımını da kesmeyecek, bilâkis artıracam. Lâkin mühlet bitince ben de payımı isterim. Buna muvafakat ederseniz yine hiçbir eğlencenize mâni olmam. Dilediğiniz gibi yaşayın... Muvafakat etmezseniz sizi katiyen rahat bırakmam. Düşmanlığım ve intikamım pek müthiş olur... Böyle bir teklif kadının canına minnetti. Bir iki dakika olsun düşünmeye bile lüzum gömleksizin ve hiç tereddüt etmeksizin teklifi aynen kabul etti” (Kemal, 2016: 90).

Görüldüğü üzere bu anlaşma çatışmanın doğasındaki nesnel durumdan ortaya çıkar. Tarafların ulaşmak istedikleri hedef onları çatışma temelinde birliğe götürür. “Ortak özellik nesnel bir durum, kavgalı tarafların bencilliğinin üzerinde yer alan bir çıkar değil de her ikisinin de paylaştığı bencilce bir amacın gizliden gizliye farkında olmaları olduğunda geçerlidir” (Simmel, 2015: 100-103). Abdullah Efendi için ulaşılacak istenen Mehpeyker iken, Mehpeyker için Ali Bey'dir. İki tarafı birliğe götüren sevdikleri kişileri elde etme isteğidir.

“Ali Bey'i o kadından ayıracaksın!. Söz, bu şekle dökülünce Abdullah Efendi, muzafferane bir tavırla, yavaş yavaş sandalyesine yaslandı. Bıyık altından sırtarak cevap verdi: — Ne kadar da güç bir iş teklif ettiniz. O derece telaşınız bunun için miydi? O kadar kıskanç, o derece mağrur bir beyefendiyi, karısından, cariyesinden ayırmakta da insan güçlük çekerse dünyada «kolay» kelimesinin mânâsı kalmaz. Siz, kızın ya şüphe uyandırabilecek bir hareketini, yahut da vücudunun gizli yerlerinde bir nişan varsa onu öğrenip

bana haber verin! Ötesine karışmayın. Rakibinizi en âdi bir fahişe durumuna düşürmek boynuma borç olsun. Çıkacak dedikodular, en geç bir hafta içinde Beyefendinin kulağına gider... O kadar lakırdıdan sonra ayrılacaklarına şüphe kalmaz ya..." (Kemal, 2016: 108).

Abdullah Efendi ön gördüğü şekilde planını gerçekleştirir. Böylece Mehpeyker ve Abdullah Efendi arasındaki "...kıyasıya çatışma ancak şiddete başvurmadan sürdürülür, kişisel uzlaşmazlıklar ve düşmanlık duyguları çoğu kez çatışma dışı tutulur" (Turner vd., 2017: 299). Taraflar hem birtakım kuralların dayatışmasını kabul edip hem de ortak bir düşünceye ulaşırlar. Dilâşub ve Ali Bey'e karşı oynadıkları intikam oyununda mücadele etmek için birleşirler. "[V]e mücadeleyi karşılıklı olarak kabul gören normlar ve kurallar gözetiminde sürdürür"ler (Turner vd., 2017: 299). Dolayısıyla bu birleşme sonucunda Mehpeyker de Abdullah Eefendi de istediğine ulaşır. Ancak oyun sonunda Ali Bey'in Dilâşub'a şiddet uygulayarak onu evden atması rekabetin olumsuz ve yıkıcı tarafına işaretler. Simmel bu durumu "...kabul etse bile, olumsuz yanlarına rağmen, insanları birbirleriyle bağlar kurmaya zorladığını ve böylece toplumsal dayanışmayı artırdığı için grup açısından olumlu sonuçlara sahip olduğunu düşünür. Taraflar arasındaki rekabet karşıtları üçüncü bir tarafı kazanmaya yönelttiği için, her biri onları birbirlerine bağlayan bir ilişkiler ağı içinde yer alır" (Turner vd., 2017: 299). Böylece bu rekabet ilişkisinde birleştirici olan taraflar Abdullah Efendi ve Mehpeyker'dir.

2.Otorite ve Prestij Bağlamında Tahakküm

Karşılıklı belirlenen eylem alanlarında etkileşim vardır. Öyle ki "...bir tarafın uyguladığı 'zorlama'nın öbürünü her türlü kendiliğindenlikten ve dolayısıyla her türlü 'gerçek' etki yaratma, etkileşim sürecine katkıda bulunma imkânından mahrum bıraktığı üst-ast ilişkilerinde bile etkileşim vardır ve bu etkileşim bu ilişkileri bile toplumsal biçimler haline getirir" (Simmel, 2015: 110-111). Dolayısıyla bir bireye, gruba, topluluğa tabiyet etkileşim alanı oluşturarak tahakkümü yaratabilir.

Toplum hayatındaki hemen her alanda ast-üst ilişkileri büyük rol oynar. İş, aile, arkadaşlık vb. alanlarda otorite ve buna tabiyet kendini bir etkileşim biçimi olarak gösterir. Çalışmanın amacı kapsamında çözümlenen İntibah romanında Dilâşub'un Ali Bey ve Fatma Hanım'la olan ast-üst ilişkisi etkileşim biçimlerinden 'tahakküm'ü ortaya çıkarır. Fatma Hanım, oğlunu kötü kadın Mehpeyker'den ayırmak için ondan daha güzel bir kadın arayışına girer ve Dilâşub'u bulur. Bu kız "Yalnız güzel değil... Terbiyesi simasına faik [eğitimi güzelliğinden üstün]. Oldukça okumak yazmak biliyor. Güzel sesi var, Güzel piyano çalıyor. İğne işlerinin hepsinde Avrupa kızlar kadar marifetli. Hele tabiatı melek gibi" (Kemal, 2016: 107). Dilâşub, bir cariye olarak tabi konumundaki öznedir. "Dolayısıyla bu rolü analiz ederken ast/tabii konumundaki öznenin kendiliğindenliğini ve ilişkiye yaptığı katkıyı netleştirmek ve bunların haklarında beslenen yüzeysel görüşler yüzünden yaygın biçimde azımsanmasının önüne geçmek çok önemlidir" (Simmel, 2015: 111). Bu yüzden Fatma Hanım Dilâşub'u sadakati, eğitimi, terbiyesiyle ailelerine layık görüp onu sahip olduklarıyla yüceltir ve etkileşim biçimindeki yerini üst seviyeye taşır. Dilâşub'un ilişkideki gönüllülük inancı onu 'üst'ün gözünde kişisellikten otorite olmaya yaklaştırır. Böylece "...'otorite' denen şey otoriteye tabi olan bireyin genellikle fark edildiğinden çok daha yüksek bir derecede özgürlüğe sahip olmasını ön gerektirir" (Simmel, 2015: 111). Daha ziyade Dilâşub'u tamamıyla kendi nüfuzuna almak istemez. Karşılıklı bir ilişki çerçevesinde etkileyen ve etkilenen istemiyle 'soyut tahakküm' etkileşim biçimini yaratır. "... kendi nüfuzunun, yani başkasını bu şekilde belirlemenin, geri dönüp kendisini de etkilemesini ister" (Simmel, 2015: 109).

Dilâşub, "Ali Bey için alındığını ilk günden bilir ve kendisini evlât makamında [derecesinde] büyütmüş olan eski hanımının ağzından 'Beyefendinin ne kadar güzel, ne kadar terbiyeli, ne kadar insanîyetli olduğunu bilmemiş olsaydım Dilaşub'u vermeye kıyamaz idim' sözlerini işittiği için âtisine [geleceğine] oldukça emniyet ederdi [güvenirdi]" (Kemal, 2016: 121). Tabiyet ilişkisinde Dilâşub'un her şeyden haberdar olması 'mutlak zorunluluk', 'seçeneği olmama' tabirlerini ortadan kaldırmaktadır. Kayda değer bireysel özgürlüğün habercisi olan bu durum otoriteye bağlılığı artırır. Ancak üstünlüğün bir diğer gereği olan prestij, bir kişiyi 'araç' olarak kullanma yoluna gidebilir. Bu da taraflardan birinin değerini düşüreceğinden toplumlaşmaya ve etkileşime gölge düşürür. Çünkü ilişkiye etkide bulunan kişilerden biri saf dışı kalır. Bunun örneğini Fatma Hanım'ın Ali Bey ile yaptığı şu konuşmasında görmekteyiz:

"Onu ben senin için aldım. –Ben cariyeyi ne yapacağım? – Ev bark olacak zamanın geldi. Şimdi sana bir kibar kız bulsam almadan göremeyeceksin. Aldıktan sonra şayet hoşlanmazsan, ömrün oldukça azap içinde kalırsın. ...Evde iki hanım peyda olur, biz birimizle geçinememezsek yine sen rahatsız olursun. ...Ama bu cariyendir beğenirsen koynuna alacaksın, istediğin gibi terbiye edeceksin [eğiteceksin]. ...Mademki şu kızcağızı beğendin, kıymetli validenin hatırı için olsun odana al da biraz rahat edeyim" (Namık Kemal, 2016: 108).

Yukarıdaki diyalogda görüldüğü üzere Dilâşub, bir 'meta' olarak konumlandırılır ve bağımsız olarak ilişkiye katılması ya da ilişkiden geri çekilmesi durumu hükümsüz kılınır. Üstler tarafından "Tahakküm arzusunun amacı tabi kılınan kişinin iç direncini kırmaktır elbette..." (Simmel, 2015: 109). Bunu da ancak normlardan yoksun olan prestij yoluyla yapabilirler. Çünkü "Prestij yoluyla kazanılan üstünlük bireyleri ve kitleleri 'itme' ve onları kayıtsız şartsız takipçiler haline getirme kabiliyetinden ibarettir" (Simmel, 2015: 112). Dolayısıyla Dilâşub'un, etkileşimde gönüllü ve bağlı bir katılımcı olması otoriteyle, bağımlı hale gelmesi ise prestijle ilişkilidir. Diğer bir deyişle otorite çerçevesindeki özne konumunda iken prestij bağlamında nesne durumuna getirilir.

3.Arzu-Değer İlişkisinde Mübadele

Bireylerarası ilişkilerin çoğu mübadele temellidir. Mübadele, tek taraflı bir süreci içeriyor gibi görünse de karşılıklı etkiler yaratma biçimi "...bütün insani etkileşimler arasında, töz ve içerik kazanmaya çalışan insan hayatını şekillendiren en saf ve en gelişkin etkileşimdir" (Simmel, 2015: 65). Dolayısıyla etkileşim daha kapsamlı iken mübadele daha spesifik bir anlam alanına sahiptir. "Zira kişi etkileşim içinde yalnızca kendi enerjisini sarf edebilir kendi tözünü aktarır. Oysa mübadele başka birinin sahip olduğu bir nesne uğruna değil, daha çok kişinin bir nesne hakkındaki hissi uğruna, ötekinin daha sahip olmadığı bir his uğruna yapılır" (Simmel, 2015: 66). Bu etkileşim biçiminde özne-nesne arasındaki ilişki arzu edilene karşı duyulan istektir. İntibah romanında Ali Bey ve Mehpeyker arasındaki duygusal duygu durumu etkileşim biçimlerinden olan mübadeleyle anlam bulur. Ali Bey zengin bir ailede doğup büyüyen, anne babasının tek evladı, eğitilmiş ve çalışkan bir beyefendi. Buna karşın Mehpeyker ise "...ahlak ve terbiyece bütün bütün Ali Bey'in hilafına [tersine] olarak gayet namussuz, alçak bir ailede perveriş bulmuş [büyümüş] ve zaman-ı rüşde balığ [reşit] olur olmaz rezailin envaında [reziliklerin her çeşidinde]...üstat olmuştu" (Kemal, 2016: 49). Kahramanların bu özellikleri ilişki süreçlerindeki etkileşim şekillerine değer bağlamında bir kimlik kazandırır. Çünkü mübadele, ekonomik değerlerin temelini oluşturur ve nesnelere arasındaki duygu durumunu nesnel mesafeye dönüştürür. Bu ekonomik mübadele sürecinde Ali Bey ve Mehpeyker arasındaki "...onları 'ekonomik' ilişki denen ilişkiye, yani karşılıklı fedakârlığa sokan etkileşim, aynı

zamanda bu nesnelere her birini değer kategorisine yükseltir” (Simmel, 2015: 77). Ali Bey’in zengin bir aileden gelmesi ve yakışıklı olması onu Mehpeyker’in gözünde değerli kategorisine yükseltir. Karşılıklı fedakâr olma durumu Ali Bey’in Mehpeyker’i ailesine layık olamadığını düşünen annesine ve arkadaşlarına rağmen sevmesi, onunla evlenmesi, işteki zamanından feragat edip onunla zaman geçirmesiyle anlam bulur. Mehpeyker ise önceden ilişkisi olan Abdullah Efendi’yi karşısına alıp maddi, manevi risklere girerek Ali Bey’le olmak istemektedir. Bu durum ekonomik etkileşim biçiminde kişileri değerli kılar.

“Gelgelelim değer ile ekonomik biçimi arasındaki bu ayrım yapay bir ayrımdır. Ekonomi ilk başta, değerleri fedakârlık ile kârı dengeleme sürecine dâhil edebilmek için kendi içeriği olarak kabul etmesi bakımından salt bir biçim olarak görünse de, aslında bir ekonomide kabul gören değerleri oluşturan sürecin aynı zamanda ekonomik değerlerin kendilerini de yaratan süreç olduğu gösterilebilir” (Simmel, 2015: 75). Bu süreçte değer maddiyata göre şekillenmesi çıkar ilişkisini ortaya çıkarır. Bireyler “Bir yanda, nesneye duyulan, ona sahip olmaktan ve kullanmaktan alınacağı beklenen tatmin hissi ile bağlantılı arzu...”ya (Simmel, 2015: 75) sahiptirler. Ki hem Ali Bey hem Mehpeyker için durum böyledir. Ali Bey, Mehpeyker’i ilk başta güzelliği, hanımefendiliği, namuslu kişiliğiyle bilip ona sahip olmak isterken; Mehpeyker, Ali Bey’le varlıklı, yakışıklı olduğu için ilgilenir. Böylece “Nesneleri ekonomik değerlere dönüştüren şey, arzuların kendi aralarındaki, mübadele içinde gerçekleşen ilişkilerdir daima” (Simmel, 2015: 80). Bir şeye değer kazandırma ihtiyaçtan ziyade mübadele edimi sürecinde gerçekleşir. Dolayısıyla her türlü etkileşime mübadele olarak bakmak gerekir.

4. Arzulanan Objeler Olarak Kadın

Toplumsal etkileşim biçimlerinden biri olan fahişelik kadın ve erkek arasındaki ilişkiye dayanır. Para ve arzu temelli olan bu ilişki kalıcı değildir. “Fahişelikte de görülen o nitelik, yani hiçbir iz bırakmayan bütünüyle geçici ilişki niteliği sadece parasal işlemlerde vardır. Paranın verilmesiyle birlikte ilişkiden tamamen çekilir” (Simmel, 2015: 129). Dolayısıyla arzuyu tatmin etmedeki tek araç paradır ve bu kişiler arasında hiçbir bağ kurmaz. Söz konusu durum aynı zamanda ‘para’ya dayalı olduğu için karşılık bulduğu araçsallaştırılmış nesne hep el altındadır. Yani erkek için kadın, ulaşılması kolay bir nesnedir. *İntibah* romanında fahişelik etkileşim şekli Mehpeyker’in Ali Bey ve Abdullah Efendi ile olan ilişkisinden yola çıkarak ele alınacaktır.

“Hanımefendi –ki ismi Mehpeyker’dir- ahlak ve terbiyece bütün bütün Ali Bey’in hilâfına [tersine] olarak gayet namussuz, alçak bir ailede perveriş bulmuş [büyümüş] ve zaman-ı rüşde baliğ [reşit] olur olmaz rezailin envaında [rezilliklerin her çeşidinde]...üstat olmuştu. ...ekser evkatını [çoğu vakitlerini] meşhur aşüftelerin meclis-i ülfetinde [eğlence meclisinde] geçirdiği cihetlerle tabii bir kat daha kuvvet bulan zekâvet-i dessasanesi [hilekâr zekâsı] ise bir derecede idi ki ziyette peri güzelliğinde...nihayet derecede şehvetine mağlup olduğu gibi ahlakça dahi sevdiği adamları taht-ı tahakkümde [hükümü altında] tutmaya talip idi ve hatta bu yoldaki teşebbüsünün kâffesinde [girişimlerinin hepsinde] her istediğini yapmış idi” (Kemal, 2016: 49).

Mehpeyker, yazar tarafından ahlaki kurallara aykırı, onurunu ve değerini yitiren bir kadın olarak tasvir edilmekte ve Ali Bey’e uygun olmadığı açıkça dile getirilmektedir.

“Mademki başka taraftan işittiniz; şimdi ben de söyleyeyim. Evet, beyim hakkımda ne söyledilerse belki azdır. Gayet terbiyesiz bir evde doğdum; orada büyüdüm. Daha yaşımda on üçe varmadan akrabam benim namusumu satarak zenginlenmeye kalkıştı. O yaşta bir çocuk iffet [namus] nedir, insanlık ne türüdür, insan kendini nasıl muhafazaya muktedir olur [koruyabilir] nerden bilecek? Adam bir kere de o yola gi-

rince kum deryasına dalmış gibi çabaladıkça batıyor, gittikçe gidiyor... Felek sevk etti; ben de bu yolda daima ilerledim... Dünyada yapmadığım şey pek az kaldı. Tâ ki sizi gördüğüm güne gelinceye kadar indimde [benim için] yaşamak, seyir yerlerinde gezmekten, eğlence meclislerinden bulunmaktan ibaret idi" (Kemal, 2016: 82).

"O sevgili nişanlısının yarı İstanbul halkından arta kalma bir fahişe olduğunu öğrenirdi" (Kemal, 2016: 71).

Yazar, yukarıdaki bölümlerde roman boyunca düşkün kadın portresi çizen Mehpeyker'i tanımlar. Bu aynı zamanda etkileşim biçimlerinden olan fahişeliğin nesnesine atıftır. Mehpeyker, ahlâken zayıf bir ailede büyümesinin ardından reşit olur olmaz eğlence meclislerinde güzelliğini kullanarak para temelli bir ilişkinin aracı haline gelir. Sahici bir ilişkide kayda değer olmayan para "...hem nesnel olarak hem de simgesel olarak ilişkiyi tensel tatmin ötesinde herhangi bir biçimde sürdürmeyi reddeden satın alınabilir hazza hizmet eder" (Simmel, 2015: 129). Bu da fahişelik etkileşiminde kadını 'satın alınabilir' bir nesne haline getirir. Ancak Mehpeyker Ali Bey'i görür görmez kendisine tutkun olmuş, "hatta velev Ali Bey fakir ve bed-huy [kötü huylu] olsa bile dahi yine diği-i visal etmemek kararından içtinap etmeksizin [birlikte olma kararından kaçınmaksızın] mülakata [buluşmaya] gelmişti" (Kemal, 2016: 50). Bu durum ilişkiyi muadili olan paradan ayırıp saf sevgide buluşturur. "Beyefendi! Bir terbiye [eğitim] görmüş zata benziyorsunuz. Cuma günü buraya teşrif buyurmuştunuz. Arabama lâıksız işaret ettiniz. Ben de size kalabalıktan sakınınız yollu bir işaret verdim" (Kemal, 2016: 50). Ali Bey'in seyir yerinde Mehpeyker'e ne anlama geleceğini bilmeden verdiği işaret üzerine başlayan duygusal ilişki para temelli olmaktan çıkar. Bu işaret üstü kapalı rızaya dayalı sembolik bir harekettir. Bunun yanında Mehpeyker, jest ve mimikleriyle dişil bir etkinlik alanı yaratarak Ali Bey'e kur yapar. Bir eda ile gözlerini yere dikmiş yüreğiyle mücadele eder gibi âşıkane bakışlarla sitem etmeye başlar:

"... İşte söyledim, gönlünüz oldu mu?' İşte yüreğimi açtım, içinde ne var ise önünüze döküyorum. Bana kadınlığı, terbiyeyi unutturdunuz. Elvermedi mi, bir daha söyleyeyim? İşte seviyorum. Ne yapayım? Gönlüme hüküm geçmez ya! Kadrimden, haysiyetimden, vücudumdan, canımdan, dünyamdan, ahretimden ziyade seviyorum' diye dil-nüvazane [gönül okşayıcı] bir muamele-i takat-suza [takat kıran bir muameleye] agaz eyledi [başladı]. 'Seviyorum' kelimesi ağızından her çıktıkça dudakları ismet [namus] kadar güzel, şehvet kadar lezzetli bir renk bağlardı" (Kemal, 2016: 56).

Mehpeyker'in takındığı bu vücut dili ve üslup düşkün kadın portresine Ali Bey'in gözünde farklı kimlik giydirme çabasıdır. Kadınlığı terbiyeyle eş değer tutar. Dolayısıyla sevdiğini itiraf etmesini mahrem bir eylem olarak gösterip bireyselleşmiş ahlaklı imajı yaratır. "Yarım dönmüş bir başla göz ucuyla bakış kur yapmanın en sıradan hali içerisindeki karakteristiğidir. Bu jestte bir hoşnutsuzluk iması yatar; fakat aynı zamanda o, geçici bir teslimiyete ve bedenle başın eğimi aracılığıyla simgesel olarak terslenen öteki kişi üzerinde dikkatin bir ani odaklanışına delalet eder" (Simmel, 2016: 85). Böylece bedeniyle verdiği örtük mesajda ve sözlü ifadelerinde Ali Bey'in gözünde özveri ve mücadele gerektiren cazibeli ve arzu edilen bir özneye (namuslu bir kadına) dönüşür.

Namık Kemal'in romanında ahlâki ders vermeyi amaçlamasıyla Mehpeyker'e karşı ikircikli bir tavır takınmasını beraberinde getirir. Yazar "...her defasında onun sözünü keser, yahut en kat'î hükümlerle ve en ağır kelimeler kullanarak çerçeveler. Hiçbir romancı onun kadar kahramanının açıktan açığa düşmanı değildir. Hakikatte Namık Kemal bu hikâyede bir nevi ikilik içindedir. Bu taraftan Mehpeyker'i ve Ali Bey'e olan bağlılığını bütün kuvvetiyle anlatmak için lazım gelen her şeyi yapar. Diğer taraftan da okuyucuya onu en kötü çizgileriyle

takdim eder” (Tanpınar, 2012: 396). Dolayısıyla Mehpeyker Ali Bey ile tanıştığı ilk zamanlarda ona karşı saf bir sevgi beslerken sonradan Ali Bey’i kalbiyle değil vücudu ile seven birine dönüşür. İçinde bulunduğu fahişelik etkileşiminde yazarın yorumuyla evlenip yuva kuracak, kendini sadece tek erkeğe adayacak bir kadın değildir. Mehpeyker’in Ali Bey’in evlilik teklifini kabul etmeyişi ve Abdullah Efendi ile arasındaki “Para yardımını da kesmeyecek, bilâkis artıracam. Lâkin mühlet bitince ben de payımı isterim” (Kemal, 2016:90) ifadeleri fahişeliğin doğasına açıklık getirir. “Tam bir kayıtsızlıkla her türlü kullanıma müsait oluşu, kimseye sadık olmayışı, kimseyle bağ kurmayışi, her türlü duygusal bağı dışlayan ve onu salt bir araç olarak kullanmaya elverişli hale getiren katıksız nesneliliği”dir (Simmel, 2015: 129-130). Mehpeyker, Ali Bey’i ve Abdullah Efendi’yi cazibesıyla, kur yapmasıyla, güzelliğiyle kendisine bağlar. Dolayısıyla Mehpeyker ekonomik temelli bir meta haline gelir. Aralarındaki ilişki ise tensel eylem ve arzulanan nesneden ibarettir.

5. “Bir Araya Gelmenin Oyun Biçimi” Olarak Sosyallik

Toplum hayatının gerçekliği olan sosyallik bireyler arası çaba, birlik ve etkileşimin göstergesidir. Bireyler bunu yaparken gerçek hayattaki saf biçim ve tözlerini ilişkiye katmış olurlar. Böylece sosyallik “...topluluğun saf özünü, bir değer ve bir tatmin olarak topluluk olma sürecinin özünü damıtır adeta” (Simmel, 2016: 135). Ve buna bağlı olarak karşılıklı bir ilişki, etkileşim ve etki yaratır.

Bir araya gelen topluluğun oluşturduğu özgül yapı sosyalleşme amacını taşıdığında toplum ortaya çıkar. “Sosyallik, bir-araya-gelmenin oyun biçimidir” (Simmel, 2016: 136). Kişiler ya da kahramanlar arasındaki bireysel özellikler sosyallığın dışında tutulur. Tarafsızlığı ilke edinen sosyallik etkileşim biçiminde “Zenginlik ve toplumsal mevkiin, öğrenim durumu ve ünün, sıra dışı yetenek ve meziyetlerin [sosyallikte] hiçbir rolü yoktur” (Simmel, 2016: 137). İntibah romanında olay örgüsüne bağlı olarak ortaya çıkan ilişkiler, kahramanların meclislerde, seyir yerlerinde, partilerde, düğünlerde bir araya gelmesi sosyalleşmeyi doğurur. “Saf biçimiyle sosyallığın kendisi dışında hiçbir öte amacı, hiçbir içeriği ve hiçbir sonucu olmadığı için, bütünüyle kişiliklere yöneliktir” (Simmel, 2015: 136). Ancak eserde düğünde bir araya gelen Dilâşub ve Mehpeyker arasındaki birbirlerini alt etme amacı ve rekabet sosyalleşme etkileşimine gölge düşürür.

“Karı, hasedinin birazını olsun izale [yok etmek] için bir cihet-i rüçhan [üstünlük yanı] da kendisinde taharri ederek [araayrak] zekasına güvendi, birtakım şakraklıklarla meclisi idare etmek istedi. Her vicdanda bazı kere ufak tefek asarı zuhur eden gayb-aşinalıklar kabilinden olarak [izleri ortaya çıkan gizli şeyleri bilmek bakımından] Dilâşub güya ki Mehpeyker niyetini keşfetmiş gibi pür-gûluğuna [konuşkanlıkta] rekabete kalkıştı. İfadelerinin, nüktelerinin saffet [temizlik] ve âdabı kuvvetiyle hazır olanların samia-i teveccühünü berikinin aşüfte-meşrebane ettiği gevezeliklerden tahvil eyledi [oradakilerin kulağını berikinin aşüftece ettiği gevezeliklerden uzaklaştırarak kendisine yöneltti]” (Namık Kemal, 2016: 133).

Kişisel çıkarların, birbirlerini alt etmeye çalışmak gibi girişimlerin sosyallikte yeri yoktur. Çünkü “Salt sosyalleşme amacı güden bir topluluğun karakterini canayakınlık, görgü, içtenlik ve çekicilik gibi kişilik özellikleri belirler” (Simmel, 2016: 137). Ancak bu bir arada olma durumu rakiplerin şahsi sorunlarını tetiklemiş ve irtibatı yarış haline dönüştürmüştür. Simmel’e göre nezaketsizliğe dönen durumlar sosyallığın değerini kaybetmesine neden olur. Dolayısıyla sosyallikte konuşmak bir amaçtır ancak bu tartışma mahiyetine büründüğünde sosyalleştirici olma niteliğini yitirir. Mehpeyker ve Dilâşub örneğinde görüldüğü üzere bazı bir araya gelme durumları her zaman sosyallik olarak değerlendirilmeyebilir.

Sonuç

Namık Kemal'in *İntibah* romanının Georg Simmel'in toplumsal etkileşim biçimleri bağlamında çözümlemenin ilgi çekici olabileceği ve metnin yeni bir perspektiften okumanın anlamı zenginleştireceği düşüncesiyle bu çalışma yapılmıştır. Bunun yanında kahramanlar arasındaki etkileşim şekilleriyle Simmel'in kavramsallaştırmış olduğu tahakküm, mübadele, fahişelik, sosyallik ve çatışma etkileşim biçimlerinin toplumsal bir alan yaratan romanda tespit edilmesidir. Dolayısıyla çalışmanın teorik zemini "Giriş" bölümünde kaleme alınarak makale alt başlıklar itibariyle detaylandırılmış ve bu çerçevede roman çözümlemesi yapılmıştır.

"İntibah Romanındaki Grup-İçi Çatışmalar" bölümünde anne-oğul, karı-koca, sevgili, karşılıksız aşk konuları çerçevesinde ortaya çıkan etkileşim şekilleri ele alınmıştır. Bu bağlamda çatışmanın bireyleri karşı karşıya getirmesinin yanında onları ortak bir amaçta birleştirdikleri tespit edilmiştir. Dolayısıyla çatışmanın bilinen ayrıştırıcı gücünün yanında Simmel'in vurgulamak istediği birleştirici formu gözler önüne serilmiştir.

"Otorite ve Prestij Bağlamında Tahakküm" başlıklı ikinci sınıflandırmada Dilâşub'un konumlandırıldığı yer çözümlenmiştir. Dilâşub, Ali Bey'e eş olmaya layık görüldüğünde otoriteye bağlı 'özne' konumuna geçerken; cariyeye olarak ele alındığında prestij bağlamında 'nesneye-metaya' dönüşür. Dolayısıyla bu etkileşim biçiminde alt-üst ilişkisi bireyin konumunu belirleyen önemli bir faktördür.

"Arzu-Değer İlişkisinde Mübadele" bölümünde roman kahramanlarından Ali Bey ve Mehpeyker arasındaki değer ilişkisi ele alınmıştır. Mübadele etkileşiminde kişiler birer nesne olarak ele alınıp birbirlerine atfedilen değerlerle anlam bulurlar. Dolayısıyla bu ilişki sürecinde gerçekleşen her özveri, fedakârlık ekonomik mübadeleye ölçüt kabul edilir.

"Arzulanan Obje Olarak Kadın" bölümünde kötü ve düşkün bir kadın olarak karşımıza çıkan Mehpeyker'in hem erkeklerle (Ali Bey ve Abdullah Efendi) olan cinsel ilişkileriyle meta haline gelişi hem de Ali Bey'e duyduğu saf sevgiyle cinsel obje olmaktan çıkıp namuslu kadın portresi çizdiği tespit edilmiştir.

İntibah romanında Simmel'in "Sosyallik" anlayışıyla kastedilen bir arada olma durumu tatsız bir rekabet ilişkisine dönüştüğü için nosyonun anlam alanına uygun düşmez. Dolayısıyla "Bir Araya Gelmenin Oyun Biçim' Olarak Sosyallik" etkileşimi olay örgüsündeki çatışma temeline bağlı olarak başka bir ilişki biçimine dönüşmüştür denilebilir.

Sonuç olarak Georg Simmel'in çatışma, tahakküm, mübadele, fahişelik olarak adlandırdığı toplumsal etkileşim biçimlerinin izleri romanda açıkça görülmüştür. Ancak sosyallik etkileşim şekli kahramanlar arasındaki bir araya gelme durumuyla varlığını korurken diğer taraftan çatışmaya dönüşerek niteliğini kaybetmiştir. İntibah romanını Simmel'in kavramlarıyla okumuş olmanın metnin anlamlandırılmasında yeni yorumlara kapı araladığını ve anlamı zenginleştirdiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Jonathan H. Turner, Leonard Beeghley, Charles H. Powers (2017). *Sosyolojik Terinin Oluşumu*, Çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Okay, Orhan (2011). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kemal, Namık (2016). *İntibah*, İstanbul: Özgür Yayınları.
- Simmel, Georg (2015). *Bireysellik ve Kültür*, Haz. Müge Gürsoy Sökmen, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Simmel, Georg (2016). *Kadınlar Cinsellik ve Sevgi*, Çev. Onur Kuzgun, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Slattery, Martin (2012). *Sosyolojide Temel Fikirler*, Haz. Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz, Çev. Özlem Balkız, Gülhan Demiriz, Hacer Harlak, Cevdet Özdemir, Şebnem Özkan, Ümit Tatlıcan, Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2012). *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

GAB AKADEMİ

Cilt/Vol: 3 Sayı/Num: 5
Aralık / December 2023
ISSN 2792-0194

COVID-19 Pandemisinde Online Alışverişle Birlikte Değişen Tüketici Satın Alma Davranışları

Changing Consumer Purchasing Behaviors with Online Shopping
in the COVID-19 Process

İlknur ŞAHİN

Girne Amerikan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Ve Araştırma Enstitüsü
İşletme (Yüksek Lisans) (Tezli)
Girne American University, Institute Of Graduate Studies And Research,
Business Administration (Master) (With Thesis)
Girne/KKTC
ilknurrs12@gmail.com / orcid: 0000-0003-1242-5981.

Prof. Dr. Mustafa MENEKAY

Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, İşletme ve Ekonomi Fakültesi
Prof. Dr., American University of Cyprus, Faculty of Management and Economics
Kyrenia/Cyprus
m.menekay@auc.edu.tr / orcid: 0000-0001-9783-4965

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 23.03.2023

Accepted / Kabul Tarihi: 15.09.2023

Published / Yayın Tarihi: 31.12.2023

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume/ Cilt: 3 Issue/ Sayı: 5 Pages/ Sayfa: 107 - 117

Öz

2019 yılının son günlerinde ortaya çıkan COVID-19 pandemisi, ilk olarak Çin'in Wuhan Eyaleti'nde solunum yolu belirtileri (ateş, öksürük, nefes darlığı) gelişen bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda Ocak 2020'de Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından tanımlanan bir hastalıktır. Bu hastalığın yayılımını en aza indirmek ve mücadele etmek amacıyla ülkeden ülkeye değişiklik gösteren tedbirler, bireylerin sosyalleşmesini, kalabalık ortamlardan uzaklaştırıp hastalıktan korumak adına işyerleri kapatılmış ve çalışma şekli evden çalışmaya dönüşmüştür. Bireylerin sosyal mesafe şartlarına uygun, tüketici ihtiyaçlarını ve beklentilerini karşılayabilecek bir ortamın dijital olarak oluşturulmuştur. Ortaya çıkan dijital ortam, COVID-19 pandemisi sürecinde alışveriş, eğlence, eğitim vb. amaçların kullanımında artış olduğu görülmektedir. İnternetin günlük yaşamda kullanılmaya başlanması, bireylerin zamanlarını internette geçirmeye başlamasıyla sosyal medya platformları ortaya çıkmıştır. Bireyler; gezdikleri yerleri, yedikleri yemekleri, giydikleri kıyafetleri ve hatta evinde kullandıkları malzemelere kadar paylaşımları insanlarda o ürün veya hizmetleri satın almaya teşvik etmektedir. COVID-19 pandemisinde tüketiciler, sosyal mesafe kurallara uymak ve pandeminin getireceği risklerden korunmak için zamanlarını evde geçirdikleri için temel ihtiyaçlarını internet üzerinden alışveriş yapmıştır. Bu süreçte tüketicilerde satın alma davranışlarında değişiklik olduğu söylenebilir. Bu değişikliklerin, satın aldıkları ürünlerden ve ürünleri satın almayı gerçekleştirdikleri alışveriş yöntemlerindeki farklı tercihlerden olduğu ileri sürülmektedir. Bu çalışmada, COVID-19 pandemi sürecinde COVID-19 pandemisinde online alışverişle birlikte değişen tüketici satın alma davranışları tartışılacaktır.

Anahtar kelimeler: covid19, dijital pazarlama, yapay zeka, tüketici satın alma davranışları.

Abstract

The COVID-19 pandemic, which emerged in the last days of 2019, was first defined by the World Health Organization (WHO) in January 2020 as a result of research conducted in a group of patients who developed respiratory symptoms (fever, cough, shortness of breath) in Wuhan Province of China. is a disease. Measures varying from country to country in order to minimize and combat the spread of this disease, workplaces have been closed and the way of working has changed to working from home in order to socialize individuals, to keep them away from crowded environments and to protect them from the disease. An environment that can meet consumer needs and expectations in accordance with the social distance conditions of individuals has been created digitally. The resulting digital environment has been used for shopping, entertainment, education, etc. during the COVID-19 pandemic. There is an increase in the use of purposes. Social media platforms have emerged with the use of the internet in daily life and individuals' starting to spend their time on the internet. Individuals; sharing the places they visit, the food they eat, the clothes they wear and even the materials they use at home encourage people to buy those products or services. In the COVID-19 pandemic, consumers shopped for their basic needs online, as they spent their time at home in order to comply with social distance rules and protect themselves from the risks of the pandemic. In this process, it can be said that there is a change in the purchasing behavior of consumers. It is claimed that these changes are due to the different preferences in the products they buy and the shopping methods in which they purchase the products. In this study, changing consumer purchasing behaviors under the shadow of artificial intelligence assisted digital marketing during the COVID-19 pandemic will be discussed.

Keywords: covid19, digitalmarketing, consumer buying behavior, artificial intelligence

Giriş

İnsanoğlu tarih boyunca salgın hastalıklarla karşı karşıya kalarak mücadele etmiştir. Küreselleşen bu dünyada seyahat ve dolaşımlarla bu salgın hastalıklar sınır tanımayarak yayılmış, bir veya birçok ülke yerine küresel bir tehdit oluşturmuştur. COVID-19, ilk olarak Çin'in Wuhan Eyaleti'nde Aralık ayının sonlarında solunum yolu belirtileri (ateş, öksürük, nefes darlığı) gelişen bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda Ocak 2020'de Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından tanımlanan bir hastalıktır. 2020 yılının Mart ayında dünyada COVID-19 virüsüne bağlı pandemi sırasında büyük bir değişim yaşamıştır (Zacher & Rudolph, 2021). Pandemi, uluslararası sınırları aşan ve genellikle çok sayıda insanı etkileyen bir ölçekte meydana gelen bir salgın olarak betimlenmekte ve basit bir ifadeyle, pandeminin, coğrafi alan, vaka sayısı ve sakatlık veya ölümlerle sonuçlanan acı günleri açısından daha büyük bir salgın olarak açıklanmaktadır (Samal, 2014). Aşı bulunmuş ve aşılama çalışmalarıyla bu süreç kontrol alınmaya çalışılmaktadır. Eşsiz ve benzeri görülmemiş bu olay, dünya çapında bir salgın gibi öngörülemez durumlarda ortaya çıkan farklı ihtiyaçlar ve sorunlar hakkında soruların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisiyle birlikte sağlık başta olmak üzere tüm sektörleri etkilemiştir. Bireysel düzeyde pandeminin etki ettiği pek çok faktöre müdahale etmenin mümkün olmamasına rağmen birey, aile, topluluk ve toplumsal düzeylerde pandemi etkileri kavramsallaştırmaya ve müdahaleye izin veren kapsamlı bir sistem yaklaşımını oluşturulması için uygun görüldüğünü ortaya koyan çeşitli araştırmalar mevcuttur (Hoffman ve Kruczek, 2011). Bu hastalığın yayılımını en aza indirmek ve mücadele etmek amacıyla ülkelerde tedbirler alınmaya başlamıştır. Ülkeden ülkeye değişiklik gösteren bu tedbirler arasında bireylerin sosyalleşmesini, kalabalık ortamlardan uzaklaştırıp hastalıktan korumak adına birçok önlem amaçlı işyerleri kapatılmış ve çalışma şekli evden uzaktan çalışmaya dönüşmüştür. Artık normal değil yeni normalleşme üzerine dönüşümler yaşanmaktadır. Bu dönüşüm sektörlerde her ne kadar farklılık gösterse de işyerlerinin devamlılığı açısından birçok alternatifler ortaya çıkmıştır. İşyerlerin kapatılmasıyla işletmelerde üretimler durma noktasına gelmiş, ekonomik açıdan zorluklar yaşanmıştır. İşyeri sahipleri, bu ekonomik zorluktan en az derecede etkilenmek için ürettikleri ürün veya hizmetleri tüketicilere ulaştırmak amacıyla son yıllarda ilgi gören yapay zeka destekli dijital uygulamalardan destek almışlardır. Bireylerin sosyal mesafe şartlarına uygun, tüketici ihtiyaçlarını ve beklentilerini karşılayabilecek bir ortamın dijital olarak oluşturulması tüm ölçekli işletmeler için önem arz etmektedir. Daha önceleri ortaya çıkan dijital uygulamalar, COVID-19 pandemisi sürecinde alışveriş, eğlence, eğitim vb. amaçların kullanımında artış olduğu görülmektedir. Tahmin edilmesi zor, etkisi büyük ve bir o kadar sonu belirsiz bir faktör olan COVID-19 pandemisi pazarlama alanındaki alışkanlıklarımızı etkilemiştir. Son yıllarda gelişen ve gelişmekte olan dijital pazarlama, sosyal medyanın ve içerik paylaşım platformlarının popüleritesinden dolayı önem kazanmıştır. Bu pazarlama türü; her yerde bulunma, kesintisiz kullanılabilirliği ve etkileşiminden dolayı geleneksel pazarlamadan daha ikna edici ve etkili olmaktadır.

COVID-19 pandemisi, bireylerin bitmek bilmeyen gereksiz isteklerini biraz da olsa ayırt ederek temel ihtiyaçlarına odaklanmasını sağlamakla kalmamış; bir yandan sağlıklı yaşam kaygısının, diğer yandan örgütlerde çalışma modellerini revize edici gücüyle tüketim kültüründe dönüşüme yol açmıştır. Pazarlama faaliyetlerini tamamlayan yan unsurların önemini arttıran bu dönüşüm, mevcut pazarlama yaklaşımlarının da revize edilmesine ve sağlık alanında yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

Bu çalışmada, COVID-19 pandemisinde online alışverişle birlikte değişen tüketici satın alma davranışları tartışılacaktır.

1. Kuramsal Çevresi

1.1. Yapay Zeka

Yapay zeka temelleri felsefe, matematik, psikoloji, dil bilimi ve bilgisayar bilimlerine dayanan ve resmi olarak 1956 yılında kurulan bir disiplindir (Ünal A. ve Kılınc İ., 2020). İşletmelerde kullanılan yapay zeka, işletme sahipleri ve çalışanlar için birçok yönden kolaylık sağlayarak işletmelerin karlılığını ve müşteri hizmet kalitesini yükseltmeyi sağlayarak işletmelerin varlıklarını sürdürmeyi sağlamaktadır. Yaşanan teknolojik gelişmeler ihtiyaçları karşılama adına rağmen diğer yandan dijitalleşme ve büyük veri oluşumu, veri hareketlerinin doğruluğunu onaylamayı ve kontrolleri konusunda zorluklar yaşanmaktadır. Veri trafiğinin ve bu hareketlerinin kontrolü güçlendirmek adına sisteme yapay zeka dahil olarak gelişmiştir. Yapay zeka, adaptasyon sürecini başarılı geçirerek günlük yaşama hızlı bir şekilde girmiştir.

Yapay zeka, bulut sistemi oluşturularak verilerin depolanması ve hızlı işlenmesi, ses-görüntü tanıma, tarama ve optik karakter tanıma, makine öğrenimi, nesnelerin internetinin uygulanmasıyla ortaya çıkmış ve son 15 yılda hızla ilerlemiştir. Günümüze kadar teknolojinin gelişmesiyle ortaya çıkan bu yenilikler, insanoğlunun birçok yönden hayatını kolaylaştırmaktadır. Dijitalleşme ile işletmelerin bilgisayarların incelemesine sunabileceği verinin yapay zeka ile işletmelerin yönetiminin kolaylaştığı söylenmektedir (Tas & Mert, 2019).

Yeni teknolojik ürünlerin pazara çıkması uluslararası ticaret anlayışını değiştirdi. Bu ürünlerin veya hizmetlerin pazarlaması, ülkelerde hem ulusal hem de uluslararası pazarlarda pazarlama anlayışlarını da etkilemiştir. Yapay zeka, müşterileri anlamak için verileri kullanarak tehditleri ve düzensizlikleri bildirerek işletmeye değer katmaktadır.

1.2 E-ticaret

Dijital çağda bireyler e-ticaret kavramıyla tanışmışlardır. E-ticaret, mal ve hizmetlerin internet ve intranet aracılığıyla üretiminin, reklamının, satışının ve dağıtımın gerçekleştirilmesidir (Alankuş, 2021). E-ticaret, 7 gün 24 saat erişim imkanı sağlamaktadır.

1.3. Pazarlama

Pazarlama, kişisel ve örgütsel amaçlara ulaşmayı sağlayacak değişimler üzerine fikirlerin, malların ve hizmetlerin geliştirilmesi, fiyatlandırılması, tutundurulması ve dağıtılmasına ilişkin planlama ve uygulama sürecidir (Erdoğan, 2014).

Pazarlamanın işletme için önemi, toplumun istek ve ihtiyaçlarına uygun ürünlerin üretilmesini sağlayarak insanlara bu ürünleri satın almasını gerçekleştirmek ve sonunda işletmenin kar elde etmesini sağlayarak işletme ömrünü uzatmaktadır. Pazarlamanın ülke ekonomisi açısından ülkedeki üreticilerle tüketicileri bir araya getirerek tüketicilerin beklenti ve ihtiyaçlarının türlerini belirleyerek bunları tüketiciye ulaştırmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte, ülke insanının bir kısmına iş olanağı sağlayarak ekonomiye katkı sağlamaktadır. Zamanla gelişen ve hala gelişmeye devam eden teknoloji, pazarlama alanında gözle görülür etkiler yaratmıştır. İnternetin günlük yaşamda kullanılmaya başlaması, bireylerin zamanlarını internette geçirmeye başlamasıyla sosyal medya platformları ortaya çıkmıştır. Sosyal medya kullanımının yıllar boyu giderek artması bireylerin birbirlerine uzak olmalarına rağmen birbirlerinin neler yaptıklarını bilmekte ve bireyleri etkilenmektedir. Bireyler; gezdikleri yerleri, yedikleri yemekleri, giydikleri kıyafetleri ve hatta evinde kullandıkları malzemelere kadar paylaşımları bireylerde o ürün veya hizmetleri satın almaya teşvik etmektedir. Sosyal ağların ortaya

çıkmasıyla birlikte gelişen dijital pazarlama, günlük hayatı da etkileyerek günlük hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

1.3.1 Pazarlamanın Dönemleri

DÖNEMLER	1.EVRE	2.EVRE	3.EVRE
	KLASİK /GELE- NEKSEL ÇAĞ (1900'lere kadar)	MODERN ÇAĞ (1900-2000)	POSTMODERN /DİJİ- TAL ÇAĞ (2000+)
MOTTOSU	İhtiyaçlar giderilebilir.	İhtiyaçlar ve istekler gidermek içindir.	İhtiyaçlar ve istekler giderilmelidir.
TEMEL FELSEFESİ	İhtiyaç duyarsam alırım; pazarda bulamazsam aramam, idare ederim.	İhtiyaç duyarsam veya ilgimi çekerse alırım; pazarda bulamazsam ertelerim.	İhtiyaç duyarsam ve ilgimi çekerse alırım; pazarda bulamazsam bulana kadar ararım.
KARAKTERİSTİĞİ	Üretim	Üretim ve Tüketim	Tüketim
BELİRLEYİCİ UN- SURLARI	Beden gücü, Kıt kaynaklar, Hayatta kalma güdüsü	Reklam, Tanıtım, Teknik, Teknoloji, Alın Teri (Emek)	Rekabet, İnternet, İleri Teknoloji, Sanal kavrayış, Sermaye
AVANTAJLARI	Zaman tasarrufu, Ekonomik tasarruf, Kanaat becerisi	Detaylı tanıtımlar, Ekonomik fiyatlar, Enformatik imkanlar.	Hızlı erişim, Kolay erişim, Rekabetçi Pazar, Pratik çözümler.
DEZAVANTAJLARI	Yetersiz sorumluluk anlayışı, Kısıtlı ikame imkanı, Mal ve hizmete erişim zorluğu	Bedensel yorgunluk, Teknik hataların giderilmesi, Rekabet kısıtı, Zaman kayıpları	Zihinsel yorgunluk, Toplumsal çözülme, Sağlık sorunları, Kimlik bunalımı, Aşırı doygunluk.

Tablo1. Pazarlamanın Dönemleri

Kaynak: Pilatin & Dilek (2021) ile Alankuş (2021) kullanılarak yazar tarafından revize edilmiştir.

Postmodern döneminin belirleyici unsurlarında da görüldüğü üzere, internetin günlük yaşamda da kullanımının yayılmasıyla kişilerde yeni ilgi odakları ortaya çıkmıştır. İnternetin günlük yaşamda kullanılmaya başlanması, bireylerin zamanlarını internette geçirmeye başlamasıyla sosyal medya platformları ortaya çıkmıştır. Sosyal medya kullanımının yıllar boyu giderek artması bireylerin birbirlerine uzak olmalarına rağmen birbirlerinin neler yaptıklarını bilmekte ve bireyleri etkilenmektedir. Bireyler; gezdikleri yerleri, yedikleri yemekleri, giydikleri kıyafetleri ve hatta evinde kullandıkları malzemelere kadar paylaşımları insanlarda o ürün veya hizmetleri satın almaya teşvik etmektedir. Firmalarda bunu fark etmeleri sonucunda yeni bir pazarlama türü piyasaya çıkmıştır. Dünyanın birçok yerine ürün veya hizmet satabilmek ve dünyanın birçok yerinden ürün veya hizmet alabilmek pazarın genişlemesine ve küresel boyut kazanmasını sağlamıştır.

1.4 Dijital Pazarlama

Dijital pazarlama, dijital kanalların kullanılarak tüketicilerin ve işletmelerin ürün ve hizmetlerini tanıtmak veya pazarlanmasıdır. İşletmeler, geleneksel ve dijital pazarlama kanallarını birlikte kullanmayı tercih etmekte ve bu durumu pazarlama stratejileri olarak kullanmaktadır. Dijital pazarlama ile geleneksel pazarlama kanallarını yatırım getirileri başta olmak üzere birçok yönden karşılaştıracak olursak işletmeleri daha doğru bir şekilde hedeflerine ulaştırmalarına ve durumlarını izlemelerine kolaylık sağlaması pazarlamacılar arasında dijital pazarlama kanalları daha popülerdir. Dijital pazarlama, internet dışı kanallarla yapılabildiği gibi internet kanallarıyla da yapılabilir. Sadece TV, radyo değil sosyal medyanın da kullanımı söz konusu olacaktır. Markaların dijital pazarlamadaki zorluğu, tüm bu kanallarla aynı zamanda gerçekçi olarak müşterilerle bağlantı kurmak ve sosyal medyada, görüntülü reklamcılıkta ve e-ticarette çalışabilecek kampanyaları oluşturmaktır. Böylece ürün ve hizmet tanıtımları, tüketicilere ulaşmada kolaylık sağlayacak ve bu ürün veya hizmetlerin tanınabilirliği arttırmış olacaktır. Bununla birlikte tanınan ürün veya hizmete olan talep de artacaktır.

1.5 Online Alışveriş

Günümüz dünyasında “hızın” çok önemli olduğu bilinmektedir. Hızın önemli olduğu bu çağda, tüketiciler istek ve ihtiyaçlarının en hızlı şekilde ellerine ulaşmasını talep etmektedir. Dolayısıyla tüketicilerin çoğu, alışverişte harcanan zamanı vakit kaybı ve gereksiz olarak görmektedir. Alışveriş merkezlerinin büyük ve yoğun olması, özellikle metropolde ve büyükşehirde yaşayan insanlar için aşırı kalabalık ortamların rahatsız ediciliği, ulaşım ve park sorunları da eklenince bireylerin online alışverişe daha olumlu bakmaları kaçınılmaz olmuştur. Online alışveriş, tüketicilere oldukça geniş kapsamlı ürün seçeneği sunabilme, aranılan ürünlerin tüm özelliklerini görebilme, diğer ürün ve markalarla karşılaştırabilme şansı vermesi ile ön plana çıkmaktadır. Online alışveriş sayesinde tüketiciler evden veya işten ayrılmadan, trafik problemi ve uzun kasa kuyrukları yaşamadan alışverişlerini gerçekleştirebilmektedir. Yapılan analizler sonucunda online alışverişini tercih eden bireylerin, mağaza gezerek alışveriş yapanlara oranla daha az vakit harcadıkları bilinmektedir. Online alışveriş sisteminin avantajlarından bir diğeri ise mobil uygulamalar sayesinde tüketicilere çok fazla efor sarf etmeden alışveriş yapabilme imkanı sunmasıdır. Akıllı telefon kullanımının büyük ölçüde yaygınlaşması ile birlikte online alışveriş kanallarına ulaşmak daha kolay hale gelmiştir. We Are Social 2020 yılı raporunda Türkiye’de mobil kullanım oranlarının 2019 yılına göre 2.6 milyon (%3.4) arttığı ifade edilmiştir (Kemp, 2020).

1.6 Dünya’da ve Türkiye’de Online Alışveriş

Kare-Silver 1998 yılında, 38 farklı çalışmayı incelemiş ve bir rapor oluşturarak online alışverişin gelişim aşamalarını iki adımda ele almıştır (Sönmez U. , 2019).

- 1993-1996 Arası Dönem: “İlk harekete geçiş” olarak adlandırılan bu dönemde online alışveriş tüm medya kanallarının dikkatini çekmesine rağmen internet kullanımı düşük seviyelerdedir.
- 1996-1998 Arası Dönem: İşletmeler tarafından online alışveriş “öğrenme, deneyim edinme ve yatırım yapma” olarak ifade edilmiştir (Sönmez U. , 2019).

Günümüzde online alışverişin en yoğun olduğu bölgelerin Amerika kıtası, Avrupa ve Doğu Asya olduğu bilinmektedir. Bu bölgelerdeki yoğunluğun sebeplerinden başlıca olarak internet altyapılarının gelişmişliğinden kaynaklı olması gösterilmektedir (Sönmez U. , 2019, s. 12).

Türkiye’de online alışveriş yöntemi ilk olarak 1992’li yıllarda, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) ve diğer bankalar arasındaki para transferi oluşturulması için oluşturulan Elektronik Fon Transferi (EFT) uygu-

lamasında başladığı bilinmektedir (Sönmez U. , 2019). Günümüzde bakıldığında, fiziken mağazaya sahip olan işletmelerin birçoğunun online alışveriş sitelerinde yer aldığı görülmektedir. Türkiye’de internetten alışveriş faaliyetinin en önemli probleminin ölçme ve değerlendirme olduğu, online alışverişe ilişkin ölçme ve değerlendirmeler Türkiye İstatistik Kurumu tarafından gerçekleştirilmekte ve bu değerlendirmeyi yapacak özel bir kurum bulunmamaktadır (Sönmez U. , 2019).

Türkiye’de bilgi teknolojisinin kullanımının yaygınlık düzeyi yapılan istatistiki analizlerin verileri ışığında gözle görülür bir şekilde artmaktadır. Bu artışa sebep olan en önemli faktör genç nüfustur ve genç nüfusun her geçen artmasıyla internet kullanımını da artmaktadır. Online alışveriş yöntemini tercih eden birçok kişi olmasına rağmen kaçınma davranışı gösteren bir kesim de halen mevcuttur. Bunun sebepleri arasında online alışverişin güvenilir olmamasından kaynaklı olarak tüketiciler, kendi kişisel bilgilerine başkalarının da ulaşacağı endişesini taşımakta ve bundan dolayı da internet sitelerinin tüketiciye bir güvence sağlamasını beklemektedir. Bu durum, online alışverişin gelişmesinde bir engel teşkil etmektedir (Sönmez U. , 2019).

2020 yılı istatistiklerine bakıldığında hem Türkiye hem de dünya üzerindeki internet kullanımının arttığı ve artış sebebinin ise yaşanan Covid-19 pandemisi olduğu düşünülmektedir. Pandemi nedeniyle sosyal mesafe kuralının getirilmesinden kaynaklı olarak bazı iş yerlerinin evden çalışma şeklini benimsemesi, eğitim kurumlarının online eğitime geçmesi gibi faktörlerin etkisi ile internet kullanımını artmıştır. Birçok şirket, marka, hizmet verenler satış şekillerinde değişikliğe giderek e-ticaret sistemine geçmek durumunda kalmıştır. Bunun yanı sıra vaka artış hızını yavaşlatmak adına uygulamaya konulan sokağa çıkma kısıtlamaları nedeniyle online alışveriş olan ilgi ve ihtiyacın arttığı görülmüştür (Sönmez U. , 2019).

1.7 COVID-19 Sürecinde Değişen Tüketici Satın Alma Davranışları

Bireylerin günlük hayatının yoğun ve ihtiyaçlarını karşılamak için zamanlarının kısıtlı olması, online alışverişini cazip ve avantajlı kılmaktadır. Geleneksel alışverişte ürünü satın almak için mağazada dolaşması gerekirken, online alışverişte mağazaya gitmeden, satışa sunulan ürüne istediği zaman ve istediği yerden ulaşarak satın alabilmesi mümkündür (Çakır, 2016). Akıllı telefon kullanımının yaygınlaşması ve mobil uygulamalar ile birlikte bireyler, e-ticaret işletmelerine hızlıca ulaşmaya başlamıştır.

Bireylerin sosyal mesafe şartlarına uygun, tüketici ihtiyaçlarını ve beklentilerini karşılayabilecek bir ortamın dijital olarak oluşturulması tüm ölçekli işletmeler için önem arz etmektedir. Daha önceleri ortaya çıkan dijital uygulamalar, COVID-19 pandemisi sürecinde alışveriş, eğlence, eğitim vb. amaçların kullanımında artış olduğu görülmektedir. Tahmin edilmesi zor, etkisi büyük ve bir o kadar sonu belirsiz bir faktör olan COVID-19 pandemisi alışkanlıklarımızı son derece etkilemiştir. Son yıllarda gelişen ve gelişmekte olan online alışveriş, sosyal medyanın ve içerik paylaşım platformlarının popüleritesinden dolayı önem kazanmıştır. COVID-19 pandemisinde, sosyal mesafe kurallara uymak ve pandeminin getireceği risklerden korunmak için zamanlarını evde geçiren tüketicilerde satın alma davranışlarında değişiklik olduğu söylenebilir. Bu değişikliklerin, satın aldıkları ürünlerden ve ürünleri satın almayı gerçekleştirdikleri alışveriş yöntemlerindeki farklı tercihlerden olduğu ileri sürülmektedir. COVID-19 pandemi öncesinde tüketiciler daha rasyonel kararlar verebilirken, COVID-19 ile başlayan ve uzun bir süre daha devam edeceği öngörülen panik, korku ve gelecekle ilgili bilinmezlik insanları psikolojik olarak olumsuz etkilemektedir. DSÖ, 2020 yılı son dönem verilerine göre COVID-19 salgını 214 ülkede yayılım göstermiş ve dünya genelinde Pandemi ile savaşan tüm ülkeler de çok yüksek oranlarda ölüm ve hastalık vakası kaydedilmiştir (Aydoğan, 2020). COVID-19 pandemisine ait bu verilerdeki olumsuz artışlar,

ülkelerin ekonomik ve sağlık açısından tedbirli kararlar alma durumunda bırakmıştır. Ülkelerin almış olduğu bu kararlar, tüketicilerde de bireysel olarak alınan kararları da etkilemektedir. Pandemi sürecinde tüketiciler, temel ihtiyaçlarını internet üzerinden alışveriş yaparak karşılamışlardır. Böylece birçok işletme sahibi ekonomik açıdan zorluk çekmemek adına çevrimiçi satış kanallarıyla işlerini yürüterek pandemi sürecinde geleneksel pazarlama güç kaybetmeye başlamıştır. COVID-19 pandemisinde tüketiciler, sosyal mesafe kurallarına uymak ve pandemi- nin getireceği risklerden korunmak için zamanlarını evde geçirdikleri için temel ihtiyaçlarını internet üzerinden alışveriş yapmıştır. Tüketiciler, pandemi sürecinde zorunlu ihtiyaçlar dışında harcamalar yapmayarak yaşamlarını sürdürmek durumunda kalmışlardır. Bu durum ülkelerin ekonomilerinde olumsuz süreç yaratmış olup sektör ayrımı yapmaksızın etkisi altına alarak, işyerlerinin kapanmasına, işyeri faaliyetlerinin yavaşlaması veya durdurulmasına, işsizliğin artışında ve buna bağlı olarak hane halkı gelirlerinde azalmaya neden olmuştur.

2019 yılı sonunda başlayan Covid-19 pandemisi, bireylerin online alışveriş tercihlerini etkilemiştir (Danışmaz, 2020). TÜİK'in online alışverişini tercih eden tüketicilere yönelik yaptığı araştırma bulgularına göre, 2019 yılının son 3 ayında online alışveriş yapan tüketicilerin oranının %23 olduğunu ifade etmiştir. Araştırma, tüketicilerin %25.3'ünü erkeklerin, %20.8'inin ise kadınlardan oluştuğunu belirtmiştir. Son bir yıl içerisindeki istatistiklere bakıldığında bu oranın %34.1'e yükseldiği görülmüştür.

Türkiye'nin önemli sanal ödeme sistemlerinden birini oluşturan Iyzico'nun 20 Ocak 2020 tarihinde hazırladığı 2019 yılı raporunda, ülke genelindeki online alışveriş adetinin arttığı bunun yanı sıra sepet tutarının ise azaldığı ifade edilmiştir (TÜİK, 2020).

TÜSİAD'ın 2019 yılında yayınladığı E-Ticaret Raporu'na göre dünya üzerindeki online alışveriş yapan insan sayısının 2.8 milyara ulaştığı ifade edilmiştir (Bakanlık, 2020). Bu oran 2020 yılında artışa geçmiştir. We Are Social 2020 raporunda, dünya üzerinde 4.57 milyar internet kullanıcısı olduğunu bunun da dünya nüfusunun %59'unu oluşturduğunu belirtmiştir. 2020 2. Çeyrek raporunda ise internet kullanımının geçen yıla göre %7.1 oranında (301 milyon), mobil kullanıcı sayısının ise önceki yıllara göre %2.5 (128 milyon) oranında artış gösterdiği ve internet kullanımının yarısından fazlasının mobil cihazlar aracılığı ile gerçekleştiği ifade edilmiştir. We Are Social 2020 raporuna göre Türkiye'de 62 milyon internet kullanıcısı bulunduğu ve bu kullanıcı sayısının ise Türkiye nüfusunun %74'ünü oluşturduğunu belirtilmiştir. Mobil kullanıcı sayısında artış gözlenmekte olup 77 milyon (%92) mobil kullanıcının olduğu ifade edilmiştir (Kemp, 2020).

İnternette Kartlı Ödeme Tutarı (Milyar TL)	2020 Mayıs	2021 Mayıs	Değişim
İnternette Kartlı Ödeme Tutarı	19,1	34,9	%82
Toplam Kartlı Ödemeler İçindeki Payı	%25,2	%29,2	

Şekil 1. İnternette Kartlı Ödeme Tutarı 2020-2021 Mayıs

Kaynak: <https://bkm.com.tr/internette-yapilan-kartli-odeme-islemleri>

Bankalararası Kart Merkezi (BKM) 2021 Mayıs verilerine göre, internette kartlarla yapılan ödemelerin toplam içindeki payı yüzde 29'u geçmektedir. Şekil 1'e göre 2020 Mayıs ile 2021 Mayıs ayı verileri kıyaslandığında %82

oranında bir değişimin olduğu görülmektedir. Toplam Kartlı ödemelerin içindeki paya bakıldığında ise, iki tarih aralığında da bir artış söz konusudur.

Kartlı Ödeme Tutarı (Milyar TL)	2019 Mayıs	2020 Mayıs	2021 Mayıs	Değişim (2020/2021)
Kredi Kartı	73,2	63,3	94,3	%49
Banka Kartı	10,5	12,5	19,1	%52
Ön Ödemeli Kart	0,4	0,4	1,6	%330
Toplam	84,1	76,2	115	%51

Şekil2. Kartlı ödeme tutarı (Milyar TL) 2019-2021 Mayıs Değişimleri

Kaynak: <https://bkm.com.tr/internetten-yapilan-kartli-odeme-islemleri>

Şekil 2’de görüldüğü üzere pandemi döneminde en çok kullanılan ödeme yöntemi kredi kartı olmuştur. Alışverişlerin %63’si kredi kartıyla %12,5’i banka kartıyla %0,4’ü ise ön ödemeli kartla yapılmıştır.

Inveon, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) ve İsviçre E-ticaret ve Dijital Derneği (NetComm Suisse) ile ortak olarak “COVID-19 ve Küresel E-ticaret Dinamikleri” raporuna göre, araştırmaya katılan Türkiye’deki tüketicilerin %60’ı pandemi sona erdiğinde de edindikleri online satın alma alışkanlıklarını devam ettireceklerini belirtmişlerdir (Marketing Türkiye, 2020). Pandemi sürecinde değişimler yaşanmış olsa bile tüketicilerde taksitlendirme alışkanlıklarının değişmediği ve kredi kartı ile yapılan alışverişlerin %84’ü taksit yapılmadan tamamlanmıştır. Ayrıca sanal mağazaların peşin alışverişler için sunduğu ekstra indirimlerin bu çalışmanın sonucuna etkisi olduğu düşünülmektedir. Pandemi sürecinde kadınların online alışverişi daha fazla yaptıkları ayrıca kadınların sanal mağazalarda 20.00 – 23.00 saatleri arasında gezmekte ve bu saatlerde sanal mağazalarda vakitlerini geçirmektedir. Sanal mağazaları gezen kadınların çoğunluğu alışverişini aynı saatlerde sonlandırırken, bir kısmı satın alma kararını gündüz mesai saatlerini ya da öğle tatilini tercih verdikleri görülmüştür (Marketing Türkiye, 2020).

Sonuç Ve Öneriler

Dünyayı etkisi altına COVID-19 pandemisi, normal yaşamı birçok yönden etkilemiştir. Yeni normalleşme kavramı ortaya çıkmış ve bireylerde birçok alışkanlıkları değiştirmiştir. COVID-19 pandemisinde tüketiciler, sosyal mesafe kurallarına uymak ve pandeminin getireceği risklerden korunmak için zamanlarını evde geçirmeleriyle birlikte temel ihtiyaçları gidermek için internet üzerinden alışveriş yapmıştır. Alınan tedbirler doğrultusunda sosyal mesafe ile bireylerin birbirleriyle olan temas düzeyinin azaltılmasıyla birçok sektör bu değişikliğe uyum sağlamış ve firmalar online alışveriş platformlarında daha aktif rol oynamıştır. Bu değişikliklerin, satın aldıkları ürünlerden ve ürünleri satın almayı gerçekleştirdikleri alışveriş yöntemlerindeki farklı tercihlerden olduğu ileri sürülmektedir. Temassız özellikli kartlar, tüketici alışkanlıklarının değişikliğinde en büyük rolü oynamıştır. Buna ek olarak tüketicilerin taksit alışkanlıklarının azaldığı görülmüş ve bunun nedeni olarak sanal mağazaların indirimlerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Sanal mağazalardan alışveriş yapanların daha çok kadınların yaptığı

ve sanal mağazalarda akşam saatlerinde vakit geçirdikleri görülmüştür. Satın alma kararının ise gündüz mesai saatlerinde veya öğle tatilinde verdikleri görülmüştür. Bu bağlamda, COVID-19 her anlamda alışkanlıklarımızı değiştirmiştir. Sosyal yaşamımızdan alınan kararlara kadar büyük bir etkisi vardır. COVID-19 pandemi sürecinin atlatılmasından sonra da pandemi sürecinde tüketicilerin edindikleri satın alma alışkanlıklarının uzun bir süre daha devam edileceği düşünülmektedir. Bu yüzden işletmelerin bu konuya dikkat etmeleri ve pazarlama stratejilerini bu yönde oluşturması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Alankuş, Z. (2021). Covid-19'un Gölgesinde Dijital Pazarlama ve Yeni Yaklaşımlar. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 94-125.
- Artantaş, E. & Gürsoy, H. (2020). Covid-19 Üzerine Temel Sosyal Tartışmalar ve Türkiye'nin Aldığı Tedbirlere Ait Bir Çerçeve. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 158-171.
- Aydoğan, S. (2020). Covid-19 Sürecinin Tüketici Davranışlarına Etkisi ve Yeni Tüketici Eğilimleri. D. Zeren, ve O. Yılmaz (Ed.) *Covid-19 Sürecinde Üretim, Yönetim ve Pazarlama* (62-100). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bankalararası Kart Merkezi. (2021). <https://bkm.com.tr/internetten-yapilan-kartli-odeme-islemleri>. Erişim Tarihi 24.01.2022
- Biga, M. E. (2021). Sosyal medyanın Z kuşağı tüketicilerinin karar verme davranışları üzerindeki rolü (Master's thesis, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).
- Bulut, İ. (2020). Bireylerin Kişilik Ve Demografik Özelliklerinin Online Alışveriş Davranışına Etkisi Ve Davranışsal İktisat Açısı İle İncelenmesi.
- Gedik, Y. (2020). Pazarlamada Yeni Bir Pencere: Dijital Pazarlama. *Journal Of Business In The Digital Age*, 3(1), 63-75.
- Gu, S., Ślusarczyk, B., Hajizada, S., Kovalyova, I., & Sakhbieva, A. (2021). Impact of The Covid-19 Pandemic on Online Consumer Purchasing Behavior. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 16(6), 2263-2281.
- Gülşen, İ. (2019). İşletmelerde Yapay Zeka Uygulamaları ve Faydaları: Perakende Sektöründe Bir Derleme, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 407-436.
- Gümüş, N. (2020). Z kuşağı tüketicilerin satın alma karar tarzlarının incelenmesi. *Journal of Yaşar University*, 15(58), 381-396.
- Gürün, S., & Tümer, E. İ. (2021). Kuşaklar Arası E-Ticareti Etkileyen Faktörler. *Türk Tarım Ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 8(3), 883-890.
- Işık Erol, S. (2020). Covid-19'un İşletmeler ve Çalışanlar Üzerindeki Etkisi: Almanya, Amerika ve Belçika'dan Örnekler. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 11(2), 204-223.
- İnce, M., & Kadioğlu, C. T. (2020). Tüketicilerin Covid19 (Korona) virüsüyle artan stoklama isteğinin online satın alma davranışına etkisi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(29), 1875-1906.
- Karaman, D. (2021). Tüketici Satın Alma Karar Sürecinde Etkili Olan Duygular Ve Nedenlerin Kuşaklar Kapsamında İncelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 107-119.
- Karasu Akça, Z. (2021). Dijital reklamcılıkta yeniden pazarlamanın (remarketing) satın alma niyeti üzerindeki rolü: Z kuşağı üzerine bir araştırma (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Marketing Türkiye. 2021 Erişim Tarihi: 19.01.2022 <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/turkiyenin-pandemide-online-alisveris-karnesi>
- Marketing Türkiye. 2020. Erişim Tarihi: 25.01.2022. <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/alisveris-dengemiz>

- Pilatin, A., & Dilek, Ö. (2021). Tüketicilerin Online Alışveriş Alışkanlıklarının Demografik Özellikler Bakımından İncelenmesi Doğu Karadeniz Şehirleri Üzerinde Bir Araştırma. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 11-28.
- Sarıtaş, E., & Barutçu, S. (2016). Tüketici davranışlarının analizinde kuşaklar: Sosyal medya kullanımı üzerinde bir araştırma. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 3(2), 1-15
- Tas, O. & Mert H., (2019). An Application of Intelligence on Auditing. *PressAcaemia Procedia(PAP)*, V.9, p. 65-68.
- TÜİK. (2020). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2020*. TÜİK:[https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679) adresinden alındı
- Ünal A. & Kılınç İ. (2020). Yapay Zeka İşletme Yönetimi İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi*, 6(1), 51-78.
- Yeniçeri, T., & Şenel, Ö. (2021). Tüketicilerin Online Karar Verme Tarzlarının Sosyo-Demografik Özellikleri Bakımından İncelenmesi. *Journal of Internet Applications and Management*, 12(1), 5-23.
- Yüksekbilgili, Z. (2016). Tüketici Karar Verme Tarzlarının Kuşaklara Göre Değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59).
- Zambak, A. F. (2014). Artificial intelligence as a new metaphysical project. R. Hagenhuber ve U. Riss (Der.) *Philosophy, computing and information science*. 67-74.
- Zeren, D., & Yılmaz, O. Covid-19 Sürecinde Üretim, Yönetim Ve Pazarlama.
- Watt, D. (2009). Winning the Generation Wars: Making the Most of Generational Similarities and Differences in the Workforce, *The Conference Board of Canada*.